PREFIXET *O-* I NORDISKA SPRÅK

EN BETYDELSEHISTORISK STUDIE

Del I: Fornnordiska

AV

ERLAND ROSELL

UPPSALA 1942
APPELBERGS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG

PREFIXET *O-* I NORDISKA SPRÅK

EN BETYDELSEHISTORISK STUDIE

Del I: Fornnordiska

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å LÄROSAL IV TORSDAGEN DEN 3 DECEMBER 1942 KL. 10 F. M.

AV

ERLAND ROSELL

FIL. LIC. AV VÄRMLANDS NATION

UPPSALA 1942

APPELBERGS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

PREFIXET *O-* I NORDISKA SPRÅK

EN BETYDELSEHISTORISK STUDIE

Del I: Fornnordiska

AV

ERLAND ROSELL

UPPSALA 1942
APPELBERGS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Till min hustru

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548007_0015

FÖRORD.

Traditionen ger mig ett kärt tillfälle att vid avslutandet av min gradualavhandling uttrycka min tacksamhet till mina akademiska lärare. Minnet av min förste lärare vid akademien, den nyligen hädangångne professor OTTO VON FRIESEN, ägnar jag vid detta tillfälle en tanke av vördnad och tacksamhet. Hans undervisning jämte professorerna BENGT HESSELMANS och JÖRAN SAHLGRENS föreläsningar och seminarieövningar kommo min önskan att ägna de nordiska språken ett fördjupat studium att mogna till beslut.

Till väsentliga delar ha material och manuskript till föreliggande undersökning tillkommit vid sidan av min tjänstgöring som svensk lektor vid Christian-Albrechts-Universität, Kiel. Till Nordisches Institut och dess chef, professor W. H. VOGT, liksom till Germanistisches Seminar och dess dåvarande chef, professor OTTO HÖFLER, står jag i stor tacksamhetsskuld. — Med vemod tänker jag på att många av de exemplar ur Kiels universitetsbiblioteks stora nordiska bokskatt, ur vilka flertalet excerpter till detta arbete hämtats, sedan dess blivit offer för krig och brand.

Utan professor NATAN LINDQVISTS stora välvilja och tillmötesgående hade jag inte under dessa år kunnat bevara en nära kontakt med Uppsala universitet. Han har berett mig tillfälle att ventilera avsnitt av mitt arbete i nordiska seminariet och har tagit del av avhandlingen i manuskript. Vid dessa liksom vid många andra tillfällen ha värdefulla råd och anvisningar kommit mig till del.

Min frände, professor ERIK NOREEN, har läst igenom avhandlingen i manuskript och korrektur. Honom tackar jag hjärtligt för värdefull kritik och uppmuntrande intresse.

I frågor som röra grekiskan har jag haft förmånen att få rådföra mig med docent GUDMUND BJÖRCK.

För värdefull hjälp vid korrekturläsningen vill jag särskilt tacka universitetslektor, filosofie licentiat FRITZ ANDERSSON, filosofie kandidat BERTIL LAURITZEN och min syster, filosofie magister ULLA ROSELL.

Min tacksamhet riktar sig till slut och framför allt till dem som under studietiden stått mig närmast, min fars minne, min mor och min hustru.

Uppsala i november 1942.

Erland Rosell.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

Förord v
Innehållsförteckning vii
Inledning 1

Kap. I. Översikt av det gotiska med un- prefigerade ordförrådet 9

Kap. II. Fornnordiska verbformer med prefixet ú-, ó-, o- .. 17

1. Perfekt particip 17
1 a) Perfekt particip i fornvästnordiska språk 17
1 b) Perfekt particip i de fornsvenska lagarna 25
1 c) Perfekt particip i fornsvenskan (utom lagspr.) 33

2. Presens particip 41
2 a) Presens particip i fornvästnordiska språk 41
2 b) Presens particip i de fornsvenska lagarna 46
2 c) Presens particip i fornsvenskan (utom lagspr.) 47

3. Finita verbformer (i fvn., fsv. lagspr. och övrig fsv.) 52

Kap. III. Fornnordiska adjektiv med prefixet ú-, ó-, o- 59

a) Adjektiv i fornvästnordiska språk 59
b) Adjektiv i de fornsvenska lagarna 78
c) Adjektiv i fornsvenskan (utom fsv. lagspr.) 81

Kap. IV. Fornnordiska substantiv med prefixet ú-, ó-, o- .. 104

A. Fornvästnordiska språk 104
A. 1) Adjektiv- och verbalabstrakter 104
A. 2) Beteckningar för levande väsen 119
A. 3) Prefixet negerar en etymologiskt icke ursprunglig positiv bibetydelse 122
A. 4) Prefixet kan tillmätas pejorativ funktion 138
A. 5) Prefixet negerar det primära substantivets hela betydelseinnehåll 144
A. 6) »A-normalt» ú-, ó- 154

Sid.

B. De fornsvenska lagarna 164

C. Fornsvenska (utom fsv. lagspråk) 169

C. 1) Adjektiv- och verbalabstrakter 169

C. 2) Beteckningar för levande väsen 175

C. 3) Prefixet negerar en etymologiskt icke ursprunglig positiv bibetydelse 175

C. 4) Ev. pejorativ funktion hos prefixet 178

C. 5) Prefixet negerar det primära substantivets hela betydelseinnehåll 179

C. 6) »A-normalt» o- 183

Ang. citerade arbeten och förkortningar 191

Ordförteckning 194

Inledning.

I svenskan liksom i andra germanska språk påträffa vi titt och ofta ordbildningar som *ofödda* släkten, en *oridderlig* handling, *oart,* ana *oråd, odjur, otal* etc., d. v. s. ord, innehållande prefixet nysv. *o-,* germ. *un-*. Redan av de nämnda, halvt på måfå valda exemplen se vi genast, att det prefigerade ordets förhållande till det primära (icke-prefigerade) ej är enhetligt. Medan »*ofödda* släkten» betyder ung. 'generationer, som ännu icke blivit födda', bör väl *oart, osed* m. fl. snarast omskrivas med 'dålig art, dålig sed', *otal* däremot med 'mycket stort antal', *ovana* kan betyda både 'brist på vana' och 'dålig vana', nhty. *Untiefe* betyder snarast 'grunt ställe i vatten' men kan också tvärtom avse 'mycket stort djup'. Det är vidare tydligt, att i ex. som »Kontroversen mellan Storbritanniens premiärminister Neville Chamberlain och utrikesminister Anthony Eden har på ett ganska *oengelskt* sätt tillspetsat...» (NDA 25/2 1938) eller »Fy, va' han ä' *osvensk, osvensk*...» (kuplett ur Folkets hus' revy 1942) *oengelsk* resp. *osvensk* förhåller sig till *England* resp. *Sverige* på ett annat sätt än t. ex. *ungriechisch* till *Griechenland* i »Namentlich aber ist es in der letzten Zeit Mode geworden, das griechische Präfix *a-ungriechischen* modernen Wörtern vorzuschieben» (Wackernagel, Syntax II: 295). Om det i en tysk tidning berättas, att det före hr X:s tal spelades »eine *Unmenge*» (eller på svenska: »ett *otal*») marscher, så är det ovisst, om reportern därmed velat sakligt och nyktert fastställa, att det var många marscher som spelades, eller om därur också bör utläsas, att det enligt hans mening var för många marscher, som föregingo talet. Något av olust är måhända nedlagt i »Berlinarna väcktes i dag av musik från ett *otal* orkestrar, som marscherade genom de flaggprydda gatorna» (NDA 31/1 1938), däremot tydligen inte i »Vid Arne Hülphers jazzkonsert i Konserthuset på tisdag medverkar som vocalist Greta Wassberg, som genom ett *otal* grammofonskivor är väl känd bland svensk publik» (Sv. Dagbl. 9/1 1938).

Prefixet *o-*, germ. *un-* (vanl. kallat det negerande eller privativa prefixet) har alltså numera ett flertal olika funktioner. Vilka äro dessa prefixets olika funktioner? Äro de alla ursprungliga? Om inte, vilka ha utvecklat sig ur vilka? När? Hur? Varför? De frågor som tränga sig på, motivera väl en samlad undersökning. Diskrepansen i behandlingen av det ifrågavarande prefixet och dess skilda funktioner i de olika ordböcker, som ägna prefixet en samlad, översiktlig artikel, gör en sådan undersökning ännu mera önskvärd.

Mitt arbete avser att vara en sammanfattande undersökning av det germ. prefixet *un-*, dess utbredning, användbarhet och skilda funktioner samt dessa funktioners historiska utveckling på nordiskt — företrädesvis fornvästnordiskt och svenskt — språkområde.

Det arbete, som här framlägges, utgör den förra delen av ifrågavarande undersökning och behandlar prefixet *ú-*, *ó-*, *o-* under fornnordisk tid. Den nyspråkliga delen — från 1500-talets början till levande språkbruk — vartill material och utkast föreligga, torde inom snar framtid kunna utkomma i tryck.

Det fornnordiska ordmaterialet är alldeles för stort för att bli föremål för en inventering, som syftar till fullständighet. Den oformliga bredd en sådan inventering skulle antaga, skulle ej stå i rimlig proportion till de fördelar den kunde erbjuda. I allmänhet kunna vi behandla de fvn. *ú*-bildningarna i grupper: endast undantagsvis — framförallt i fråga om substantiven, där jag åsyftar fullständig redovisning — synes mig varje enskilt ord böra bli föremål för särskild uppmärksamhet.

Det material som här skall framläggas, är resultat av en betydligt vidare undersökning än som här kan redovisas. Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog, Cleasby-Vigfusson: Icelandic-English Dictionary, Egilsson-Jónsson: Lexicon Poeticum, H. Gering: Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda och L. Larsson: Ordförrådet i de älsta islänska handskrifterna hava sålunda för *ú-*, *ó*-ordens vidkommande fullständigt excerperats. Då dessa privativ-bildningar ofta stå i sammanhang med diverse stilfrågor, såsom litotes, eufemism, ironi m. m., ger en excerpering av ordböckernas fristående exempel ofta en ofullständig känsla av dessa bildningars närmare betydelse och stil-

värde. Därför har i vid utsträckning en excerpering direkt ur litteraturen synts mig erforderlig. Sålunda har t. ex. Eddan, en del av skaldediktningen och ett representativt urval av den fvn. prosalitteraturen excerperats. — Det fsv. lagspråket har studerats i Schlyters gamla omsorgsfulla edition av Sveriges Gamla Lagar med tillhörande ordbok. Flera av lagarna ha därjämte excerperats ur nyare utgåvor. — Det övriga fsv. materialet grundar sig till betydande del på Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltidsspråket och de beläggställen som där angivas. De ännu otryckta supplementsamlingarna till ordboken ha genomgåtts. Atskillig fsv. litteratur har naturligtvis därjämte direkt excerperats. Att ordböckernas lösryckta exempel äro av ringa värde för ifrågavarande syfte, om de ej uppsökas och studeras i sitt textsammanhang, ligger i sakens natur. Exemplen ha därför hämtats ur resp. litterära källor, om ock ordböckerna i stor utsträckning visat vägen till dem. — Min undersökning har framför allt velat ta sikte på förhållandena inom vårt eget svenska språk. Inom de nordiska fornspråken är isländskan på grund av den isländska litteraturens art tillförsäkrad en framträdande plats. I jämförelse med fvn. och fsv. har fda. fått en styvmoderligare behandling än dess litteratur berättigat till. Fda. lagspråk har berörts i samband med det fsv. lagspråket, och material från övriga fda. — huvudsakligen hämtat från Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog — har väsentligen fått tjäna till belysning av det fsv. materialet och har därför inordnats i de fsv. avsnitten av avhandlingen. — Den föreliggande delens begränsning till de nordiska fornspråken har inte så rigoröst upprätthållits att icke anmärkningsvärda paralleller från ett något yngre språkskick (efter bl. a. Dahlgrens Glossarium, SAOB:s otryckta samlingar och egna excerpter) liksom från svenska dialekter (efter tryckta ordböcker och -samlingar samt ULMA:s otryckta samlingar) i tillämpliga delar redan här kunnat andragas till jämförelse och stöd. Omvänt ha några företeelser, som väsentligen tillhöra nyspråket men som kunna spåras redan under fornspråklig tid, sparats till den nyspråkliga delen.

Det har synts mig önskvärt att låta en redogörelse för de resultat som en inventering av det gotiska *un*-ordförrådet givit, föregå den utförligare undersökningen av nordiskt språkmaterial.

* *
*

Behovet att förneka torde i vårt praktiska tänkande inte vara mindre än behovet att bejaka (jfr Benno Erdmann, Logik[3] sid. 504).[1] Det är därför helt naturligt, att det i språket formulerade tänkandet strävar mot ett så kort och praktiskt uttryck för en negation som möjligt och därtill mot ett uttryck, som helst står i tydlig, pregnant relation till det motsvarande positiva uttrycket.

Redan ieur. hade — enligt vedertagen uppfattning — tillgodosett detta krav. Ieur. anses ha haft tvenne satsnegationer: **mē* och **nĕ*, vilka båda förbundos endast med det finita verbet i satsen och hade sin plats antingen omedelbart före verbet eller, för att negera hela satsen, i början av denna. Dessutom kunde man som satsnegation använda en väl ursprungligen förstärkt form **ne͡i*. Utöver dessa satsnegationer hade redan ieur. utvecklat en ordnegation, den s. k. »privative Silbe»: **n̥-*, **n̥n*, svagstadium till satsnegationen **ne* och utvecklad ur denna. (Se Brugmann i Brugmann-Delbrück, Grundriss[2], del 2: 1, sid. 105 f., del 2: 3: 2, sid. 974 ff. och Delbrück, a. a. Syntax 2, sid. 529 ff. samt Wackernagel, Syntax II: 248 ff. och där angiven litteratur.)

Denna »privativa förstavelse» kan i find. litteraturspråket icke sammansättas med en finit verbform. Däremot synes den vara den ursprungligen enda negationen till particip i find. Prefixet kan även förenas med adjektiv. Substantivkomposita äro ej sällsynta. Bland dem förekomma nomina actionis och konkreter. Delbrück skriver (a. a. sid. 533): »... man darf annehmen, dass die Wortnegation aus der Negation des Aussagesatzes entstanden ist, und es ist wahrscheinlich, dass zuerst die Verschmelzung mit solchen Wörtern vor sich ging, welche den Verbalbegriff in nominaler Form ausdrücken, und dass von da aus die Übertragung auf Eigenschaftswörter und Dingwörter erfolgte, wobei dann die negative Silbe eine etwas anders gewendete Bedeutung erhalten musste oder konnte (spärrat här).» Hur önskvärt det än vore att något närmare fastslå betydelsen, må vi tills vidare nöja oss med att på goda grunder förmoda, att den privativa förstavelsen utvecklats ur satsnega-

[1] Varmed naturligtvis inte är sagt, att negationen behöver vara uttryck för en »negativ inställning». »Das Verneinen ... weist auch auf ein ergänzendes, es aufhebendes Bejahen hin. Es ist innerhalb der Grenzen unseres Erkennens lediglich ein Durchgang zum Bejahen. Wir stellen, was nicht ist, nur fest, um zu suchen, was ist.» (Erdmann: a. a. sid. 507).

tionen, att den har negerande betydelse och att den kanske först negerade »den Verbalbegriff in nominaler Form» samt snart nog kom att förbindas med adjektiv och substantiv i en »etwas anders gewendete» betydelse.

Dessa ieur. negationer, de båda satsnegationerna **mē* och **nĕ* (från den förstärkta formen **neį̆* kunna vi bortse) och ordnegationen **n̥*, **n̥n*, ha i de olika ieur. språken gått olika öden till mötes. De germanska språken ha som bekant, i motsats till t. ex. grek., förlorat satsnegationen **mē*. Från det ieur. urspråket övertaga alltså de germanska språken i likhet med de romanska tvenne negationer: det adverbala **nĕ* och det adnominala **n̥*, **n̥n*. Skillnaden mellan dessa negationer upprätthålles principiellt även i dessa båda språkfamiljer. Satsnegationen återfinna vi i de förstärkta negationerna lat. *nōn* (ne + oinom), ty. *nicht* (ne + wicht) etc., och det ieur. **n̥*, **n̥n* är identiskt med lat. *in-*, ty. *un-*, sv. *o-* etc. Det är denna germanska privativa förstavelse *un-* på nordiskt språkområde, som här skall bli föremål för en undersökning. I förhållande till andra språk har detta prefix i germ. fått en sällsynt rik utbredning och användbarhet. Omvänt har t. ex. i balt.-slav. prefixet helt undanträngts till förmån för **ne* (lit. *ne-lãbas* 'ungut, böse'). Huruvida den adnominala negationens enastående kraftiga utbredning i de germ. språken (även där vi logiskt närmast skulle vänta adverbal negation) tillåter några spekulationer över ett »konkretare sinnelag», en starkare känsla för egenskaperna, verkligheten än för tidsbegreppet, själva handlingsmomentet (obs. de germanska språkens påfallande tempusförluster!), det är en fråga, som jag här måste lämna odiskuterad.

I detta arbete kommer på grundval av ordboksmaterialet och direkta excerpter att ges en samlad redogörelse för den »privativa förstavelsens» öden på nordiskt språkområde. Ljudhistorien, betoningsförhållanden och hithörande saker ha redan blivit föremål för noggranna utredningar, något som väl är mindre ägnat att förvåna, så stort intresse och uppmärksamhet som det sista halvseklets språkforskning låtit komma denna sida av språkets väsen till del.

Den s. k. privativa förstavelsens användning (eller kanske bättre: utbredning) och användbarhet, liksom dess fördelning inom olika ordklasser, även denna sida av saken är

redan på grundval av språkmaterialet i ordböcker och ordsamlingar förhållandevis lätt att ungefärligt fastställa.

Men komma vi så in på betydelsen av prefixet, eller hellre: dess funktion, gör sig en viss osäkerhet märkbar.

Vad slutligen partikelns betydelsehistoria, eller bättre funktionshistoria, beträffar, avhålla sig ordboksförfattare, som behandlat prefixet i särskild artikel, vanligen från dithörande upplysningar eller försök till utredning, och där sådana någon gång förekomma, få vi det — säkerligen med sakförhållandet överensstämmande — intrycket, att vi befinna oss på osäker grund.

Bland de åsyftade svenska ordböckerna och ordsamlingarna märkes Hofs Dialectus vestrogothica: »*U* apud plebem Vestrogothicam, cum nominibus præponitur, vim negandi habet, ut particula *in* apud Latinos, et *o* in Svethicis vocabulis.» Även Sahlstedt: Svensk Ordbok, 1773, förklarar rätt och slätt, att »O, Respondet latinorum *In,* et notat privationem...

Först Dalin: Ordbok öfver Svenska Språket, 1853, särskiljer mer än en enhetlig betydelse: »O. Nekande partikel... 1) Har i allmänhet betydelsen af: *Icke,* och ger hufvudordet en rakt motsatt mening, t. ex.: Lärd, *olärd;* vis, *ovis;* gilla, *ogilla*... 2) Utmärker i somliga ord en brist, ett fel eller försämring, t. ex.: Djur, *odjur;* sed, *osed;* vett, *ovett;* vana, *ovana* (både: brist på vana, och : elak vana).» Klarare bli våra begrepp knappast härigenom. Punkt 1) skulle vi lättare förstå, om »och» utbyttes mot »eller» — att *icke* ger en »rakt motsatt» mening är ju knappast förhållandet. Varför *ovana* = »brist på vana» ej skulle föras till samma punkt som *olärd* är ej heller så lätt att förstå.

Även hos Sundén: Ordbok öfver Svenska Språket, 1892, möter man uppgiften, att »sammansatta ord..., hvari *o-* är prefix, betyda antingen 'raka motsatsen' till hufvudordet... i hvilka *o-* kan utbytas mot *icke* l. *ej,* och beträffande hvilka all förklaring således är obehöflig[!]... eller ock utmärka de 'en brist, ett fel l. en försämring' hos hufvudordet, t. ex. *osed, ovana.*» Rietz: Svenskt Dialekt-Lexikon, 1867, upptar jämte »O3, sammansättningspartikel med nekande eller försämrande betydelse», i särskild artikel »*O* (*ov, uf, uv* el. *u*), förstärkningspartikel: mycket, högeligen, ganska.»

Gå vi till de senast utkomna ordböckerna, Östergren och Hellquist[2], finna vi försök till en rikare schattering i partikelns funktion. Östergren: Nusvensk Ordbok: »*O-*, prefix. I. Upphävande . . . 1) Bet.-skiftningar. Vanl. förnekas möjligheten av ngt t. e. 'obeveklig' = omöjlig att beveka. Ofta tillkommer en bet. icke äkta l. sann l. verklig t. e. oandlig, ofin, okvinnlig, oridderlig, oskön, osvensk, oäkta. Ibl. ha vi tidsnegering t. e. 'ofödda släkten', 'oredovisade auktionsmedel' = ännu icke redovisade. — — — II. Från det nekande o- kunde man stundom vara benägen att skilja det 'förstärkande' (som träffas i några få ord, t. e. otal, oförvägen). Av den allmänna språkkänslan anslutas de dock till de nekande och detta stödes ock av en del ord där o- har 'försämrande' bet. (vka utgöra en mellanlänk) Ex.: oart, odjur, odåd, osed, ohygglig.»

Att även denna sammanfattning är otillfredsställande är ej svårt att inse. Med samma rätt kunde man tillägga, att *o-* stundom förnekar 'benägenheten att göra ngt' och styrka detta med ett ex. som *oläraktig*; att vi i *ofödd* i exemplet »*ofödda* släkten» ha tidsnegering är tydligen lika litet en egenskap hos *o-* utan ligger i den omständigheten, att i participet *ofödd* participets verbala element där dominerar och att det just är detta dominerande verbala element, som av prefixet negeras etc. Även Östergrens iakttagelse, att »i allm. äro ord som äro strängt bestämda till sin bet. mer l. mindre omottagliga för 'o-böjning'» skall bli föremål för granskning.

Med vanlig försiktighet yttrar sig Hellquist: Svensk etym. ordbok, 2 uppl.: »Genom prefixet upphäves el. negeras vanl. den senare leden, t. ex. obarmhärtig, ofred. Därvid får stundom denna en bet., som icke motsvarar det enkla ordets, t. ex. otukt ~ tukt. Icke sällan har emellertid *o-* hos subst. icke en upphävande utan en nedsättande innebörd, betecknar ngt obehagligt el. oriktigt, t. ex. odjur, odåd, ogärning... Väl blott skenbart förstärkande i otal ... I oförvägen ... har *o-* ett helt annat urspr.»

Dessa svenska ordböcker må såtillvida representera även ordböcker över de övriga nynordiska språken, som också dessa i bästa fall särskilja fyra betydelsegrupper (se nedan). De överensstämma också i det avseendet med de svenska, att något försök till en *betydelse-* el. *funktionshistorisk* gruppering saknas.

Så mycket framgår redan av ovanstående utdrag, att den ur satsnegationen utvecklade och ursprungligen säkerligen rent negerande »privativa partikeln» numera i svenskan torde kunna ha fyra funktioner: 1) den kan rätt och slätt upphäva, 2) den kan uttrycka 'raka motsatsen', 3) den kan försämra huvudordets betydelse, och kanske kan den rent av 4) förstärka denna.

Över förhållandena i de nordiska språkens äldre skeden ger särskilt Fritzner (Ordbog over det gamle norske Sprog, 1886—1896) en grundlig översikt med talrika exempel, under det att varken Söderwall (Ordbok öfver svenska medeltids-språket. 1884—1918) eller Schlyter (Ordbok till samlingen af Sveriges gamla lagar, 1877) ägnar partikeln en samlad översikt. I Fritzners indelning och exempelval finnes åtskilligt, som förtjänar en omprövning, åtskilligt som vid en närmare granskning befinnes vara sett och uppfattat mera ur 1800-talets synvinkel än med historisk kongenialitet. För att i möjligaste mån göra arbetet översiktligt vill jag först i senare sammanhang begagna mig av och i samband därmed i vissa delar revidera Fritzners rika och värdefulla ord- och exempelsamling, utan vilken detta arbete endast med mångdubbel möda kunnat komma till stånd.

Med historiskt berättigande ha vi att betrakta den »privativa partikeln» just såsom »privativ», negerande. Ur denna funktion böra rimligen de andra i historisk eller förhistorisk tid ha utvecklat sig.

Kap. I. Översikt av det gotiska med un- prefigerade ordförrådet.

Innan vi gå till en undersökning av den s. k. privativpartikelns användning och funktion inom de nordiska språken, vore det av intresse att så vitt möjligt kunna fastställa prefixets användning i gotiskan. Jag har därför företagit en fullständig inventering av det got. med *un-* prefigerade ordförrådet under jämförelse med de grekiska originalen.

Att framlägga en fullständig och utförlig redovisning för denna jämförelse skulle dock förrycka proportionerna i detta arbete, varför jag här inskränker mig till att i sammandrag meddela resultaten av min inventering i den mån de kunna vara av intresse för den kommande undersökningen av prefixet på nordiskt språkområde.

Först bör emellertid understrykas, att vi vid en dylik undersökning, som i synnerhet tar sikte på en ordbildningstyp, böra räkna med en hög grad av osjälvständighet från Ulfilas sida i förhållande till den grek. förlagan. Vad beträffar de got. ordens exakta betydelse, ligger det i sakens natur, att dessa ord ofta måst upptaga nytt (kristligt) innehåll, som förskjuter deras ursprungliga och »egentliga» betydelseinnehåll. Vi kunna emellertid vänta oss, att en fullständig inventering av det got. ordförrådet skall kunna ungefärligt ange gränserna för prefixets användning och funktion.

Det bevarade gotiska ordförrådet (bibeln och Skeireins) innehåller c:a 120 olika med prefixet *un-* sammansatta ord. På de olika ordklasserna fördela de sig sålunda: Den största gruppen utgöres av med *un-* sammansatta adjektiv, 45 st., i vilket antal 6 st. av typen *unkunþs, unatgāhts* (alltså ursprungligen participialbildningar, som väl redan helt övergått till att »kännas» som adjektiv) äro inräknade. Den näst största gruppen bilda substantiven, 29 st. Av dessa utgöras dock

flertalet av adjektivabstrakter och böra sålunda lämpligen betraktas ur samma synvinkel som motsvarande (belagda eller icke belagda) adjektiv. I övrigt äro ett antal substantiv verbalabstrakter. Endast ett fåtal äro konkreter. Liksom adjektivabstrakterna äro också flera av de 8 st. med *un-* bildade adverben att sammanhålla med motsvarande adjektiv. Med *un-* sammansatta particip förekomma ganska talrikt, perfektparticip till ett antal av 19 st., presensparticip 16 st. Tvenne verb äro representerade i finita former.

Av adjektiven äro de flesta bildade till positiva adjektiv med berömmande betydelse, åtskilliga *un-*adjektiv korrespondera mot adjektiv med indifferent betydelse, men endast några få (*unliuts, unriurs, unwahs*) äro bildade till utpräglat nedsättande »primäradjektiv». Det vida övervägande antalet got. *un-*adjektiv (36 av 45) motsvaras av grek. adj. på ἀ(ν)-.

Bland substantiven äro de flesta adjektivabstrakter och många verbalabstrakter, båda grupperna som regel motsvarande grek. abstrakter på ἀ(ν)-. Konkreter äro (förutom det osäkra, etymologiskt oförklarade *unbiari* 'vilddjur') blott de deverbativa *unwita* m., *unwaurstwo* f., de denominativa *unhulþa* m., *unhulþo* f. samt det anmärkningsvärda *unþiuda* f.

När vi så komma till de got. participen på *un-*, må först erinras om att — såsom redan i inledningen framhållits — den »privativa partikeln» troligen just på participens område utvecklat sin ordnegerande funktion. När vi senare komma till det nordiska materialet, befinnes det, att participen på *ú-*, *o-* utgöra den vida talrikaste gruppen. Det är då ganska överraskande att finna, att i gotiskan *un-*negerade såväl perfekt- som presensparticip äro långt färre än både adjektiv- och substantivkomposita.

I ieur. tid negerades — enligt gängse åsikt — participen alltid eller mestadels med den privativa förstavelsen **n̥-*. Ju starkare participet såsom ekvivalent till en bisats närmade sig det finita verbet, desto oftare kom det att negeras med det adverbala **nĕ*

(resp. dess ersättningar), och bruket av det adnominala **ṇ-* inskränkte sig till de rent nominalt använda participen, och ofta utsträcktes bruket av satsnegationen även till dessa nominala participformer. I grek. t. ex. har möjligheten att med privativprefix negera de egentliga participen tidigt kommit ur bruk. I de germanska språken däremot ha *un-*bildningarna just på participens område sin största utbredning och användbarhet. Detta var sannolikt också fallet med gotiskan. Vi ha då all anledning att förmoda, att den förhållandevis blygsamma frekvensen i det bevarade gotiska språkmaterialet mera är dikterat av förhållandena inom den grek. förebilden än beroende på att gotiskan i detta avseende skulle skilja sig från de övriga germanska fornspråken.

Om ock de 16 presensparticipen kanske ej ge rättvisa åt dessa ordbildningars frekvens i got., ger dock en jämförelse med de grek. förebilderna en god antydan om bildningstypens användbarhet.

De enda överensstämmelserna mellan got. pres. part. på *un-* och grek. på ἀ(ν)- äro *ungalaubjands* för grek. ἀπειθῶν samt *unwitands* och *unkunnands* för grek. ἀγνοῶν, men dessa grek. verb utgå från negerade adjektiv. De positiva verben kunna icke som i got. återvinnas genom att borttaga privativpartikeln. De grek. infinitiverna ἀπιστεῖν, ἀπειθεῖν måste tvärtom i got. översättas med den adverbala satsnegationen *ni: ni galaubjan,* likaså grek. ἀγνοεῖν med *ni witan, ni fraþjan* eller också omskrivas med *'unweis wisan, unwitands wisan'*. Där det got. pres. part. på *un-* i övrigt även i grek. motsvaras av ett pres. part., negeras detta i grek. med μή eller οὐ, t. ex. *unbaírands* (Luk. 3, 9) motsvarande grek. μὴ ποιῶν, got. *unbaírandei* (Gal. 4, 27) grek. οὐ τίκτουσα, got. *unhabands* (Luk. 3, 11) grek. μὴ ἔχων, got. *unsaihwands* (Joh. 9, 39) grek. μὴ βλέπων.

När nu Ulfila har flera exempel som *ni galaubjan* för grek. ἀπιστεῖν men å andra sidan skriver t. ex. *unbaírands* för grek. μὴ ποιῶν (all bagme unbaírandane akran god — πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλόν), så måste detta visa, att presensparticipet i got. (även i rent verbal användning) mycket väl kunde negeras med ordnegationen *un-*, detta i motsats mot grek., där verbalnegationen härskar, och i motsats också till de nunordiska

riksspråken. Detta bör vara så mycket mera bevisande, som vi eljest ofta tvärtom möta ex. på Ulfilas osjälvständighet i förhållande till den grek. förebilden. Förhållandet i got. är sålunda nära överensstämmande med det sannolika förhållandet i det ieur. urspråket.

Samtliga adjektiviska pres. part på *un-* i got. motsvara grek. adjektivbildningar, sammansatta med det privativa prefixet ἀ(ν)-.

I likhet med presensparticipen ha även perfektparticipen i grek. förlorat möjligheten att negeras medelst privativpartikeln, även ledes i motsats till gotiskan, där denna möjlighet med stor sannolikhet kommit till betydligt rikare användning än materialet ger vid handen. Av de till antalet 19 got. med *un-* negerade perf. part. återge de allra flesta (några ur Skeireins sakna grek. motsvarighet) ett grek. adjektiv (verbaladjektiv), negerat med det privativa prefixet ἀ(ν)-.

Som ovan påpekats, finnas i grek. negerade verb, »wo das Präfix aus einem tatsächlich oder dem Typus nach zugrunde liegenden privativen Nomen stammt» (Wackernagel, Syntax II. s. 292). Dessa verb kunna självfallet lika väl som i particip även uppträda i finita former. Svarande mot sådana grek. verbformer påträffas i got. *unsweraiþ, unswerandans, unwerida* och *unwerjan*. I huru hög grad dessa got. bildningar kunna antagas vara naturliga eller huruvida de böra betraktas som osjälvständiga efterbildningar av den grek. ordbildningen är svårt att med säkerhet avgöra.

Efter denna översikt av fördelningen och utbredningen av de got. *un*-bildningarna må vi fråga efter prefixets funktion och »syftobjekt». Ovan påpekades, att den privativa partikeln i nunordiska språk kan ha ett flertal funktioner: den kan ha negerande funktion, och detta på åtminstone tvenne sätt, antingen kontradiktoriskt eller konträrt[1] (ty

[1] Begreppen *kontradiktorisk* och *konträr* tagas här i skollogikens vanliga betydelse, sålunda *kontradiktorisk* för »uteslutande motsats» (svart: icke-svart; rädd : icke-rädd) och *konträr,* uttryckande endast oförenlighet (svart : vit; rädd : modig, dristig, djärv).

detta är väl innebörden i att prefixet kan »upphäva» resp. beteckna »raka motsatsen»), den kan vidare ha pejorativ och kanske även intensifierande funktion. Kunna nu dessa funktioner påvisas redan i got. och komma där kanske ytterligare andra till synes? — Vi ha emellertid inte endast att fråga oss, hur partikeln fungerar, utan även vad den hänsyftar på, »syftobjektet»; vid negerande funktion t. ex., inte endast hur *un-* negerar (kontradiktoriskt eller konträrt eller på annat sätt) utan även vad *un-* negerar; negeras sålunda det primära ordets hela begrepp eller endast ett delbegrepp, negeras t. ex. i ett particip det verbala elementet eller det nominala eller båda? o. s. v.

I fråga om presensparticipen visar det sig i gotiskan, att prefixet har negerande funktion, vidare att denna negering är kontradiktorisk.

Participen förena i sig ett verbs handlingsmoment med det nominala, statiska »innehållet» i verbet. I t. ex. »all nu bagme *unbaírandane* akran god» (Luk. 3, 9) dominerar tydligt det verbala elementet (här t. o. m. utbildat med objekt). Det nominala elementet torde däremot överväga i t. ex. »unte *unwitands* gatawida in ungalaubeinai.» (1 Tim. 1, 13) eller »in fon þata *unhvapnando.*» (Mc. 9, 45). I got. kan sålunda *un-* hänföra sig såväl till det verbala som det nominala elementet hos participet, beroende på vilket som dominerar. — Här må erinras om att t. ex. nusvenskt rikskspråk icke har bevarat möjligheten att med *o-* negera ett rent verbalt presensparticip. Vi kunna sålunda icke längre tala om »ett träd, obärande frukt» utan måste begagna den verbala satsnegationen *icke*: »ett icke fruktbärande träd» eller möjligen »ett träd, icke bärande frukt».

Prefixets funktion och »syftobjekt» vid de got. perfektparticipen äro likartade med förhållandet vid presens participen.

Sammanfattande kunna vi alltså säga: Intet tyder på att *un-* utövar en annan funktion på de got. participen än att partikeln kontradiktoriskt negerar det dominerande betydelseelementet i det begrepp, participet uttrycker. (Någon pejorativ, intensiv eller annan funktion kan icke spåras.)

Vad adjektiven beträffar, är det icke svårt att konstatera, att prefixet likaledes har en kontradiktoriskt negerande funktion vid dem som äro bildade till indifferenta eller nedsättande »primäradjektiv». I fråga om dem, som korrespondera mot ett positivt adjektiv med berömmande betydelse, är förhållandet icke utan vidare klart. Om vi, innan vi närmare betrakta dessa *un*-adjektiv, fråga oss, om det är sannolikt, att de skulle förhålla sig på annat sätt än de övriga adjektiven och samtliga adjektiviska particip, blir väl svaret snarast nekande.

Hur förhåller sig alltså t. ex. *unhails* till *hails, unsels* till *sels* eller *untriggws* till *triggws*? Beteckna de förra av dessa par ävenså den kontradiktoriska motsatsen till de senare eller den konträra (»raka») motsatsen? Om verkligen Ulfila med t. ex. *unsels* för grek. πονηρός lyckats åstadkomma en fullt adekvat översättning, måste vi onekligen i detta fall stanna för det senare alternativet. För vår språkkänsla skulle det väl också närmast förefalla som om *triggws* och *untriggws* stode i konträrt motsatsförhållande till varandra, liksom *lycklig — olycklig, sund — osund* etc. i nusv., och icke i kontradiktoriskt förhållande (lycklig — icke-lycklig, sund — icke-sund).[2] Men är det a priori säkert, att vår språkkänsla äger tillämpning på den tid och den ordbildning, varom här är fråga? Skulle inte — åtminstone teoretiskt — 'det att vara *hails, triggws, sibjis* etc.' kunna vara lika bestämt och »verkligt» som t. ex. 'det att vara *gahaírbs, riurs, lēþs, kunnands, qeniþs* eller *gakusans*'? Och skulle inte sammansättningarna med *un-* — liksom vi sett i alla de övriga fallen — kunna även i detta fall uttrycka den kontradiktoriska motsatsen?

Likaväl som »*födda* och *ofödda*» omsluter alla möjligheter inom det område, som orden aktualisera (tertium non datur!), och likaväl som »*gasaihwans* och *ungasaihwans*» ej heller lämna någon tredje möjlighet öppen, så skulle — åtminstone teoretiskt — »*hails* och *unhails*», »*sibjis* och *unsibjis*» kunna uttömma alla möjligheter i fråga om »*hail*-het» och »*sibja*-het». — Det nusv. »lyckliga och olyckliga människor» är inte längre parallellt med »födda och ofödda», ty däremellan finns plats för dem »som inte äro lyckliga», och kanske även för dem »som inte äro

[2] Jfr nedan kap. III, sid. 64.

olyckliga». Den som »inte är lycklig» behöver därför inte längre »vara olycklig», medan däremot de generationer, som »inte äro födda» just äro de, som avses med »ofödda släkten».

Jag skall här inte föregripa vad som utförligare kommer att diskuteras i samband med de fvn. och fsv. adjektiven. Ingenting — förutom vår nusvenska språkkänsla, som i detta sammanhang kanske är oss mera till hinders än till gagn — synes mig tyda på att vi i fråga om dessa adjektiv plötsligt skulle ha att göra med ett *un-* med annan (t. ex. konträr) funktion än i det föregående. Alltjämt finns det sålunda ingenting som visar, att det got. *un-* skulle ha en annan funktion än den att negera kontradiktoriskt. (Av en jämförelse got. *unsels* — grek. πονηρός etc. torde vi icke kunna draga ens sannolika slutsatser ang. en dylik betydelseskiftning.)

Vad slutligen substantiven beträffar, uttrycka de deverbativa substantiven verbets betydelseinnehåll, kontradiktoriskt negerat, i nominal form, t. ex. *ungalaubeins* (: *galaubjan*) 'det att icke-göra: tro'[3], *unwita* 'en som icke-gör: veta' etc., under det att adjektivabstrakterna i allmänhet böra betraktas som avledningar till *un*-adjektiv, t. ex. *unhrainei, unhrainiþa* 'det att vara: *unhrains* (icke-ren)', *unbeistei* 'det att vara: icke-syrad' etc.

Däremot är det tydligt, att *unhulþa* m. och *unhulþo* f. för grek. δαίμων, δαιμόνιον, διάβολος avse något utöver 'en som är: icke-*hulþs*' likaväl som t. ex. feng. *unholda* m., fhty. *unholdo* m. 'djävul' och fhty. *unholda* f. 'häxa'. Det verkar närmast, som om ett tydligt konträrt motsatsförhållande här skulle föreligga. Detta torde endast skenbart vara fallet. Trots att orden avse något som är konträrt motsatt ett **hulþa, hulþo* torde de icke desto mindre betyda just ett kontradiktoriskt 'icke-*hulþa,* icke-*hulþo*'. Det är med andra ord sannolikt, att bildningen är att uppfatta litotetiskt-eufemistiskt. Talrika paralleller komma att givas inom det nordiska ordförrådet.

Ett anmärkningsvärt konkretum (isolerat) är Rom. 10: 19: »ik in aljana izwis brigga in *unþiudom*», grek. ἐπ᾽ οὐκ ἔθνει, lat. »in non gentem», sv. bibelövers. »mot ett folk som icke är ett folk», d. v. s. kontradiktoriskt, = 'icke-folk'.

[3] Ang. dylika omskrivningar se nedan sid. 44.

Sammanfattande skulle kunna sägas, att den företagna inventeringen av det gotiska ordförrådet med hänsyn till *un*-sammansättningarna ej kan anses ha till full evidens bevisat något om prefixets utbredning och funktion. Men den har inte heller kunnat visa, att got. *un-* har en annan än en rätt och slätt negerande funktion. Denna negering är — har det visat sig — med säkerhet i de flesta fall och kanske i samtliga kontradiktorisk.

Efter denna preliminära översikt bege vi oss nu till säkrare marker, till det rika och självständiga material, den fornnordiska litteraturen erbjuder oss.

Kap. II. Fornnordiska verbformer med prefixet ú-, ó-, o-.

1. Perfekt particip.

1 a) Perfekt particip i fornvästnordiska språk.

Sannolikt har, såsom i det föregående nämnts, ordnegationen ur satsnegationen först utvecklat sig inom participen. Redan i find. träffas påfallande många privativbildningar inom participens grupp (jfr Delbrück, Syntax 2: 529 f. i Brugmann-Delbrück, Grundriss). Inom got. ha vi anledning räkna med att denna grupp är ännu rikare utvecklad än det under inflytande av den grek. texten tillkomna ordmaterialet ger vid handen. I de flesta nygerm. språk (t. ex. nysv.) äro prefixnegerade perf. part. ytterligt vanliga. Även inom fvn. synas möjligheterna att bilda ett med *ú-* sammansatt perf. part. vara praktiskt taget obegränsade. Vi vända oss först till perfekt-participens stora grupp.

Participen stå ju på gränsen mellan verb och nomen och förena i sig ett verbalt element med ett nominalt. Än överväger det ena, än det andra, än är det synnerligen svårt att fastställa, vilket som dominerar. Man kan nog allmänt sett konstatera en allt längre gående adjektivering av particip, åtminstone i de nordiska språken. (Se Hj. Lindroth: Om adjektivering af particip, 1906.) Genom att fasthålla den frågeställning, med vilken vi betraktade det got. materialet, alltså förutom frågan h u r prefixet negerar, även v a d det negerar, få vi även participens adjektivering i skarpare belysning. I dessa privativ- eller negativbildningar få vi liksom spegelbilden av de primära »positiva» bildningarna, en spegelbild, som ofta låter det dominerande elementet skarpare framträda, än om vi betrakta det direkt. Denna undersökning blir sålunda även ägnad att i viss mån belysa supinums utveckling ur perf. part.

Inom got. sågo vi, att *un-* kan negera även det rent verbala elementet hos participen. Det är väl sannolikt, att denna före-

teelse är ett spår av privativpartikelns uppkomst ur satsnegationen, understödd av de germanska språkens av de påfallande tempusförlusterna antydda mindre starkt utpräglade känsla för handlingsmomentet i jämförelse med det statiska momentet i språket. Det förtjänar påpekas, att grek., som däremot helt har bevarat tempusrikedomen, i motsvarande fall också måste använda den verbala satsnegationen μή eller οὐ.

Även fvn. tillåter i vid utsträckning prefixnegation vid perf. part. i rent verbal användning, där sålunda participet motsvarar en finit verbform.

Fvn. adjektiviskt perf. part.:

Oftast är väl dock det prefix-negerade perf.-part. i fvn. att uppfatta såsom rent adjektiviskt. Detta är väl t. ex. vanligen fallet, då det står parallellt med ett adjektiv: »Egill skal fara frá mínum fundi heill ok *úsakaðr*» (Eg. 64). Men vi ha nog nu en tendens att utifrån vår språkkänsla ofta överskatta perf.-part:s rent adjektiviska karaktär. Vid första påseende uppfatta vi kanske i ex. »hann (hestrinn) er ungr ok *óreyndr* at ǫllu» (Nj. 58) *ungr* och *óreyndr* såsom två parallella adjektivbildningar och *at ǫllu* såsom ett förstärkande adverb = 'alldeles', 'durchaus' (ung. i stil med *at réttu, at hófi* o. d.), men vid närmare påseende befinnes *óreyndr* sannolikt ha en verbalt pregnantare betydelse än vi först förmodade. »Óreyndr at ǫllu» är att sammanställa med »hefi ek þik reynt at góðum drengi» (Frs. 104, 17) eller »nú em ek at nǫkkuru reyndr, en þá var ek at engu» (Nj. 31).

Såsom rent statiskt adjektiviskt kunna vi anse perf.-part. i »Órit lengi hefir Sigmundr frændi þinn verit *óbóttr*» (Nj. 45) eller »Hallgerðr minti opt á ok sagði Sigmund vera *óbǫ́ttan*» (Nj. 45), likaså t. ex. i binamn som »Ulfr *óþveginn*», »sonr Una ens *óborna*» (Nj. 19) eller »Jórunn en *óborna*» (Nj. 113). *Óborinn* uttrycker här en egenskap, nämligen den att vara född på onaturligt vis (d. v. s. genom kejsarsnitt). Så födda djur ansågos bringa olycka (»skalat maðr eiga fé *óborit*»), och onaturligt födda människor troddes ha övernaturliga gåvor, vara trollkunniga, framsynta e. d., en folktro, som (enligt meddelande av framlidne docent Götlind) är känd i Sverige än i dag. (Jfr NT 1 Kor. 15:8.) En helt annan betydelse, nämligen en rent verbal, har *óborinn*

t. ex. i Rm. 8, Edda: »iǫfra *óborna* / hygg ek þá e n n vera, // er þat er til hatrs hugat!», där det följande *enn* just poängterar det dominanta verbala elementet hos participet. Om det nysv. »ännu ofödda släkten» har bevarat en möjlighet att någotsånär adekvat uttrycka ett dylikt verbalt attributivt particip, kunna vi inte längre utan omskrivning med finit verb återge följande ur Ragn. V, 8, Skald.: »lítt hirðik því leyna, / ef líf hafa knætti / Eiríkr sitt ok Agnarr, / *óbornir mér niðjar*» 'söner, som icke hava (fötts,) avlats av mig', d. v. s. 'mina styvsöner'.

En grupp particip, som äro att räkna såsom rent adjektiviska, äro sådana, som, ehuru verbets aktionsart är perfektiv, komma att uttrycka en durativ egenskap, t. ex. då *úsigraðr* (egentl. 'obesegrad') kommer att betyda 'som icke k a n besegras', 'oövervinnelig' eller t. ex. »*úbeygð* staðfesta el. þrjózka» 'en ståndaktighet, resp. genstridighet, som inte har böjts och som heller i n t e l å t e r s i g b ö j a s', ett ord, som blivit helt synonymt med *úbeygiligr*. Eller: »of *úendar* veraldir» (Homil.) = *úendiligr;* väl också: »margar ástgjafir ok *úmælda* valgerninga téði hann (Jesus) sínu folki Ísrael» (Post.) = *úmæliligr* m. fl., alltså ung. parallellt med nysv. »Franco har åter gjort *oerhörda* framsteg», men redan i »fǫddist honum sveinbarn með svá undarligom ok *úsénom* fríðleik» (Barl. 7, 9) är det adjektiviska lugnet rubbat, och i »Gabriel boðaði meynni f y r r *úheyrðan* burð» (Barl. 28, 1) 'en födelse, som tidigare inte hörts talas om' ha vi åter närmast att göra med verbal betydelse.

Dessa exempel visa, att det föreligger en skillnad mellan fvn. och — som vi nedan skola se — fsv. å ena sidan och de nunord. språken å den andra. Möjligheten att negera ett perf.-part. med prefixet *o-* har väsentligen beskurits och alltmer inskränkts till participet i rent adjektivisk eller nominal betydelse och användning.[1] Även fast vi nu kunna säga »*ofödda* släkten» är detta troligen betydligt mera adjektiviskt än »iǫfra *óborna*». Ur ordbildningssynpunkt föreligger naturligtvis två helt kongruenta fall, men så ej längre ur betydelsesynpunkt. I *ofödda* gå nog associa-

[1] Jfr Hj. Lindroth a. a. sid. 119 f. — Detta gäller icke blott de nordiska språken. Jfr t. ex. F. A. Stoett: Middelnederlandsche Spraakkunst, Syntaxis (1923), § 236 och Karl Weinhold: Mittelhochdeutsche Grammatik, 2. Ausg. (1883), § 299.

tionerna knappast längre främst till födelsemomentet. Ett attributivt eller predikativt använt perf.-part. uppfattas av vår språkkänsla närmast som uttryckande en egenskap, vilken verbets aktionsart och handlingsintensitet än må vara. Med fin känsla för den lockande spänning, som ligger i en dylik statisk adjektivbildning av ett verb med utpräglad »verbal intensitet», ha de moderna svenska författarna tillfört språket sådana friska nybildningar som »Vi är n y a och *oslitna* för varandra», »Världen var s t o r och *oanad*» (Artur Lundkvist), där parallellismen med adjektiv förstärker det adjektiviska, eller hos Harry Martinsson: »Martin s a t t bredvid o c h v a r *ovuxen*».

I fvn. däremot kan med prefixet *ó-, ú-* bildas negerade particip i alla de funktioner, som tillkomma participen, såväl attributivt och predikativt som såsom apposition, med dels det nominala, dels det verbala momentet dominerande[2] och detta sista i så hög grad, att *ú*-participen utan svårighet även kunna bilda sammansatta tempora, alltså som »supinum». De — ovan något berörda — fall, där *ú*-participen i fvn. helt motsvaras av samma bildningar i nysv., kunna vi i fortsättningen lämna ur räkningen för att i stället låta några exempel passera revy, där fvn. skiljer sig från nynord. språk.

V e r a + p e r f. p a r t.:

Här må erinras om att 'vera + perf.part. pass.' även är det vanliga uttrycket för passivum. »Var hann veginn» betyder alltså inte blott 1) 'er war erschlagen' = 'tot' (adjektiviskt) utan därjämte 2) 'er war erschlagen worden' (verbalt) och även 3) 'er wurde erschlagen'. Enligt det ovan nämnda kunna vi vänta att finna *ú*-particip i alla dessa tre användningar.

Rent adjektiviskt är det väl att uppfatta i t. ex. »gløpir mínir . . . *eru* fyrir þér b e r i r ok *úleyndir*» (Kgs. 133, 9) eller »hon *var* þá *ógefin* í annat sinn» (Nj. 18).

I andra fall framträder mer eller mindre tydligt participets handlingsmoment, i vilka fall nysv. också föredrar verbal negation (*inte* m. fl.). I ex. »þar var eitt hross þrevett *ótamit*» (Svarfd. 27, 25) kan *ótamit* näppeligen uppfattas såsom adjektiviskt, vil-

[2] Att vid sidan av t. ex. ett *úskilgetinn* (Landn. 131) ofta också förekommer »átti *eigi skilgetit* barn» (Rb. 36, I: 2) bekräftar blott detta.

ket väl snarast borde uttryckts »þrevett *ok* ótamit». Antingen ha vi att sammanföra »var ... ótamit» och översätta 'en treårig hingst hade där (ännu) inte blivit tämjd' eller uppfatta *ótamit* såsom participiell apposition till »hross þrevett» och översätta: 'där fanns en tre år gammal hingst, som (ännu) inte blivit tämjd'. Sedan frånvaron av denna handling blivit meddelad, kunna vi tala om »hross hit *ótamða*» (a. st. r. 28) såsom en egenskap.

Tydlig är också den rent verbala betydelsen i t. ex.: »Heiðr vǫlva spáði þeim ǫllum at byggja á því landi er þá *var ófundit*» (Landn. 173) 'som då ännu inte hade upptäckts', »hann *er* en *obundinn*» (Di. 107) 'ännu har han inte blivit (övervunnen och) bunden' eller »*úfarin* mundi þessi (ferð), ef ek réða» (Laxd. 84), »fór hann nú til sinna manna, ok *var* honum þessi ferð betr f a r i n enn *úfarin*» (Fm. III. 181), »fjórir tigir sátna *vóru úfǿrðir saman,* ok þat mælti Barði, at þ a t s k a l h a n n s a m a n f ǿ r a» (Heið. 18). — »ǫl var drukkit, sumt *var ólagat*» (Háv. 66, Edda) bör väl uppfattas: 'hade ännu inte lagats'. I ett nusv. »okokt potatis» är väl part. numera ganska fullständigt adjektiverat, och därmed kan knappast menas 'potatis, som ännu inte blivit kokt'.

Att betydelsenyanserna 1) och 2) utan skarp gräns gå över i varandra visa ett otal exempel, i vilka vi ej med någorlunda säkerhet kunna räkna med den ena eller den andra bet. Några exempel bland många: »Túnit *var úslegit*, ok gekk hestrinn þangat, sem loðnast var» (Grett. 66, 11), »Ef hinn yrkir eigi landit sem þarf ok l i g g j a engjar *óslegnar* [*ó slegnar*], þat varðar honum iii. marka utlegð ...» (Grág. 499, 12). *Liggja* för *eru* tyder kanske på att part. känts och tänkts som adjektiv, medan å andra sidan försummelsen att ha slagit ängarna framstår såsom det logiskt viktigaste. (Kanske ha de vanliga uttrycken *'står, ligger* etc. + perf.-part.' ofta tillkommit just för att undvika det dubbeltydiga 'är + perf.-part.'. Jfr härom nedan sid. 37 f.!)

Kanske är det troligast, att i »þvíat *ósýnt* er, hvar at apni kømr» (Rm. 25, Edda) *ósýnt* är att fatta såsom neutr. av det i Eddan i övrigt ej belagda adj. *ósýnn*[3], men möjligheten synes mig

[3] »*ó-sýnn,* adj. ungewiss, unsicher» (Gering, EddaWb.); »*ó-sýnn,* adj. unsichtbar ..., unbekannt.» (Neckel, Glossar[2].)

vara lika stor att fatta det såsom perf. part. av verbet *sýna*, vilket för övrigt skulle passa väl så bra in i Eddans koncentrerade och rörliga, smått ironiskt skarpa stil som ett livlöst, usuellt adjektiv, alltså att översätta ungefär 'det har ännu inte visat sig', 'das hat sich noch nicht herausgestellt! e. d.

Överhuvudtaget kan man nog hos ordboksförfattare och översättare av fvn. texter spåra en förklarlig benägenhet att »känna fornspråken utifrån deras egen tids språkkänsla. Så rikt utvecklad som participbildningen är i nynord., möter det sällan svårigheter att tänka eller återge ett fvn. particip med ett motsvarande modernt particip, men faran ligger då nära, att en nyans i det fvn. participet ej kommer att räddas över till det nya, och ofta är det just dessa riskerade nyanser, som ge fvn. en god del av dess säregna intensitet och rörlighet och slagkraft.

Då prefixet som synes likaväl kan hänföra sig till ett particips verbala som nominala element, finns intet som hindrar, att det kan komma att stå även vid perf. part. av itr. rörelseverb, t. ex. »engu hǫfum vér hér æfins borg, heldr leitu vér hinnar, er *úkomin er*» (Heilag. I. 454, 4). I huru hög grad participets verbala element dominerar, visar ett ex. som »keisara dóttir er *úspelluð* af mér» (Bær. 110, 49), alltså med agenten utsatt, en sats, som omöjligen utan omskrivning kan återges på nysv.

Verbalt perf. part. såsom attribut el. apposition:

Ett dylikt rent verbalt particip kan också stå såsom attribut eller apposition till ett substantiv. Så ha vi nog att uppfatta t. ex. »Muno *ósánir* / akrar vaxa» (Vsp. 62, Edda) 'åkrarna skola växa utan att de blivit sådda' och säkerligen »Hann (Skarpheðinn) var allra manna hermannligastr ok kendu hann allir *óséinn*» (Nj. 70), vilket particip säger ung. så mycket som vi måste omskriva med 'utan att ha sett honom förut', eller: »eigi má ofsǫgum segja frá vitsmunum þínum, Gestr, er þú kennir *óséna* menn» (Laxd. 33).

Till »*úkomin* er» svara »spá *úkomna* hluti» (Post. 163,26), »í *úkomnu* lífi» (Heilag. I. 148, 2), »*ókomna* pínu» (Heilag. II. 641, 32), »*úorðit* líf» (Hom. 50, 8) och till ett »er *úspelluð* af mér» ss. apposition: »ok komask þeir nauðuliga í brot *óbarðir* af

þrælinum» (Hkr. 127, 23) och ss. attribut »*úkrǫfðum* lagadómi af munkanna halfu» (DN. IV. 148, 11).

Vi kunna icke gärna tala om »en *ovissnad* blomma», men väl fvn.: »með *óhrörnǫðum* blómom» (Elucid. 72, 8), »undruðust þeir fegrð hans ok *úhrörnaðan* líkama» (Heilag. I. 61, 8).

Fvn. hafa + perf.-part.:

Ur ett perf. part. såsom apposition till objektet (»hann hefir mik sendan») har som bekant det nysv. supinum (»han har sänt mig») så småningom utvecklat sig. För vår språkkänsla må detta förefalla att vara en ganska våldsam övergång från det adjektiviska *sendan* till det verbala *sänt,* men det fvn. *sendan* uppfattades nog snarare med det verbala än det nominala elementet dominant. Några ex. med *ó*-particip belysa detta: Mellan å ena sidan »skal þá, sem þeir *hafi ófundinn* [hann]», 'als hätten sie [ihn] nicht gefunden' (eft. Heusler Altisl. Elementarbuch[3], sid. 137) parallellt med »nú hefir hann sprengðan hestinn» (Heusler a. a. sid. 136) och å andra »*hafði úlokit* honom landskyldir» (DN. II. 294, 9) 'hade inte betalat honom arrendet' är övergången ju inte så överväldigande stor, och det är inte längre möjligt att med säkerhet fastslå, till vilket av dessa båda ex. vi ha en parallell i »konungs dóttir... iðraðisk mjǫk festingar ok sjalfrar sinnar ráðs, er hon hafði játaz keisaranum, ok vildi gjarna *úráðit hafa*» (Bær. 97, 31).

Även i förbindelsen 'hafa + neutr. form av participet', där participet står med objekt och *hafa* nedsjunkit till hjälpverb, kan participet således negeras med prefixet *ó-*. Ytterligare ex. äro: »*hefir* þú þær sakir *óbǿtt* við þá sonu hans» (Laxd. 61). (På annat sätt ha vi säkerligen att uppfatta »Gunnarr skyldi *hafa óhelgat* þá alla» (Nj. 65) eller »at þeir Flosi þóttuz *ónýtt hafa* kviðinn» (Nj. 142). Se nedan sid. 53!) Även vid tr. vb utan objekt och vid itr. vb: »en ef sumir leyfa... en sumir eigi, þá taki sá er eigi leyfði landnám sitt fullt... En ef fleiri *hafa úleyft,* þá taki...» (Landsl. 7, 21), »jarl segir, ok kveðst *úfengit* enn *hafa* þess fjársins» (Fm. XI. 82), »meyjar... allir guði þekkir, hverr i sinni tigund, ok þó þeir fremstir, er *úbrugðit hafa* sínum meydómi» (Heilag. I. 466, 12). En adekvat översättning måste nu lyda: 'som inte hava förlorat sin jungfrudom'. Den enda möjliga negationen är verbalnegationen *icke, inte, ej.* Kanske erinras

vi även i nusv. om att så ej alltid varit fallet genom uttryck som det ville jag ha ogjort». Där uppfattas naturligtvis numera participet såsom apposition till *det* (jfr: »den resan vill jag inte ha ogjord»), men det kan vara en omtydning för den i fvn. vanliga konstruktionen »ha ogjort något» = 'icke ha gjort ngt'. Jfr »Þá er sem sá *hafi úgǫrt*» (Frost. II: 32) [Hss. A, B, S: »svá sem *úgǫrt sé*»], »Þá er sem hann *hafi úgǫrt*» (Frost. II: 44). Denna en gång dubbeltydiga konstruktion lever särskilt kvar i stående vändningar, som väl kunna tänkas ha gamla anor: »det vill jag ha osagt», kanske även i »osvuret är bäst», i så fall ursprungligen = 'det är bäst att inte ha svurit'.

Kanske är det just denna typ, som ej sällan anträffas i fvn. »Betra er *óbeðit,* / en sé ofblótit: ... betra er *ósent,* / en sé ofsóit» (Háv. 145, Edda). Formen *óbeðit* har man försökt förklara på olika sätt. (»Substantivisk istedenfor infinitiv», Falk-Torp: Da. no. Syntax, § 137, I.; »ganske som adv.», M. Nygaard: Norrøn Syntax, § 247, Anm.) Närmast till hands ligger det väl att anse dylika former vara en »perfekt infinitiv» = 'óbeðit hafa', i vilken såsom ofta i dylik lapidarstil hjälpverbet *hafa* är utelämnat, liksom stundom i t. ex. »ek mon [hafa] kallat, ek munda [hafa] kallat» (Noreen, Aisl. gr.[4] § 541 Anm. 2). På samma sätt är kanske också »ekki dugir *ófreistat*» (Nj. 5) att uppfatta.

Perf. part. kan också uppträda fristående, adverbialt eller kanske snarare att uppfatta som ett slags satsförkortning: »*úboðit* gekk hon inn í milli boðsmanna» (Heilag. I. 515, 35), »um þat, at þeir gengi þar um hýbýli *úlofat*» (Eb. 102, 9), »Hrútr sagði Gunnari *ófregit* allt» (Nj. 33), »fóru [farandkonurnar] síðan ofan þangat ok sǫgðu Bergþóru á laun *ófregit*» (Nj. 44). Detta är särskilt ofta fallet just vid dylika *ó*-particip; så ofta ännu i nysv. språkbruk, »han kom *oförmodat*», vilket ej längre betyder 'utan att man förmodat det' e. d. utan rätt och slätt 'plötsligt', »du skall *oförtövat* begiva dig till ...», *opåkallat, oaktat* etc. Även i dessa fall torde participets verbala element blivit betydligt starkare uppfattat i fornspråket än fallet är i det levande språket.

Särskilt i lärd stil brukas uttryck med prep. *at,* motsvarande en bisats: »eigo þeir báðir at veiða í *at ódeildo*» (Grg. II. 122, 24). »en þó munu vér eigi upp gefaz *at óreyndu*» (Laxd. 21), »*at úprófaðu*» (Bp. I. 775, 36). Vidare: »*at ǫllo óreyndo*» (eft. Heus-

ler a. a. sid. 137), »*at óunni jǫrðu ok ósáenni*» (Landsl. 6, 3), »*at þeim sjalfum úspurðum*» (Stat. 231, 13). De prefix-negerade participen synas även i sådana satsförkortningar vara förhållandevis rikligt företrädda. Att även här det verbala elementet varit starkare framträdande än vi nu uppfatta det, visar ett exempel som »at *úsǫgðum* s u n d r griðum meðal vár» (Fm. IX. 508, 6). Jfr »Ef maðr segir sǫk sína svá fram, at hann hafi eigi unnit eið at, ok er svá sem hann hafi *ósagða* sǫk sína f r a m ...» (Grg. I. 55) eller »... ok er svá sem þá sé *ósǫgð* sǫkin f r a m» (ib.).

1 b) Perfekt particip i de fornsvenska lagarna.

Helt adjektiverat och fullt likvärdigt med adjektiv förekommer perf.-part. naturligtvis ofta redan i fsv. lspr. Så är det väl i allmänhet att uppfatta, då det står samordnat med ett adjektiv, t. ex. »thi Gudh will ächteskapet skal wara r e e n t h och *obesmittath*» (Chr. Add. G.). Det ursprungliga participet *lyttær*, *olyttær* (:*lȳta*) är redan i lspr. adjektiverat i t. ex. »Nu huggær man ... þræl annars fullum sarum ... warþær han l y t t æ r af: þa haui han þ æ n l y t t a ok fa bondanum *olyttan* firi» (ÖG. Vaþ. 16: pr). Även i följande ex. träder säkerligen det verbala elementet helt tillbaka för handlingens statiska resultat: »Flærd ær ther man sæl o n t fore g o o t, m æ n g t fore *omængt*» (Chr. Kp. 3: 1) eller »eð sin at halda uið allan almogha sin, uiðir u n g a n sum g a m b l a n, uið *oföddan* sum f ö d d a n, uið o k æ r a n sum k æ r a n» (SM. Add. 1: 3, 5).

Adjektiviskt och dessutom aktivt var redan i germ. följande adjektiv: »wangömo hans, som ær ath han sætir liws a wæg d r u k k e n eller *odrukkin*» (Chr. B. 35: 1).[4]

Närmast till hands ligger det väl också att tänka sig participet helt adjektiverat i förbindelser som »l i g g i n *o bötter*» (H. M.

[4] Eljest äro perf.-part. av itr. vb aktiva, de övriga passiva. — »Ologiskt» står perf.-part. i »talar *vbuðnæ talu*» (VM. I. þg. 11) och måhända: »aker iuir oskurnan aker ok ax *olæsan*, böte ...» (ME. B. 12: pr. hs. 20), där *olæsan* väl har sin form på grund av missuppfattad hänförelse till *aker*, parallellt med *oskurnan*.

IV: 3), »syn s t a n d e r *okræfd*» (SM. B. 25), »thera göz scal *osköflat* s t a n d a» (SM. Add. 8), men alldeles odiskutabel är participets »adjektivitet» inte ens i dessa fall. »Liggia» och »standa» ha här förmodligen en ytterst blek betydelse: mellan t. ex. »ængiar l i g g i a slaghna» och »ængiar æ r u slaghna» är nog en mycket oväsentlig betydelseskillnad, och »l i g g i n o böter» i H. M. 4 är nog närmast synonymt med »W a r i o böter» i samma flock. (Jfr ovan sid. 21 och nedan sid. 37 f.)

V a r a + p e r f. p a r t.:

Förbindelsen 'vara + perf.-part.' kan, åtminstone teoretiskt, uppfattas på tre olika sätt, såsom vi ovan sid. 20 sågo.

I ett ex. som »lati synæ, at þet (fæ) ær *vspilt* oc *ubart* oc *vspiælt* oc *vsprænt*» (VG. II. Forn. 30) k u n n a dessa perf.-part. tillsammans eftertryckligt och formelartat bekräfta, att djuret befinner sig i ett fullkomligt helt och oskadat tillstånd, d. v. s. med genomförd adjektivering, men det s k u l l e också kunna betyda, att djuret varken blivit fördärvat eller slaget eller misshandlat eller sprängt (huruvida djuret på egen hand rivit sönder sig e. d. vore i så fall ovidkommande), d. v. s. med utpräglat verbal dominans.

Av sammanhanget framgår, att det v e r b a l a elementet är tydligt förhärskande i ett mycket stort antal liknande exempel. »Ær friþer mans *u böttær*» (VG. I. B: 7) betyder utförligare 'om böterna, genom vilken en fredlös skulle återfå sin fred, (vid hans död) ännu icke äro erlagda', på samma sätt »ær gipt *oannaþ*» (U.), »sva mykit *oannat* ær» (U.) 'så mycket som ännu icke blivit intjänat', »ær bro a þöm uægh *oboin*. gialde þreia öra þöm sum sina bro haua boit» (ÖG. B. IV: pr) 'har en bro inte blivit gjord...'. — »þa en hann a i g i e r þ i r... varþi e spiellum miþan *ogert* i r» (Gotl. I. 26: pr); »alt þét ær *vnöt* ær» (VG. I. A. 5) och »swa mykit af afraþi sum *vnöt* ær» (VM. I. B. 13: pr) 'så mycket som inte förbrukats'.

Ännu oomtvistligare är participets verbala karaktär, om en bestämning hänför sig till det verbala elementet, som t. ex.: »nu ær bondans son *oskiptær uiþær han*» (ÖG. Vins. 8: 1) eller »man sum *o læddær* ær *i kirkiu*» (U. Kk. 19: 2; H. Kk. 19:1; VM. II. Kr. 24: 4).

I nusv. kan som bekant det negerande prefixet *o-* ej längre så otvetydigt hänföra sig till ett verbalt particip utan kräver här den verbala (sats-) negationen *icke, ej*. I fvn. synes, som vi sett, en dylik syftning hos prefixet (även i sen fvn. tid) ej erbjuda sådana svårigheter, och även i fsv. finna vi nu här exempel på denna oss numera främmande företeelse. En blick på dylika bildningar i fsv. lspr. låter antyda, att just under loppet av fsv. tid dessa bildningar börjat verka överraskande eller stötande på språkkänslan. Dylika markanta bildningar äro långt ifrån vanliga i lspr. och träffas företrädesvis i de äldre lagarna (ÖG. U. VM. H.). Intressant är, att »*oledder* i kirkiu» (U. Kk. 19: 2) i hss. från 14- och 1500-talet (58, 59) ändrats till överensstämmelse med nysv. språkbruk: »*ey* är *ledder* i kirkiu».

Ej heller i förbindelsen 'vara + verbalt perf.-part. utan bestämning' är bruket stadgat. Så har t. ex. U. J. 15: pr hss. B och C: »ok hin böte þre markær sik þæt kiændi han æi atti. ok affraþ mæþ. æn þe *oguldin* æru», under det att hs. A i stället har »æn þe æru *æi guldin*».

Ytterligare exempel på att en tillfogad bestämning direkt hänför sig till participets verbala element äro »þa en gangs bloþ alt. oc ir cumit vndir tua linda gyrta. oc *ocumit* v n d i r þ r i þ i a» (Gotl. I. 20: 2) liksom »ok æ skal then same gardher ella tompt *osalder wara* fiortan dagha epter thet the æra laghlika opbudhne o s k y l d o m m a n n o m» (St. J. 1: pr).

Möjligen är 'vara + perf.-part.' en ålderdomlig omskrivning för passivum (jfr »hann er veginn» 'er wird erschlagen') i följande ex. ur Gotl. I. 18: 1: »þa en nequar mandr verþr miþ waþa j þairu gezlu barnj at bana þ a b y t i r h a n n vereldi fullu. Þa en cuna leggir barn a gulf niþr eþa i setj varþa laust eþa leggir j seng oc varþr laust *þa ir barn o byt* huat sum helzt can at cuma.», vilket väl korresponderar med det föregående »þa bytir» och väl snarast är att översätta med 'då ersättes barnet icke (av den som av våda gör det någon skada)'.

P e r f. p a r t. s å s o m a t t r i b u t e l. a p p o s i t i o n:

Även såsom attribut eller apposition står ofta ett med *o-* negerat perf.-part. med utpräglat verbal betydelse. Från nysv. synpunkt äro vi på grund av participens allt längre framskridna adjekti-

vering nog benägna att underskatta styrkan av detta verbala element. Så t. ex. förstå vi med »en *objuden* gäst» väl närmast något som till betydelsen närmar sig 'en ovälkommen, föga önskvärd gäst'. I ex. som »Hittes þe at buþni oc *obuþni,* wari buþin i twæböte oc *obuþin* i enböte. Faar *obuþin* misfyrmilse a sic...» (SM. G. 2: 2), »En huer sum *o buþin* cumbr til bryllaups» (Gotl. I. 24: pr), »Comber nocor *obuþin*» (SM. M. 26: 5) etc. böra vi nog för att rätt uppfatta detta räkna med att i de fsv. part. framhålles särskilt den omständigheten, att han inte blivit bjuden. Vi behöva bara erinra om de viktiga och rituella bjudningsceremonier, som ofta än i dag föregå t. ex. ett bröllop. (Se härom t. ex. Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden, X: 81 ff.) — I »halft bo baþe aflat ok *uaflat*» (Sk.), d. v. s. 'både (redan) förvärvad och inte (ännu) förvärvad egendom', ligger motsatsen i själva handlingsmomentet och ej i det statiska verbinnehållet. — »Clywer man i træ *obiþin* mæþ siælfs wilia (SM. M. 20: 2) står i uttrycklig motsats till »eptir bön æller buþ annars». Likaså är det tydligt, att prefixet hänför sig till det verbala elementet i ett ex. som det följande: »Kan maþer taka annæn i siang meþ husfru sinni. Dræper þen man baþe saman kunu oc man. þön dömes baþin ogilð... Comber mannin *odrœpin* vndan...» (SM. G. IV: 1).

Stundom kan en närmare bestämning hänföra sig till participets verbala element: »Alla the iordher man hauer *ohindrada* oc *oqualda* [*oklandada*] jnnan try aar» (Chr. J. 18: pr) 'som inom tre år ej blivit...' eller »nu auærkar han flere manna iorþ *oskipta* [B; F add: ok *oskilda*] mællum þerra» (ÖG. ES. 15: 5). I samma riktning vittnar väl: »Nw kan thet swa wara, at nokor bort sæl fraan byrdhamannom tompt eller gardh *obudhnan vp* a radzstuw, eller frændom eig heembudhnan» (St. J. 2: pr). En senare hs. [P] från slutet av 1400-talet har därför *o vpbudhnan.* Särskilt att bemärka förtjänar: »Dör sun manz *ogipter* vr garþe» (VG. II. A. 28), »bondæ sun *vgipter* vr garþi» (VG. II. Forn. 50), »En bondæ sun *vgiftir* af garþe» (VG. III: 83), då detta väl tyder på att ett ursprungligt particip, som nu förefaller oss så fast adjektiviskt, ännu i fsv. kunde ha kvar mycket av sitt verbala element. Närmast verbalt är väl participet att uppfatta i: »Giftir mather son ælla dottor. oc gifuer hemgiæfua... huart þera thæt *wgift* ær» (VG.

II. K. 72: 2) men väl knappast längre i »slar eðþre broþer yngri broþor eller systur sina *vgiftæ*» (VG. III: 56).

H a v a + s u p i n u m:

I hur hög grad *o-* kan hänföra sig till participets rent verbala element, visas bäst av prefixets användning vid det ur participet utvecklade supinum. I likhet med fvn. och i motsats till nysv. riksspr. kan nämligen prefixet i fsv. lspr. stå vid supinum. Exemplen (med åsyftad fullständighet), av vilka några därjämte k u n n a — om ock föga sannolikt — fattas som perf. part. neutr. sing., äro följande:

ÖG: B. 20 »Nu a bonde friþ gærþe uarþa uiþ annan æ mæþan annar *hauær oburghit*».
B. 21: 2 »Nu *hauær* bonde *oburghit*».
B. 9: 1 »lati atær þæt sum bol *hauær oint*».[5]
B. 14: 2 »nu æn man *hauær* liþi *orænt*». [Schlyter (Del II: 345): »pro *egh hava liþi rent*»].

SM: B. 12: pr »Nv sculu men diki græwæ vm acra sinæ ... *Hawer* man diki *ogrœwiþ* [B *ograuit*] i deld enne, böte ... Skiptin þe bot ellir þe sum g r æ w i t h a w a. Æ r oc siþan o g r æ w i t til mikiels messu. böte ... *Hawer* siþan epti þet vm alt gierþe *ogrœwit* til winter dagha, böte ...».
B. 5: 2 »Nu laþa men corn sit. þa kunnu sumi *oscurith* [B *oscorit*] *hawa.*»
Æ. 5: pr »Ær oc swa at þe e i g u l l i t h h a w a innæn þen dagh sum nu sagt ær ... þa see þen saker til þriggiæ marka sum *ogullith hawer.*»

U: þg. 7: pr »E hwar sum twe luti kiænnæs wiþ takit. ok enum o t a k i t. þær kombær lykt fore. *hauær* en t a k i t ok twe *o takit.* þær kombær æi lykt wiþær.»[6]

ME: B. 27: pr »Ligger kirkio bro niþre ..., þe bötin sum *obyght* [ECDFHMNOPQRT sic! G: *obygd*] *haua*».

---

[5] Skrivaren av hs. F (enl. Schlyter från senare delen av 1500-talet), som bl. a. utmärker sig för fel, som bero på att han ej förstått innehållet i den gamla texten, har tydligen funnit konstruktionen underlig och bättrat på: »bol som han haffuer oint».

[6] Schlyter (Ordb. sid. 490) kompletterar: »... ok tve (n. *sighia at þæt ær*) -it», vilket sannolikt är både överflödigt och oriktigt.

Chr: B. 3: 1 »Ligger kirkio bro nidre...; then böte som *obygt hafuer.*» (Jfr sid. 39.)

Påfallande äro dessa bildningars fördelning på de olika lagarna. De förekomma, som synes, i betryggande talrikhet i ÖG. och SM., dessutom enstaka fall i U., ME., Chr., under det att de tyckas fullständigt saknas i övriga lagar. De äro alltså koncentrerade till ett geografiskt sammanhängande, begränsat område i östra Mellansverige.

Sannolikt är det mer än en tillfällighet, att de i det föregående nämnda perf.-part. med en bestämning, som hänför sig till det verbala elementet, — med undantag av »*vgiptær* v r g a r þ i» (VG.) — så vitt jag kunnat finna s a m t l i g a äro att återfinna på det dialekt-geografiska område, som uppvisar 'hava + prefix-negerat supinum'. Sålunda ÖG: *oskipter* v i þ e r h a n n; *oskipta, oskilda* m æ l l a n þ e i r a; U. (VM., H.): *o lædder* i k i r k i u; St: *osalder* o s k y l d o m m a n n o m; *obudhnan* vp; ME: aax *wlæsin* vp och kanske G: *ocumit* v n d i r þ r i þ i a; Chr: *ohindrada* oc *oqualdha* [*oklandada*] j n n a n t r y a a r.

Det förefaller sålunda, som om materialet tydligt pekade hän på en väsentlig skillnad i fråga om prefixets förhållande till det verbala elementet mellan å ena sidan det »svenska området» (enl. Hesselmans terminologi) och Väst- och Syd-Sverige å den andra.

I detta sammanhang bör också påpekas, att, ehuru dessa företeelser som nämnts äro det nysv. rikssprået främmande, sv. dial. uppvisa bildningar, som äro helt likartade med de ovan nämnda. Särskilt är prefixet *o-* såsom negation vid supinum en känd företeelse i norrländska dial.: »ja har uvyri i sta'n» 'jag har inte varit i staden'; »ja har uläsi läxan», d. v. s. 'inte läst läxan', »ja har oäti», d. v. s. 'inte ätit ännu' o. s. v.[7] Dessa uttryckssätt,

[7] I dialektordböcker och -samlingar, som ju i regel sällan uppmärksamma syntaktiska egenheter, kommer denna egenhet stundom till synes: Nordlander, Ordbok över Multråmålet, 1933, sid. 84, anger sålunda, att »det nekande prefixet har i dial. en något vidsträcktare användning än i rspr., t. ex. f r a m f ö r part. och s u p. [spärrat av mig] ... *ogått* 'ej gått'». — I ULMA:s dalmålssamlingar finna vi t. ex., att »efter *hava* kan ordet [det gäller *ofaren*] stundom behandlas som ett med *o-* försett supinum», t. ex. »snart *har* jag ingen väg *ofari* här i markum» 'snart har jag färdats överallt här i trakten' (Älvd.), »ä vet ingen, va en människa *har ofari* hän i världa» (Dju.). — Från

som jag först gjorde bekantskap med från Kalix-målen och först höll för att vara bildade under finskt inflytande, böra dock snarare anses som, icke en nybildning, utan en ålderdomlighet och sammanställas med motsvarande bildningar i fvn. och fsv. lspr. Norrländska mål uppvisa ju även i övrigt många likheter med de östliga upp- och mellansvenska dial. Till denna företeelse skall jag senare återkomma utförligare i samband med de nysv. dial.

Det återstår att beröra perf.-part. i några andra funktioner, som likaledes komma i starkare belysning genom att studeras på grundval av de prefixnegerade participen.

I Gotl. I. 41 hs. B finna vi »Cvma storarj sujn til manz þan smagrisir m e r c h t i r ella *omerchtir*». Samma ställe i hs. A heter: »...smagrisir m e r c t eþa *omerct*». Vart hänför sig »merct eþa omerct», och hur är det att förstå? Exemplet är långt ifrån ensamstående: »Akar man iwir eng *oslaghit*» (SM. B. 8: 3) [Jfr SM. B. 9: pr: »Riþer man i annærs eng... oc ær hon o s l a g h i n»]. Jfr därmed: »tax man,... pinas oforwnnin, ei vppinbarlika i [R. add: hans] handum *takit*» (ME. Eþs. 37). Mig förefaller det naturligast att uppfatta dessa fristående perf.-part. såsom en fristående satsförkortning = 'utan att de blivit märkta' el. 'utan att man (någon) märkt dem', resp. 'utan att den blivit slagen' eller 'utan att någon slagit den'.[8]

I varje fall är det tänkbart, att perf.-part. bör uppfattas på liknande sätt, alltså fristående och utan bestämd syftning, även i ex. som de följande: »...thet scal annat sin væghas. hwar som

---

Bjursåsmålet är t. ex. antecknat (Magnevill, Sv. Landsm. Bih. B. 10) »*dona* v. 'fodra ock sköta kreaturen': 'har du dona än' (har du skött om kreaturen), 'ja *har odona*' (jag har ännu inte skött om kreaturen).» — Från Ångermanland (Sidensjö), ULMA:s saml.: »dom *har ofari* än» (d. v. s. 'de ha ännu ej farit'), »vi *ha ohädd* på kvarna än» ('ännu ej haft [korn] på [= till] kvarnen'). — Från Västmanland, ULMA: »du kunde *ovari* där». — Från Uppland: »en del *har* nog *osläji*» 'har nog inte slagit än', »Tu *hade Ovari* ther» (Ihre, Sw. Dial. Lex. sid. 128).

Inom de områden, där *o-* vid supinum ej kommer till synes i de fsv. lagarna, ha liknande ex. ej kunnat spåras i dialektsamlingarna. Frågan skall i den nyspråkliga delen ägnas större uppmärksamhet.

[8] Väl anakolut, men närmast under inflytande av dylika satsförkortningar, står väl: »En bondæ sun vgiftir af garþe oc *takit* hwarte faþerne eller möþerne bryter ezöræ» (VG. III: 83).

nokot *wuæghit* vtförer af thæssa forskriffno, haffui forgiort thet w u æ g h i t ær...» (St. Kp. 21: pr) 'den som utför något, utan att det blivit vägt' eller: »döör thet [laamb] ij bondæns warthnæth. före hem præstenom lamb *orutit.* oc dyli han wærka sinnæ» (Smål. 6: 1) 'innan det hunnit ruttna'. Likaså kunde kanske så uppfattas: »Rindær hiul iwir akær manz o skorin ællr *ax ohœmpt* (F.: *ovphempt*)» (U. V. 12: 1). Att där uppfatta *ax* såsom ack. plur. och *ohœmpt* som ett fristående particip 'utan att man hämtat upp axen' vore väl mera naturligt än att tänka sig *ax* såsom sing. med *ohœmpt* såsom direkt bestämning, i all synnerhet som motsvarande ställe i andra lagar har *ax olœsin* e. d., d. v. s. alltid plur.

I fall som de sista, där participet k a n hänföra sig till ett ord i sing. neutr., låter det sig naturligtvis inte göra att med bestämdhet eller ens sannolikhet fatta det på det ena eller andra sättet. I det fda. »scal han swæriæ at hans faþær ate þæt *vilt oc vspilt* (Sk. I: 52) äro väl båda möjligheterna ungefär lika tänkbara, däremot i »hwær scal þæn wiþær wæræ ær þre halmæ hauir ofnæ hauit *w ilt oc uspilt* (Sk. I. 75, 79) är det endast att fatta såsom satsförkortning eller adverbiellt.

I absolut satsförkortning[9] står — som det förefaller — förhållandevis ofta ett prefixnegerat perf.-part. tillsammans med ett substantiv i ex. som »hæmnas *obrutnum* f r i þ i n u m» (ÖG.), »k o n u n g s r æ th, i o r d æ g e n d a o c h e r e d z *oforsymadom*» (Chr. Eds. 24: pr) [hs. C: *oforsumadhan*], »*oskaddum* a l l u m k o n u n g l i k u m r æ t» (SM. etc.).[10]

Ännu vanligare äro uttryck med föregående prep. *at*: »*at ofældu mali*» (VG.), »*at osœttœ* [*osättu*] *mali*» (H. Kg. 9: 2), »*at oþrængdo mali*» (VM., Chr.), »*at gipt ogullne*» (SM.), »*at osvurnum þrœtylpta epenum*» (SM.). Även fda., t. ex. »*at manni odrœpnum*» (Sk.). Ofta också, liksom i fvn., endast '*at* + perf.-part.': *at odömdo* (VG.), *at ofylto* (U., VM.), *at ufældu* (VG.),

[9] Se äv. Märta Ahlberg: Pres.-part. i fsv. sid. 28 f., 215, 219 m. fl.

[10] Som en tillfällig korsning mellan en dylik satsförkortning och ett fristående adverbiellt perf.-part. ha vi kanske att förklara tillkomsten av följande anakol.: »E hwar sum twe luti kiænnæs wiþ takit ok *enum o takit*, þær kombær lykt fore» (U. Þg. 7: pr.).

at ofæsto (St.), *at ugisladu* (VG.), *at uiltu* (VG.)[11], *at uilto ok oklandaþo* (VG.), *at olysto* (ME., Chr.), *at oskiptu* (VG. etc..), *at ospiltu* (H.), *at ostœmdu* (ÖG., SM.), *at osvurnu* (ÖG.), *at osöktu* (VG. etc.), *at otrœddu* (U.), *at ovœþiaþu* (U., SM. etc.).

1 c) Perfekt particip i fornsvenskan (utom lagspråket).

I det föregående har jag parallellt med det fvn. *ú*-ordförrådet behandlat det fsv. lspr. ur ifrågavarande synpunkter. Det har synts mig vara till fördel att avskilja denna äldsta, i så hög grad rent svenska del av vårt fornspråk från det heterogena språket i våra övriga och senare språkliga minnesmärken från fsv. tid. En ytterligare differentiering av det brokiga material, som givit stoff till en av våra intressantaste och innehållsrikaste böcker. Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, (t. ex. i världslig och religiös litteratur) hade varit önskvärd. Rätt läst berättar denna ordbok om hur svensk anda blir europeisk och dock förblir svensk; där kunna vi följa, hur på olika vägar latinsk, tysk, dansk etc. kultur strömmar in i svenskt land och språk, hur nya begrepp fångas in i ord; vi kunna bland alla dessa nya toner alltjämt höra de gamla tonerna från fordom. Där finnas ord, laddade med nytt och gammalt betydelseinnehåll, men där finnas också matta, bleka ord, som knappast synas ha högre syfte än prydnadens eller en ökad skrivarlön. Att i denna förvirrande rika symfoni söka särskilja de olika satserna och motiven för att sedan analysera dem från de synpunkter vi uppställt för oss, skulle sannolikt vara ett arbete, som gåve stor lön för stor möda. I medeltidens prisma brytas ju just strålarna starkare än någonsin i riktning mot modern språkkänsla och nusvenskt språkbruk. — Av praktiska skäl måste jag emellertid granska det fsv. ordmaterialet (med undantag av fsv. lspr.) i ett sammanhang och nöja mig med den differentiering, som materialet självt framtvingar.

I samband med behandlingen av de *o*-negerade perf.-part. i fvn. och fsv. lspr. har förut framhållits vissa skillnader mellan forn-

[11] Skrivfel är väl »iak cöpte iorþ þessæ meþ fæst oc vmfærþ oc *v iltu* swa sum lagh sighiæ» (VG. II. J. 3) ss också Schlyter antager.

språken och nusvenskan, dels att *o*-participens användbarhet inskränkts (particip med rent verbal betydelse, liksom supinum), dels att participen ofta undergått en betydelseförskjutning i samband med deras fortskridande adjektivering.

Hur ett fsv. perf.-part:s båda faktorer (det verbala eller handlings-momentet och det nominala, d. v. s. den ss. resultat av handlingen statiska egenskapen) rätteligen böra avvägas mot varandra för att adekvat uppfattas, är naturligtvis synnerligen svårt att nu avgöra, svårare ju mer vi närma oss det nusvenska språkbruket. Ju längre fram i tiden vi komma, desto mer böra vi räkna med en genomförd adjektivering av ett allt större antal particip. Mellan »han är *ouäkntir* ok vanmaktoghir» (Bir. 4: 332) och nusv. *obeväpnad* finnes knappast någon skillnad. Att i ex. som »j ovissom ok *oskipadom* timom» (Bir. 1: 257), »*oskurith* klædhe» (SD. NS. 1: 234 [1403]), »*osyrt* brødh» (MB. 2: 13), »hon [script] är än *ospilt* oc läslik» (MB. 1: 122), »som wnghe oc *oförsökte* ärw» (Su. 71), »thin wthwalda duffua, fulkommen oc *obesmittat*» (Su. 88), »Somlike äru alzstingis orädde oc *obeskikkadhe* [att anamma sakramentet]» (Su. 293) o. s. v. söka påvisa en förstucken verbal dominans, som vi från vår språkkänsla kunde förbise, vore säkert förfelat.

Snarare ha vi då att förmoda verbalitet, då part. står såsom apposition (närmande sig absolut satsförkortning) i ett ex. som »Jtem skal han [klockaren] atwakta ath blosen ey bäris in j höghe koren *otende*» (ÅK. 59) el. »Tha han formatte ey lenger stridha / *ofangin* lotho the han thädhan ridha.» (RK. 1: 923). Jfr fsv. lspr. *obuþin, odrœpin* sid 28.[12]

Stundom få vi kanske av sammanhanget en antydan om att participets verbala element träder i förgrunden på ett från nusvensk synpunkt överraskande sätt: Thera [Fadrens och Sonens] ælskogha bandh ær then hælghe andh swa at ens natura ær en ok *o (at) skyld* swa som lius ok hiti skilias aldre widh lughan» (Bil. 81), »at *olärdhe* skullo läras til tronna» (Bir. 1: 97), »lydhnan är dygdh mz hulke al *ofulcompnadh* thing ful-

[12] Att den verbala »intensiteten», verbets aktionsart, är av betydelse för uppfattningen av graden av verbalitet är naturligt. Denna fråga få vi anledning uppmärksamma i den nyspråkliga avdelningen. (Jfr t. ex. »en *ohängd* karl»).

compnas» (Bir. 3: 231). En god nusv. översättning torde inte gärna bibehålla dessa *o*-particip.

Ofta är ett prefix-negerat particip såsom attribut försett med bestämningar, som hänföra sig till participets verbala element. Sådana uttryck äro i stort sett likaledes främmande för nusvenskt språkskick.[13] Sällan står då attributet före sitt huvudord och bestämningen efter detta: »*ohannadhom* likamom aff orenlike smitto» (Bir. 5: 7) utan vanligen jämte bestämningar efter huvudordet: »Lokkar man iomfrv manne *ofästa*» (MB. 1: 338), »thimadhe eet miraculum *ohørt* før» (Bil. 877), »staa i qwarstada *obehindret* til rætthæ pa badhe siider» (BSH. 5: 539 [1514] Sten Sture d. y.), »æptir min dödh skal hon fry ok obekömbradh oc *ohyndradh* aff allom minom ærfwingyom koma til...» (FH. 3: 120 [1448]), »*ohindræt* ok *oqualt* af hænnæ arwm» (SD. 4: 390 [1334] fr. Uppl., Wik), »ofannigh ordh i the hälghe script, oc *okläd* aff andelike vnderstandilse» (MB. 1: 268) [jfr t. ex. þik þæt hælgha cors... klæt af hans limum. som þu vare sat mz dyrastom stenom (Bu. 140)], »therra röranz godz som ær eet brytiafælagh i Hwirwilrydhe oc thær med alt therra thet som finz *oforgiorth* aff them oc obortskepath...» (RP. II: 47 [1384] Nydala), »sculu the [godsen] aterga vnder clostret *ohindrath oc oqwantath* aff warom arffwom oc hwariom man» (SD. NS. 1: 317 [1404] fr. Vadstena), »tha skulle thenna gaffwan haffwa standet stadugh och fast och *oryggiat* medh nokre lijst» (SJ. 223 [1453]), »baþ han [Gud] calla sik scyt *osmittaþa* af þænna heme» (Bu. 522), »thz är *okränkta* aff allom dödhelikom syndom» (Mecht. 160), »*ostänkt* af allo världinna vmsorgx dopte ok muld» (Bo. 104), »*oberöktadher* för nagra odygd» (SGG. 128). Att exemplen till stor del äro hämtade från det konservativa juridiska språket är säkerligen mer än en tillfällighet. Jfr förhållandet i fvn. sid. 22 och fsv. lspr sid 26 f.

---

[13] Ännu 1622 påträffas: »hwilcken [Konungh Gustaff] slogh them på Flychten, så at icke en öffuerbleff, antingen odräpen eller *ojagat på Flychten.*» (Tegel, G. I:s Hist. I: 69, SAOB). — Blott helt tillfälligt kan nu i humoristisk avsikt en konstruktion anträffas som »Det mest nervlugnande medel som finns är att vara *ogift* med en hysterisk kvinna.» (Sv. Dagbl. $^{16}/_{2}$ 1941 [Korsordet]).

F s v. v a r a + p e r f. p a r t.:

Formerna av hjälpverbet 'vara + perf. part. av itr. verb' användas i fsv. ofta för att bilda perf. el. pluskv. aktivum, t. ex. »før æn ... lifnæþrin *ær* þiit *kumin*» (SD. 5: 563 [1346]) 'har kommit', »thz som honom *var hänt*» (KL. 136), »hwat *ær* tik *hænt* ællar *widherfarit*» (Lg. 663) etc. [Flera ex. Sdwll 2, sid. 926 h.] I en sådan rent verbal betydelse kan perf.-part. i nusv. omöjligt negeras med prefixet *o-*. Att denna möjlighet emellertid ännu i fsv. tid förefanns, visa sådana (rel. sällsynta) ex. som »tha matte tidonas *væra* hæller *okomin*» (Fr. 1721) 'icke ha kommit' (Jfr sv. dial. *o-kummin* 'som ej kommit') och »om thennä skadhin *ware ohänder*» (Al. 3715) 'icke hade hänt'.

I vilken mån ett perf. part. av ett tr. verb i förbindelse med verbet *vara* är att uppfatta adjektiviskt eller verbalt (passiv form) är ofta svårt eller omöjligt att nu avgöra. Ett part. i denna ställning torde i nysv. vanligen uppfattas adjektiviskt (härom mera i den nyspråkliga delen) och så väl även i fsv., t. ex. »än hon *är ogipt*» (MB. 1: 369) (snarare = 'om hon är ogift' än 'om hon inte har bortgifts'), »Wil thu mik göra altara aff steen, tha skal han *wara otälgdher*» (MB. 1: 334) o. s. v.

Ofta är emellertid participet försett med bestämning, som tyder på att vi ha att göra med ett verbalt *o*-particip, som i nysv. snarast skulle krävt den verbala negationen *icke*, t. ex. »Thy wil iak wara *odaradhir* a f f t h i k» (ST. 27) 'jag vill icke bedragas av dig' [jfr »salomon hulkin som war fullir mz snille ok tho w a r han d a r a d h i r» (Bir. 1: 176) 'och dock blev han lurad, bedragen' (verbalt)], »hon [glädjen] *är oblandat* m z s o r g h o c m z g r a t» (MP. 1: 29), »wille ... gudh ... at the släkt *ware oblandath* m z a n d r o m» (MB. 1: 187, 20).[14] Likaså ur juridiskt språk: »wtmark som *oiänkat är* t h e m m i l l a n» (BtFH. 1: 132 [1506]) 'som inte skiftats, blivit skiftad mellan dem', »æn *oskipt* ær þ e r r æ m æ l l o m» (SD. 5: 477 [1345]) 'om skifte inte ägt rum mellan dem'. Andra ex., där nysv. i motsats till fsv. svårligen kan använda ett *o*-part., äro: »om jak war begærende edra leygdh, skulle hon *wara* mik *oförsöndh*» (BSH. 5: 366 [1509]) 'icke förvägras mig', »almoghen *se oþyngder* v m þ o l i k æ

[14] Jfr a. st. r 16: »wille oc gudh at hon waare känd aff allom släktom oc *blandath ekke* mz androm.»

k o s t r e z l u» (SD. 5: 606 [1346]) 'må icke betungas', »thz ware mykit bäter fordragith / ok konungsins hion *ware oslagith*» (RK. 1: 2113) 'icke hade blivit slagen el. slagits' [jfr »diæwlin stoþ iæm skyt quar: som han *vare slaghin* mz stene» (Bu. 23) 'som om han blivit (ej: vore) slagen...'], »lænsmanin larins stod til at gærd tog hæstin i hans gard ok sade swa ær nærgar rættaren at hæstinom æn iak tha *ær* han h æ r *odoldir ok ostolin*» (ATb. 65 [1456]), »the xxx skip *haffde vareth otagen* i siön» (HSH. 20: 174 [1507]) 'hade inte tagits' [jfr t. ex. »lutren v a r sua t a k i n» (Bu. 490)], »thet haffde alth *warit wgiort*» (BSH. 5: 533 [1513]) 'ingenting hade gjorts'. Jfr motsvarande förhållande i fvn. och fsv. lspr.

På grund av participens dubbelkaraktär (verb och nomen), som visserligen förskjutes under tidernas lopp mot en allt vanligare och längre gående adjektivering men som dock består från våra äldsta nordiska språkminnesmärken och alltjämt, uppstår ofrånkomligen en mängd tveksamma fall. Lika litet som vi torde få ett fullt entydigt svar på frågan, i vilken mån verbaliteten framträder i satser som »räkningen är *obetald*», »rummet är *ostädat*», lika litet torde vi med någorlunda visshet lyckas fastslå participets dominans i »mwrgerningen *är obetaladh*» (PM. LXVII), »alla Fanga som i thenne Twedrächt fangne äru och *obeskattade äru*» (BtRK. 112 [1436]), väl verbalt: 'och som inte blivit utlösta' [Jfr: »schole alla fangar som *ecke* nu *beskattade ära*...» (BtRK. 250 [1468])], »skogh... som *ohoggin var*» (FH. 2: 7 [1374]) 'skog på rot' eller 'som inte blivit fälld'?, »Thet *war* tha *otänkth*, thet [Sten Stures död] skulle sa hasteligan skee» (Hemming Gadh, 1503 [Gottfr. Carlsson: Hemming Gadh, sid. 97, not 4.]), »bidhiande... thom som *orättadhe äru* at the forlatin thz» (Bir. 3: 52), väl 'som förorättats'. »æ mæn mannen *ær onœmdhir* tha ær han *ooskœndhir*» (GO. 312) betyder kanske närmast: 'så länge någon inte har blivit nämnd, har han heller inte blivit skymfad.'

Den dubbeltydighet, som ofta vidlådde sådana uttryck (och i viss mån än i dag vidlåda dem [jfr den nysv. avd.]) torde ofta, särskilt i juridisk stil med dess krav på koncis, entydig formulering, ha känts som en olägenhet. De redan i fsv. lspr. vanliga »*standa*», »*liggia*» i uttryck som »ængiar l i g g i a slaghna» [jämte »ængiar æ r u slaghna»], »l i g g i n obötter» [jämte »v a r i

obötter»], »syn s t a n d e r okräfd» etc. med synnerligen blek betydelse, snarast i ett hjälpverbs funktion, äro måhända just att förklara såsom en utväg att understryka participets adjektivitet. Jfr ovan sid. 21, 26. Dylika uttryck äro i fsv. mycket vanliga, särskilt i juridiskt språk: »dömdes... köpet stadug och fast *ohindrat oklandrat* s t a n d a» (BtFH. 1: 282 [1508]), »S t a n d e r hwsith *olöst*» (MB. 1: 374), »hwru lenge thenne for:da godz *oløst* s t a n d e» (SD.NS. 1: 338 [1404]), »hwilchith som skal s t a n d e til Frw Magdalenis handh *oskingredh* och *ohindrith* (BtRK. 340 [1487]), »mathin l i g g e r *osmelther*» (LB. 7: 82), »l a g h o... the tinghen *orördh*» (Lg. 3: 160), »thz som han hiolt ii handom at göra... l a *ofulkomnat*» (KL. 240), »swa ath enkte æfter s t o n d h e r *obetalat*» (SD. NS. 1: 680 [1407]), »vm huset ære the icke æn ens, thet s t a r *oskift oc vbytet*» (SJ. 321 [1465]), »Kekes holm han war tha wunen / mz crisna men ok s t o d h *obrunnen* (EK. 1349). [Jfr v. 1804 »thz war litith ther b l e f f *obrwnnit*».]

Dubbelt understruket är det statiska momentet i t. ex. »saa then gudztyensth oc syälarykt *obenedrath* och *oforsymat* til ewigh tydh s t o n d a o k b l y f f w a skal» (DD. 3: 242 [1508]).

Under ä. fsv. tid få vi i det ty. lånordet *bliua* 'förbliva' ett lägligt medel att uttrycka adjektivitet hos ett följande particip: »at hwn vppa thæn tiidh *vberad oc vgift* b l i u e r» (FH. 8: 5 [1414]), »b l e f vnge brodren sikir oc *omöddir*» (KL. 194), »thæt druprumit... skal b l i u a *obygt*» (SJ. 97 [1440]), »at inkte sculde b l i f u a *ofulkompnat* aff thy som han astundathe hafua giort» (Ansg. 197) m. fl., ofta med tidsadverbial: »b l e f f thän stadhen *obygdher* ä w e r d e l i k a» (Lg. 3: 174), »min jomfrudombir skulle ä u e r d h e l i c a b l i u a *oskaddir*» (Bir. 3: 284), »Ok thäs vphängda manzsens likame b l e f f *orutin* ok vtan onda lokt t h r e w i k u» (KL. 22). Men åtminstone under 1400-talets lopp har *bliua* jämte sin ursprungliga bet. 'förbliva' redan utvecklat den nysv. bet. 'bliva', och 'bliva + perf.-part.' kan då åter få samma dubbeltydighet, som vi förut konstaterat för 'vara + perf.-part.': »HVilken broder sick stalbroder vil thaga Tha thage then han b l i f f u e r *oforuitter* fore A f f c o m p a n i t» (SO. 86 [1487]). I detta ex. är väl *aff companit* snarast att fatta som agent till det sålunda verbala *oforuitter* 'den, för vilken han inte blir klandrad av skråets medlemmar'.

Dubbeltydiga eller osäkra uttryck äro t. ex. »tha bliffuen i *oforskattet oc oforgeste*» (RK. 2: 3833), »at prestegardhen bliffwer *vgesth*» (BSH. 5: 436 [1511]) 'förbliver ogästad' el. 'icke blir gästad'?, »At det schulle blifue *oqualt* som hon giorde» (RK. 3: sid. 235) 'förbli opåtalat' el. 'inte skulle påtalas, bestraffas'?, »Tha vare gudh oräthviiss j synom domom hafde ok synden blifuit *onäpst*» (Sv. kyrkobr. 147), »aff tessom twem fornempda bythom bleff kronan *oswikin*» (Uppl. Lagmansdomb. 114), »bleff landit *oröffuat*» (MD. 342) 'förblev oplundrat' el. 'plundrades icke'?, »noghra faa aff konongsens men som bliffwo *oslagne*» (Lg. 3: 348), »bleff kyrkian *owigd*» (ST. 496), »hopas mik athan bliffuer *owunnen* i thenna dag» (Di. 68). Obs. att i nusv. ev. motsvarande uttryck icke på samma sätt äro dubbeltydiga, beroende på det starkt inskränkta bruket av *o-* som negation till verbalt particip. »Han blev obesegrad» betyder sålunda närmast 'han förblev obesegrad', under det att den negerade motsvarigheten till »han blev besegrad» = 'besegrades' endast kan heta »han blev icke besegrad, besegrades icke». Därom mera i den nysv. avd.

Fsv. hava + perf. part.:

I fsv. lspr. påvisades (ovan sid. 29 f.), att prefixet *o-* i motsats till förhållandet i nusv. kan användas såsom negation vid supinum. Även i övrig fsv. påträffas, om ock sällsynt, exempel härpå. Jag har antecknat: »han *hafdhe ǫrönt* gudz rädhelika dom» (MB. 1: 143) 'hade icke rönt el. känt...' [jfr t. ex. »rönte gudz hæmd» (Bil. 112), »tholdo ok rönto gudz rätuiso» (Bir. 3: 421)], »thz *haffde* erik toch *otenkt*» (RK. 2: 3117) 'icke tänkt', »han matte thz heller *hawa onämpt*» (RK. 1: 2851), »*haffde* min brodher thetta *ogiort* tha skulle iak thet göra» (BK. 196), »om pascha tha tagha marghe han mz hedher oc sidhen kasta the han wt mz mykin wanhedher i syndinna thräk oc tha matto the hälder *haffwa* han *otaghith*» (Sv. kyrkobr. 24), »thet wet gudz helghe blodh wæll at iac *haffde otœncht* atgøræt» (Reuterdahl Kyrkohist. III: 2, 534 [1436]). Ur nusv. synpunkt skulle vi möjligen kunna tänka oss ett »det skulle han hellre vilja ha onämnt» för att inte tala om »ha något ogjort». Här uppfattas dock *ha* som pregnant verb, och supinum ss. adjektiviskt perf.-part. Att uppfatta ovanstående fsv. uttryck såsom likbetydande med ev.

tänkbara motsvarande nusv. uttryck vore säkerligen felaktigt. Tvärtom äro kanske de nämnda nusv. uttrycken ofta omtydda reminiscenser av sådana fsv. uttryck, som de ovan nämnda. Jfr i den nysv. avdelningen sådana uttryck som »ha ngt otalt med ngn», »ha en gås oplockad med ngn» m. fl. — Befrämjande för uppkomsten av dyl. nusv. uttryck har säkerligen varit en annan konstruktion, där 'hava + perf.-part.' icke varit 'hjälpverb + supinum' utan 'hava i pregnant bet. [ung. 'inneha, vara i besittning av, behålla'] + perf.-part. i neutr. sing.', t. ex. »huat en rolige och *obeklandrat* h a f f u e r» (BSH. 5: 298 [1508]), »hon som syns jomfrudoms blomster *ofalnat* h a f d e» (Lg. 3: 536) 'hade i behåll', »han skal h a f f u a ['behålla'] til tiughu marka sith eghit *oforborghat*» (SO. 48); med perf.-part. i plur.: »skal han h a f w a ['behålla'] *oförborghadha* xx mark j rädha päninghom» (SO. 16). Eufemistiskt är väl: »h a v a litit [änkte] *olivat*» 'ha liten [ingen] tid igen att leva', t. ex.: »thänker nw at han *hawer* litith *olifwath*» (MB. 1: 212), »som laagh i sit ytersta oc *haffde* eynkte *oliffwadh*» (Lg. 3: 369).[15]

Från fsv. lspr. anfördes uttryck som: »hænggi wpp han *at odömdo*» (SD. 4: 466 [1335]), »som Gud mic ... vnt hauer ... *at oforthiænto*» (SD. NS. 2: 86 [1409]), »frygdhas oc glädhias af sälikhet som honom hawir hänt *at oforthänkto*» (Gr. 263).

S. k. a b s o l u t s a t s f ö r k o r t n i n g.

S.k. absolut satsförkortning, omnämnd redan i det föregående (sid. 32), tycks vara särskilt vanlig med *o*-prefigerat particip, som naturligtvis har verbal dominans: »m i c h o c h f l e r o m s y n o m æ r f f u i n g i o m *o athspordom*» (FH. 4: 81 [1463]), »*ofanghno* w a r o l o w e o k g o d h w i l l i æ» (SD. 4: 465 [1335]), »h a n u m ... o k h a n s l i m u m *ofordärwadhom*» (MEG. 56), »gör han tz ... h e n n e *ofortienta*» (SO. 113) 'utan att hon förskyllt det' [aktivt!], »*ofórtänktom* h e d h n i n g o m» (MB. 2: 233) 'utan att hedningarna väntade det' [aktivt!], »gingo

[15] Även i nysv.: »Jagh *hafwer* intet mycket *olefwat*» (Linc. 1640), »Han *hade* mycket *ogiort*, och lijtet *olefwat*» (Grubb 1665). I ålderdomliga sv. dial., t. ex. »han *hade* intnå mer *olevat*» (Dalarna [Li] ULMA), d. v. s. 'hans livstid var ute'. Jfr »... inte ha lång tid *olefvad*» (Olof Högberg, Den stora vreden 3: 24 [1906] SAOB:s saml.).

bort... hwsbondanom *oohelsadhum*» (KL. 206) 'utan att taga avsked av värden', »henne *omødde*» (VKR. 33) 'utan att besvära henne', »*oskaddo* allo þe arwe...» (SD. 4: 408 [1335]), »þessu *oskaddu*» (SD. 5: 567 [1346]), »*vspurþum* allom androm mannom» (SD. 5: 567 [1346]), »honum *ospordhom*» (MB. 1: 311), »kirkionna valde *ospordho*» (Bir. 2: 72), »bar opta eld ij sino klädhe sköte. klädheno *oskaddo*» (KL. 193), »jomfrudombir oc modhirlikhet saman fögdhos j thik jomfrudomsins renlikhet *oskadde*» (Bir. 2: 28), »han togh mandom a sik, sandir gudh *oskaddom* sinom guddom» (Prosadikter 10), »*oskaddom* henna renasta jumfrudom» (Prosadikter 69), »vilia fölghia fulcompnin thing sinne eghne makt oc krankdom *oskodadhom*» (Bir. 2: 48). — I y. fsv. även t. ex. »hanom *o aathspordan*» (SO. 115), »oldermannenom ok hans bysithiarum *oaathsporda*» (SO. 116), »thøm alt *o aat spordha* (SJ. 142 [1445]), »hwi sa war degtingat hanom *oatsport*» (RK. 2: 7689), alltså med part. ej i dat.

Att dessa satsförkortningar till allra största delen försvunnit under nysv. tid torde till viss del bero på den tilltagande avogheten mot verbalt particip. I andra fall, t. ex. *oaktat,* har participet omtytts. Se vidare den nyspråkliga delen.

2. Presens particip.

2 a) Presens particip i fornvästnordiska språk.

ú-prefigerade pres.-part. äro i synnerhet i klassisk (folklig) fornvästnordiska betydligt mindre vanliga än perf.-part. Just med hänsyn till förhållandet mellan verbalt och nominalt element erbjuda de åtskilligt av intresse, och särskilt ur denna synpunkt skola vi något närmare skärskåda materialet.

Pres. part. ha, som bekant, aktiv betydelse. Av itr. verb förekomma de vanligen som apposition (till subjekt eller objekt), t. ex.: »hversu mega ek *úgrátandi* gera minning Marteins» (Heilag. I. 605, 10), »ek mundi eigi *úópandi* þola» (Flat. I. 399, 21), »Njáli fell (sjá hlutr) svá nær, at hann mátti aldri *úklökkvandi* um tala» (Nj. 111), »mátti þó enginn kvennmaðr við hana *úgrátandi*

skilja» (Pr. 228, 16)[16], »sem sína sýn ok sjáldr bera *úblöskrandi fram móti sólargeislanum*» (Stj. 81, 24). I dessa ex. är det verbala elementet starkt framträdande; i sista ex. hänför sig t. o. m. en bestämning till detta verbala element. Nusv. kan svårligen ordagrant återge dessa bildningar, utan tillgriper helst omskrivning med 'utan att + infinitiv'. »Oblinkande mot ljuset» = 'utan att blinka etc.' vore ej tänkbart.

Även i attributiv ställning framträder det verbala elementet alltför starkt för att i nusv. kunna negeras med ordnegationen, vilket däremot ännu går för sig i fvn., t. ex.: »*úlíðandi* úfagnaðr» (Barl. 183, 25) 'en sorg, som inte förgår', t. o. m. i ett ex. som »Guð leit hans trú *óþrotnandi*, þó at hann væri prófaðr um langan tíma» (Mar. 665, 23) 'Gud såg hans tro, som, trots att . . ., icke sviktade [tröt]'.

Till samma grupp av aktiva pres.-part. äro måhända att räkna »tóko þeir prestinn *óvaranda*» (OHm. 109 [Hom. 155, 15]), »kom *úvarandi* á hann sú vá» (Barl. 61, 15) och »hertuginn sló hann *úvaranda* undir kinnarbeinit» (Pr. 383, 5), om dessa particip få anses bildade av *varask*. Fritzner [Ordbog etc. artikeln *úvarandi*] anser part. i första ex. ha aktiv, i andra ex. passiv betydelse.

Vanligt är prefix-negerat pres. part. av vb *vita*, kanske rättast att fatta itr. i t. ex.: »var eigi þat at þú gjǫrðir þat *úvitandi*» (Eg. 86 [sid. 219, 28]) [det senare *þat* hör säkerligen till *gjǫrðir*], »hann fór nú *úvitandi* þessar vélar» (Fm. X. 260, 30), »meðan ek var *úvitandi* ens sanna» (Bp. I. 40, 39). Att »objektet» står i genitiv behöver ej tyda på en nominal användning av pres.-part. Genitiven kan nog förklaras som analogibildning till de många verb med liknande bet., som styra genitiv (*kenna, gæta, minnask* etc.).[17] Att alltjämt det verbala elementet är starkt framträdande visa sådana ex., i vilka detta element styr en att-sats: »konungr var mjǫk *úvitandi*, at þessi spurning væri með svá mikilli vél» (Fm. VII. 203, 12), »þeir sǫgðust *úvitandi*, at . . .» (Bp. II. 227, 11).

---

[16] I dessa fyra ex. torde dessutom den dubbla negationen — *eigi, aldri, enginn*, i första ex. utan språkligt uttryck — ha understött dessa i övrigt föga vanliga *ú*-bildningar. Om dubbel negation mera i det följande.

[17] I nusv. kunna vi säga: »han vet alltid någon utväg» men ej »han var ovetande någon utväg». Däremot »vara ovetande *om* ngt», väl i anslutning till *okunnig* o. d.

I s. k. absolut satsförkortning, med aktiv bet., står pres.-part. i uttryck som följande, antingen (sällan) ren dativ: »þeim *úvitandum*» (Str. 77, 21), eller (vanl.) med föregående *at*: »*at úvitanda* sjalfum konungi» (Fm. X. 227), »*at úvitanda* David» (Stj. 500, 10), »*at úvitanda* feðr mínum» (Pr. 410, 20), även någon gång absolut: »lætr mik þó *at úviljanda* hann dyrka» (Stj. 617, 33).

De pres.-part. vi hittills gjort bekantskap med, ha alla [sannolikt] haft aktiv bet. I got. hade samtliga, såväl tr. som itr., aktiv bet. (*unbairands akran, unvapnands*). Det verbala elementet är ofta starkt framträdande, även i attributiv ställning[18], och det är tydligen till detta dominerande element, som prefix-negationen hänför sig, detta i motsats till nusv., där ett utpräglat verbalt pres. part. fordrar verbnegationen *icke* och där ett *o*-negerat particip förskjutes i adjektivisk riktning och behandlas som ett adjektiv [»ovetande *om* något», ej »ovetande något»].

Till pres. part. med passiv bet. räknas vanligen »er þat *þolanda*» (Hkr. 643, 11). Ett part. förenar ju i sig i växlande proportioner ett verbalt element med ett adjektiviskt. Vilket av dessa är här det dominerande? — Jag tror, att det är lättare att besvara den frågan, om vi betrakta dessa bildningar med utgångspunkt från deras negativa spegelbild, d. v. s. de ganska tal-

[18] I motsats härtill förklarar generellt Nygaard, Norrøn Syntax § 242: »præs. part. er i det væsentlige at betragte som adjektiver; de har ingen fremtrædende tidsbetydning og har nominal styrelse (genitiv)». Märta Ahlberg, Pres.-part. i fsv. understryker i inledn. för fsv:s vidkommande likaledes part:s nominala karaktär: »Viktigast är att framhålla den starkt nominala karaktär, som det inhemska presensparticipet har i sina olika funktioner . . .» (sid. XI) men talar senare »om det verbala föreställningsinnehåll, som dock ursprungligen varit en ingående faktor hos participet i dess egenskap av verbaladjektiv» (sid. 80) och som nu i attributiv funktion tenderar att gå förlorat. Inför materialet tvingas dock förf. att alltmer understryka just det verbala elementet hos part., t. ex. i vissa attributiva sammanställningar, där »denna verbala innebörd är tämligen starkt framträdande, nämligen i typen *at rinnanda bloþi, at brinnanda brandi*, där part:s ursprungliga verbala betydelse får sin naturliga förklaring genom konstruktionens roll som ett slags satsförkortning» (sid. 8) och ifråga om ett uttryck som »fran barnum sinum lifandum» medges »en mer än vanligt prononcerad verbal funktion hos participet» (sid. 8).

rika hithörande bildningarna på *ú-*. Prefixet hänför sig enligt vad vi hittills sett till det dominerande elementet.

För förtydligandets skull må vi gå en konstruerad omväg. Som arbetsmetod kunna vi tänka oss ett verb, t. ex. *att klaga*, under formen 'att göra: klaga', i vilken omskrivning vi i 'göra' inlägga det rent verbala elementet, handlingsmomentet, varefter 'klaga' endast uppbär själva verbinnehållet. [Jfr den nusv. konstruktionen »nej, bada gör jag inte» el. »nej, skrika (väl vanl. »skrek») gjorde han inte», där verbets »innehåll» poängteras genom den utbrutna infinitiven och »gör, gjorde» representerar det från verbinnehållet särskilda handlingsmomentet]. Kriteriet på ett part. är, att det kan upplösas i en sats med finit verb: »klagande» = 'som klagar', och med denna omskrivning: 'som gör : klaga'. Har pres.-part. adjektivisk funktion (vilket hos ett part. ej är liktydigt med adjektivisk betydelse), kunna vi omskriva det ung. med 'som har egenskapen att : göra klaga'. Om vi så införa negationen till det begrepp, som negeras, få vi t. ex. *úklökkvandi* = 'som icke-gör : klaga' [ej 'som gör : icke-klaga'], d. v. s. prefixet hänför sig till det verbala (handlings-) elementet. Däremot t. ex. i »Gunnarr skyldi hafa *óhelgat* þá alla» betyder *óhelgat* 'gjort : icke-helga', d. v. s. *ó-* hänför sig till verbets statiska betydelseinnehåll.

I ovanstående ex. »er þat þolanda» kan det s. k. passiva part. svårligen omskrivas med en sats, där *þola* blir finit verb. Betydelsen är tydligen 'som kan tålas' eller med upplösning enl. ovan 'som kan : göras : tåla'. Ett dyl. »pres.-part.», negerat med *ú-* ha vi i t. ex. »er slíkt *úsitjanda*» (:*sitja* tr. vb 'tåla'). Vad är det där som negeras av prefixet? Bet. är tydligen icke 'som kan : göras : icke-tåla', alltså ej själva verbinnehållet negeras, ej heller 'som kan : icke-göras : tåla', alltså ej heller det verbala elementet, utan det dominerande elementet i *úsitjanda*, det som prefixet hänför sig till, är tydligen *kan,* alltså 'som icke-kan : tålas', 'som inte är möjligt att : tålas'.[19]

Till sin bet. är det s. k. passiva presensparticipet i »er mér þat *úgeranda*» (Fm. VIII. 155, 16) lika litet participiellt som i det synonyma nysv. »det är mig ogörligt». — Det är H. Logemans förtjänst att först ha särskilt dessa gerundiver, ty

[19] Jfr en gammal tysk schlager: »das einzige was ich kann : ich kann nicht leben ohne Dich!»

något annat äro de tydligen inte, från pres.-part., med vilka de till formen sammanfalla. [»Det saakaldte passive nutidsparticip i Norsk og i beslægtede sprog», Arkivet 30, sid. 17 ff.] Vad beträffar uppkomsten av detta »gerundivum» har man velat antaga, att det inlånats från ty. eller lat., varemot Logeman gör sannolikt, att det till en viss grad kan ha inhemskt ursprung. Dessa bildningars frekvens och ofta även ålder synas mig göra ett dylikt antagande sannolikt.[20] Kanske ha de tvärtom genom tyskt inflytande blivit förträngda genom de synonyma »möjlighetsparticiperna» på *-lig* och *-bar*?

Exempel på negerade gerundiver äro: »slikt er *úgeranda*» (Grett. 33, 18), ... »ok er slíkt *úpolanda*» (Grett. 33, 9), »þat þótti þó *úgeranda*, at konungr vissi eigi þetta» (Hkr. 103, 9), »at þat er *úbyggjanda* undir», »tveir (vegir) þeir er byggjandi er undir en þrír hinir er *úbyggjandi* er undir» (Kgs. 53), »*údrekkandi*» (Rimb. [utg. 1780] sid. 354), »*úsigrandi*» 'invincible' (Cl.-V.), »tǫldu þat flestir at *úsiglanda* væri» (OH. 138, 17), »hvat er oss sýnist at hváru með ǫllu *útrúanda*» (Pr. 381, 16)[21], alltså vanligen av tr. vb som predikat till opersonligt subjekt. Dock även till personligt subj. i t. ex. »skógarmanns þess, er úǫll er ok *úferjandi*» (Grg. I. 12, 3). Denna predikativa ställning torde vara den gerundivet ursprungligen tillkommande. Därifrån kan bruket utsträckas även till attribut: »tel ek hann eiga at verða skógarmann *úalanda, úferjanda, úráðanda* ǫllum bjargráðum» i ett sannolikt mycket gammalt formelartat rättsuttryck (Nj. 73; 141 m. fl.) 'bli fredlös man, som inte får födas, färjas...'. (Jfr *ráða e-m e-u*). Ytterligare ex. på denna användning av gerundivet är »sá þá þegar, at úfriðr var *úflýjandi* herr» (Hkr. 712, 25) eller »á dagum Josaphat konungs dróz saman *úflýjandi* herr» (Stj. 605) 'ein nicht zu entfliehendes Heer' [hs. B har därför *utǫluligr*]. Det är föga sannolikt, att dylika uttryck i det konservativa rättsspråket vore bildade efter utländsk förebild. Att dessa uttryck ha en aktningsvärd ålder och av allt att döma äro av inhemskt ursprung, därpå tyder kanske redan ett uttryck av Þjóðólf ór Hvíni i hans Haustlǫng, om jag rätt uppfattat det. I str. 5 står

[20] Så ock Märta Ahlberg a. a. sid. 14—15: »sannolikt, att det gerundiva pres.part. dock trots allt har rötter i nordiskt språkbruk.»

[21] Dylika passiva »pres.-part.» förekomma även med satsnegation: »þat er *eigi* geranda», »er *ekki* ifanda» m. fl.

nämligen talat om »asa *osvifrande*» [W: *osuiptandi*], vilket kanske bör översättas 'den som inte kan undflys av asarna', d. v. s. 'asarnas obetvinglige besegrare'. Jfr n. pr. *Úsvifr*, vilket kanske förhåller sig till *úsvif[r]andi* som *úǫll* : *úalandi*.

2 b) Presens particip i de fornsvenska lagarna.

De negerade pres.-part. i fsv. lspr. äro påfallande fåtaliga och stereotypa. De förekomma endast i mer eller mindre adverbiell användning eller i s. k. absolut satsförkortning, således icke i den rika användning, vi funnit i fvn. Endast några få verb äro representerade, nämligen *olovandis* (vanligt), *owarandis, oviliandis* och *ovitandis,* samtliga belägg av samtliga verb på *-s*.

I satsförkortningar (s. k. absolut satsförkortning) med ren dativ: »a l l u m g r a n n u m *vlouandis*» (VG. II. U. 9), »*vlouandis* g r a n n u m» (VG. II. U. 12), »*vlowandisz* g r a n n u m» (VG. I. FB. 5), »h a n u m *owitandis*» (SM. B. 31: pr), »Um nokor skipar godz i annars skip h o n u m *owitandis*» (St. Sk. ind. 12), »h a n u m *vlouanðis*» (VG. II. Forn. 7).

Med föregående *at:* »*at* h a n u m *owarandis*» (SM. Kg. 12: 2).[22] Även ensamt, adverbiellt: »Bær nocor eld *olowandis* i scogh annærs» (SM. B. 18: 6), »eigh ma lik iuir toft mans faræ *ulouanðis* (VG. I. J. 12: 1).

Några gånger förekommer en »absolut satsförkortning» i genitiv, ty så är väl att fatta: »... ælla takær bat hans ælla kuste hans andra *hans olouandis,* böte...» (ÖG. B. 26: 2), tydligen synonymt med »(*at*) *hanum olovandis*». Uppkomsten av en sådan överraskande konstruktion kan tänkas få sin förklaring på följande sätt: I ett mycket stort antal fall kom ett fristående, adverbiellt brukat pres.-part. på *-s* att i satssammanhanget stå omedelbart intill ett substantiviskt ord i genitiv i ex. som »Taker man bat m a n z *olofandes* ællær hæst m a n z» (VM. II. M. 26: 16), där det första *manz* tydligen hör till det föregående *bat*, liksom *hæst manz*. På liknande sätt väl också t. ex. »Före man fæ sit i öyær a n n æ r s *olowandis*» (SM. B. 31: pr), »huilkin man sum taker hest æller hors m a n z *vlouanðis*» (VG. II. Forn. 1). Men i ett stort antal fall är det mer eller mindre oklart, att

[22] Ang. dessa satsförkortningar se äv. Märta Ahlberg a. a. sid. 28 f.

genitiven hänför sig till ett föregående ord: »um æn man skiutær skipi af lunnum: ælla brytær bat ur lase ok takær ekiu *annars olouandis*» (ÖG. B. ind. 43), »Molkær konæ far ællr get [hs. F add.: *annars olofuandes*]» (U. V. 26), »Nu six um feær nyt [hs. C add.: *annœrs olowœndis*]» (U. V. 26), »Far man i kulfiski watnum *annars olowandis*, bötæ...» (H. V. 14: pr), »Um æn man gangær skogh annars ok takær fiska ælla diur *hans ouiliandis*» (ÖG. B. ind. 29). I dylika förbindelser, där tvenne ord med *s*-form kommo att stå intill varandra, har, menar jag, en satsförkortning som *hans oviliandis* 'mot hans vilja' kunnat utveckla sig efter mönstret av *konungs ræt oforsymadom* o. d.[23]

Några spår av den i fvn. ej ovanliga gerundivkonstruktionen: »slíkt er *úgeranda*» o. d. har jag, vad de prefixnegerade »pres.-part.» beträffar, icke funnit, såvida dit ej är att räkna: »alla the iordher man hauer ohindrada oc *o qwœliande*» (hs. K [fr. slutet av 1400-talet] i Chr. J. 18: pr).[24]

2 c) Presens particip i fornsvenskan (utom lagspråket).

Även i övrig fsv. äro pres.-part. vida fåtaligare än perf.-part:s stora grupp. De äro såtillvida ett ur vår synpunkt tacksammare undersökningsobjekt som gränsen mellan verbalt och nominalt element är tydligare skönjbar. Som regel synas pres.-part. i högre grad än perf.-part. ha bevarat sin verbala betydelse. (De flesta av de för adjektivering icke lämpade pres.-part. ha i nysv. gått förlorade, varför frekvensen i nusv. också är låg i förhållande till fornspråket.)

Vanligen ha pres.-part. av de itr. verben (med aktiv bet.) utpräglat verbal dominans, och *o-* hänför sig som väntat till handlingsmomentet. Såsom i det föregående vid upprepade tillfällen påpekats, går i nysv. utvecklingen därhän, att prefixet *o-* företrädesvis blir nominal negation, under det att den verbala negationen heter *icke*, såväl som satsnegation som vid verbala particip. Ett *o*-negerat particip i fornspråket omtydes därför gärna i adjektiverande riktning eller försvinner ur språkbruket. De

[23] Annorlunda Märta Ahlberg a. a. sid. 20.

[24] Utan prefixnegation förekommer gerundivkonstruktionen också i lagspråket. Se Märta Ahlberg a. a. sid. 12.

fsv. *o*-participen av itr. verb äro på grund av sin utpräglade verbalitet som regel föga ägnade att adjektiveras. De ha följaktligen försvunnit ur språket. Sådana pres.-part. av itr. verb, som saknas eller endast med svårighet kunna tänkas i nusv., äro t. ex. »*okomande* t h æ d a n» (Bil. 878), med en bestämning som hänför sig till verbet, »mz *offalnande* blomstrom» (Su. 137) 'icke-vissnande blomster' el. 'blomster, som icke vissna', »i thinne *ofalnandø* fäghrind» (Bir. 4: 227), »j eth *oforgongande* rike» (JP. 47) 'som icke förgår', »glaþer ok *osörghiande*» (KS. 26), »girin . . . atirkallar diärflica. *oskäluande* ok oblyghelica sin alra kärasta» (Bo. 93), »mz *oliwande* thingom» (MB. 1: 100) i bet. 'icke levande, livlös'» [jfr Nat. Lindqvist, Nysv. St. 8: 168], »*oliwandis* thing, the höghia sina natwro i hwarie stund, swa som gräs oc trä äpter solinna krapt» (MB. 1: 85) m. fl.

Aktiv bet. ha ju också de tr. verbens pres.-part., t. ex. *otakkandhe* 'som icke-gör: tacka, icke-tackande, otacksam': »Oc wi henne swa sara *otakkandhe* haffuom warit» (Lg. 3: 647) [närmast adjektiverat], »faller han snarligha *offorwarande* ['utan att varna'] offwer offorwarade menniske» (Gers. Frest. kap. 2), »*Oförwarande* ['utan varning, plötsligt'] pa them slå» (RK. 3: 4689), »wardh daghlika idhkelikin ok *oforsumande* j allo godho» (JP. 32), »syndar *owiliandis*, Oc aff engo beradho modhe» (Bir. 4: 64), »thætta stadhgom vi *oatirkallande*» (SD. NS. 1: 656 [1407]) 'utan att återkalla det', 'och komma icke att återkalla det'. Fullt entydigt är dock icke detta sista ex. Om det också ligger närmast till hands att översätta det som ovan, kunde det dock fattas såsom parallell till följande: »gaff hustre Estriid hanom igen hwan tridio pening i løse oc i faste . . . *vaterkallandes* til ewich tiidh for hwario manne tiltalen» (SJ. 302 [1462]), där participet hänför sig till »hwan tridio pening etc.» och måste översättas passivt. Obs. skillnaden mellan *s*-lös form och *s*-form, varom mera nedan. sid, 50 ff.

I samband med de fvn. pres.-part. ha utförligare diskuterats de s. k. passiva pres.-part. (sid. 43 ff.), som rätteligen torde böra benämnas gerundivum. Dessa äro även i fsv. vanliga, vanligare synes det t. o. m. än de egentliga part. av tr. verb med aktiv betydelse. Typen »är . . . -ande [-ende]» är relativt rikligt företrädd: »æn þæt ær *oþolandi*, at kununger ælla höfþingi se ni-

þinger» (KS. 37), »thz *ær* oloflikt oc *otolande* mz cristno folke at widhersighia ihesum christum» (Bil. 471) [jfr utan negation: »Ok tro, at alt ær þ o l a n d i vtan fyliskia ok oren lifnaþer» (KS. 26)], »fyra qwinnor... the som *äru* j alder oc sidhom oc frägd *ostraffande*» (Bir. 5: 30) 'icke börande straffas, ostrafflig, oförvitlig'. Den redan långt framskridna adjektiveringen vittnar måhända om att konstruktionen är av gammalt datum. [Jfr utan negation: »thz som straffande är» ('aliquid reprehensibile') (Bir. 1: 97; Lg. 3: 505)]. »Scal hon [reghla] *ostraffande* wara» (VKR. 46) 'som icke kan el. får el. bör klandras', »är allom oppenbart tik wara... allom förganglikom människiom *owedherlikande*» (Su. 177) 'incomparabilem', »*O twäkande är* at...» (MB. 2: 200), »*Otwäkande är* thz, at...» (LfK. 95) 'icke börande betvivlas, otvivelaktigt', 'haud dubium quin est...' [jfr »*ey är twäkandis* ath...» (PMSkr. 195: 9)], »ware thz *o wäntande*» (MB. 1: 188, 4 hs. B). Hs. A har i st. »ware thz *ekke waanlikt*».[25] [26]

Att denna gerundivkonstruktion utsträcktes även till attributiv användning, funno vi exempel på i fvn. Några exempel skola visa, att samma förhållande förekommer också i fsv.: »til hulkens mære visso ok *wgendraghande* ['irretractabilis'] vitnisbyrdh» (SD. 5: 678 [1467]), »eth starkasta band *olösande* som tik tilträngher oc mik tilfögher» (Mecht. 197), »j honum var... *oreknande* [incomparabilis, 'som inte kan räknas'] snille» (Bir. 2: 46), »rörande oc *wrörande*» (SD. NS. 1: 303 [1403]) 'som icke kan röras, icke flyttbar', »alth for:de her Staffans goz, rörande oc *o[rö]rende*» (BSH. 3: 298 [1471]), »ther som owinj mogho landh *owärjandes* scadha» (KS. Fragm. 14) 'land, som icke kan försvaras, försvarslös'. I »thola swa *osighiande* hardha pino (Su. 396) 'som icke kan sägas, outsäglig' bör »participet» möjligen uppfattas adverbiellt. Säkert är detta fallet med »iärn... hulkin som varo *osighiandes* mykyt thung» (Gr. 279).

Vi ha alltså i fsv. jämsides d e l s genuint pres.-part. med som väntat aktiv bet., av såväl itr. som tr. verb, d e l s gerun-

[25] Måhända är särskrivningen i de båda sista ex. icke endast en tillfällighet.

[26] Jfr sv. dial. *ohavanes* adv. 'som man ej längre kan behålla i sin ägo' (Lappland, Dorotea, ULMA), »hon är *otuggen*» 'går ej att tugga' (Västerbotten), »det är *oätanes*» 'oätbart' (Ångermanland, Sidensjö, ULMA), *omistanes* adj. 'omistlig, oumbärlig' (Hälsingland).

divkonstruktion av tr. verb med passiv bet. 'som kan, bör, får göras'. Att dessa till form och användning delvis likartade konstruktioner tidigt sammanblandats med varandra är i själva verket vida naturligare än om de bestått vid varandras sida utan sammanblandning.

Måhända har sålunda pres. part. av itr. verb stundom från gerundivkonstruktionen fått en bibetydelse av 'som icke får, kan, bör'. »J eth *oforgongande* rike» (JP. 47) avser sålunda icke blott 'ett rike som icke förgår' utan därtill 'ett rike, som icke k a n förgå, ett oförgängligt rike', likaså bör kanske »i thinne *ofalnando* fäghrind» (Bir. 4: 227) rättast översättas: 'i din skönhet, som icke kan vissna', 'i din oförgängliga skönhet'.

Av större betydelse har varit den osäkerhet, som sålunda blivit följden, huruvida en pres.-part.-form är bärare av pres.-part:s aktiva eller gerundivets passiva betydelse. »Thätta stadhgom vi *oatirkallande*» har ovan sid. 48 berörts. »The togho *oköpande* födho aff konungx gotz» (MB. 1: 256) vill närmast uttrycka, att de t o g o och icke k ö p t e födan. I ex. »alzskona köt oc fiska som wi atom i egipto lande *oköpandis*» (MB. 1: 389) är *oköpandis* knappast parallellt med den föregående meningens *oköpande*. I varje fall torde det vara riktigast att räkna med en »svävning», huruvida *oköpandis* bör uppfattas aktivt ['som vi åto utan att köpa det'] eller passivt ['utan att det — allehanda kött och fisk — köpts']. [Jfr t. ex. nusv. »vad jorden ger *oköpandes*».] Den formella skillnaden *oköpande*) (*oköpandis* liksom ovan *oatirkallande*) (*vaterkallandes* torde ej vara helt tillfällig. Jfr vidare t. ex. »faller han snarligha *offorwarande* ['utan att varna'] offwer offorwarade menniske» (Gers. Frest. 2) med »Oc for thy at thetta hände sua *oförvarandis,* kundo the ey sanka sik hielp äller räddingh sua bradhelica» (Ansg. 199) 'utan att det varnats, utan varning', »syndar *owiliandis,* Oc aff engo beradho modhe» (Bir. 4: 64) 'icke önskade, icke viljande, oavsiktligt' aktivt, gentemot »af *owiliandis* dröfwilsom» (Su. 439) 'som icke önskas, oavsedd' med passiv betydelse, »om the nakon haffdo dräpit owiliandis äller *owitandis*» (MB. 2: 54) 'utan att vilja eller veta det, ovetande' aktivt, gentemot »blandadhe nakat beeskt oc rutit i hans mat *ouitandis*» (KL. 294) 'utan att det visstes, i hemlighet' [Möjl. kan *han* ur *hans* vara subjekt för tanken, således 'utan att denne visste det, honom ovetande'].

Belysande för den rådande osäkerheten i fråga om aktiv eller passiv bet. är det vanliga *ovarande*[*s*]. I »þær ouini þæt land *ouarandi* skaþa» (KS. 62) bör väl part. snarast fattas som apposition till *ouini* = 'utan att varsko, överraskande'. På liknande sätt, adverbiellt: »hertogens men komo tha farende / openbarlika ok ey *owarande*» (RK. 1: 4093) 'och icke utan att varsko, icke utan varning, icke överraskande'. Ofta står *owarande*[*s*] [vanligen med *s*-form] utan tydlig syftning, närmast såsom en satsförkortning, och glider så över till att uppfattas och kunna användas som adverb, t. ex. »þa kom thomas in tel þera luktum durum *vuarandes*» (Bu. 183) 'Tomas ... utan att varsko' el. '... till dem, som sutto inom stängda dörrar och icke »varade sik»'?, »pläghir ... *ouarandis* koma» (Bo. 94) [Jfr nysv. »jag kom *överraskande* till en öppen plats i skogen»], »þe af husinu maghin *ey ovarandis* stötandi up a þöm koma» (KS. 95). Närmast passivt bör väl part. uppfattas i »Hwi kombir bradhir dödh opta *ouarandes* o k s w a a t h a n s i ä l d a n f o r e w e t z» (Bir. 2: 279) såsom översättning av »ex improviso» och parallellt med en passiv sats, väl: 'utan att den varskos, oförutsedd'. Säkert föreligger passiv bet. i »thz bradha ok *owarandis* vee kombir ofwer mik» (Su. 405) 'hastig och ovarskodd, oförutsedd', Sdwll: 'oväntad'.

Den omständigheten, att [passivt] gerundivum i så stor utsträckning sammanblandats med och uppgått i de ursprungliga [aktiva] pres.-part. torde vara en bidragande orsak till de talrika, till uppkomsten svårförklarade pres.-part. på *-s*. Att en form med passiv bet. analogice antar *s*-form är psykologiskt lätt förklarligt (t. ex. »af *owiliandis* dröfwilsom» Su. 439). Förmodligen skulle en undersökning utvisa, att de ursprungliga [passiva] gerundivkonstruktionerna betydligt oftare uppvisa *-s* än de ursprungliga [aktiva] pres.-part. [Jfr ovan *oköpande*[*s*], *oforvarande*[*s*], *oaterkallande*[*s*] m. fl.] I hur hög grad sammanblandningen av aktivt och passivt »pres.-part.» tidigt ägt rum, utvisar redan ovan andraget material. Vi ha ingen anledning förmoda, att *s*-former och *s*-lösa former bättre skulle hållas i sär. Ovan sades, att det är särskilt svårt att avgöra, huruvida ursprunglig passiv eller aktiv bet. skall anses föreligga, då ett »pres.-part.» står utan tydlig syftning, närmast adverbiellt. I sådana fall ligger det ofta närmast att tänka sig passiv bet. Därtill kommer, att

vid sidan av dessa adverb redan förut finnes ett stort antal på *-s* av annat ursprung (*oköpes, ohyris, omatins* etc.).

S-formernas frekvens har också ökats genom ett antal ursprungliga pres.-part. av deponens och reflexiva verb, däribland några av de frekventaste, : »*owanskandis* godhlekir» (Bir. 2: 122) 'godhet, som icke »vanskas», d. v. s. tryter, tröttnar, förtröttas', »swaradhe swa som *owarandis*» ['ignorans'] (MB. 2: 403) 'såsom icke varande sik», icke givande akt, icke uppmärksam', »hænde thz honom *oforuarandis* at han satte piken a konungxsins footh» (Pa. 5) 'icke »forvarande sik», då han icke tog sig till vara, icke var uppmärksam'; på liknande sätt : »han strök sin öghon *oforwarandis* mz blodhoghe handinne» (ST. 110), måhända också: »at thina owini... winna thik wanræddan *owarandhis*» (Bil. 234) 'dum incautus fueris'. Jfr den nusv. fördelningen *ovetande* ~ *ovetandes, olovande* ~ *olovandes* etc., varom mera i den nysv. avd.

Slutligen är att nämna, att *o*-negerat pres.-part. [jfr fsv. lspr. sid. 46] förekommer i några talrikt företrädda satsförkortningar. t. ex. »æghandanum *ovitanda* och *ovilianda*» (KS. 81) 'medan ägaren icke vet och icke vill [det], mot ägarens vetskap och vilja', »hanum vitande ok *ovilianda*» (KS. 81), »hanom *ouitande*» (Bil. 886), »modhrinne *owitande*» (ST. 251), »them *owitande*» (ST. 212), »minom fader *owitande*» (Va. 12), »husbondhanom *owitandes*» (SO. 65), »them *owetandes*» (MB. 2: 314), »konongenom *owetandis*» (Lg. 3: 347). Väl genom haplologi: »the sampnado saman här a mot hanom *owitandhe*» (Bil. 863).

3. Finita verbformer.

Vi ha i det föregående ofta sett, att det negerande prefixet kan stå vid particip, såväl då det nominala [adjektiviska] som då det verbala elementet är dominerande. I senare fallet kommer participet till sin funktion en omskrivning med finit verb nära, men trots detta kan som sagt negationen utgöras av prefixet *un-, ú-, o-* [ehuru även den verbala negationen, *ni, eigi, ey* etc., kan förekomma]. Participets nominala form är det utslagsgivande, ej själva handlingsmomentet. I nusv.

inskränka vi bruket av prefixet såsom negation till de participiala ord, som förena participens nominala form med nominal betydelse, medan däremot particip med utpräglat verbal betydelse, trots sin nominala form, i stället kräva den verbala satsnegationen *icke, ej, inte*.

T. o. m. i en så »finit» verbform som 'hafa + neutr. sing. el. supinum' fasthåller fvn. liksom delvis fsv. vid den denna form historiskt tillkommande nominala prefixnegationen.

Det område, som i all synnerhet tillkommer den verbala satsnegationen (och där prefixet e j hör hemma), är naturligtvis de finita formerna av verben. Kan liksom vid *hafa úleyft* 'icke hava lovat' etc. prefixet *ú-, o-* i de nordiska fornspråken förekomma även här?

I fornvästnordiskan:

Om det ock vid första påseende kunde se ut, som om så vore fallet, ger en något närmare granskning dock vid handen, att prefixet undantagslöst e j kan stå såsom negation till en finit verbform. Visserligen påträffa vi ett stort antal finita verbformer med ett negerande *ú-*, men dessa äro samtliga mer eller mindre tydligt avledda av ett nomen, och det är till detta nomen, som prefixet hänför sig, och alltså icke till det verbala elementet.

Några exempel må belysa och bekräfta detta: »ek nefnda vátta ok *óhelgaða* ek Otkel fyrir búum» (Nj. 56). Satsen betyder icke 'förklarade jag icke O. helig', det utsäges icke vad jag icke gjorde, utan tvärtom vad jag gjorde, nämligen 'förklarade ohelig', eller med omskrivning: *óhelgaða* betyder icke 'icke-gjorde : *heilagr*' utan 'gjorde : icke-*heilagr*'.

De flesta av dessa verb uttrycka just 'göra + ett negerat adjektiv' [liksom t. ex. nysv. *oskära*], t. ex.: »at *óbirgja* sjalfan sik, en stétta...» [: *úbirgr*] (Heilag. II. 614, 20), *úeinarðast* [: **úeinarðr*? el. subst. *úeinörð* f.], *úfegra* [: *úfagr*], »*úfrelsa* landit» [: *úfrjáls*] (OHm. 47, 9), »hón *ófremst* at sýna útlenzkum manni sítt afkvæmi» [: *úframr*] (Thom. 477, 32), »þá er *úførast* hestar manna» [: *úfœrr*] (Bp. II. 18, 24), »lát þik meir þat *úgleðja*, ef...» [: *úglaðr*] (Kgs. 95, 3) el. »Óláfr *ógladdiz*» (Laxd. 21), »þá *úheimilar* hann sér jǫrð» [: *úheimill*] (Gul. 72), *úhelga*

[: *úheilagr*], *úhǿgja* [: *úhǿgr*], *újafna* [: *újafn*], *úkyrrask* [: *úkyrr*], »Hann mun svara, at þat megi eigi *ónýta*» [: *únýtr*] (Nj. 22), *úsanna* [: *úsannr*], *úskygna* [: *úskygn*], *úskyldast* [: *úskyldr*], *úslétta* [: *úsléttr*], *úsǿma* [: *úsǿmr*], »*úsóra* sinn eið» [: *úsórr*], *úsættask* [: *úsættr?*], *úvinsæla* [: *úvinsæll*], *úvirða* [: *úverðr*], *úvænkast* [: *úvænn*], *úværast* [: *úværr*], *úþekkja* [: *úþekkr*] m. fl. Till adj. på *-inn*: *úfagna* [: *úfeginn*], *úhlýðnast* [: *úhlýðinn*], *úmegna* [: *úmeginn*], *úrǿkja, úrǿkjast* [: *úrǿkinn*], *úþrífast* [: *úþrifinn*].

Några dylika verb äro (mer eller mindre tydligt) bildade till substantiv på *ú-*: *údrengjast* [: *údrengr* m. jfr *údrengskapr, údrengiliga*], »*úfriðast* með þeim» [: *úfriðr* m.] (Fm. XI. 201), *únáða* [: *únáð* f.], »e-u *úmættir*» [: *úmáttr* m.], *úróa, úróast* [: *úró* f. el. *úrói* m.], *úþokka, úþokkast* [kanske: *úþokki* m.] m. fl., i andra fall är det avledda ordet inte fullt entydigt: *úminnast* 'glömma' [: *úminni* n. (?)], *úvingast* [: *úvin* m. el. *úvingan* f. (?)][27]

Samtliga dylika verb med prefixet *ú-* höra sålunda egentligen icke till de prefix-negerade verben utan böra ses i samband med de prefix-negerade nomen, av vilka de äro avledda. Dessa behandlas nedan i samband med övriga adjektiv, resp. substantiv.

I fornsvenskt lagspråk:

Samma förhållande synes råda i fsv. lspr. Exemplen äro ej talrikare än att jag med åsyftad fullständighet kan anföra dem: »allæ þem sum almoghan *ofriþa* moot þessum ræt» (ME. Kg. 31; Chr. Kg. 35: pr [hs. L och K: *oförrätta*]), där *ofriþa* naturligtvis ej betyder 'icke göra : frid' utan 'göra ofrid' [Jfr nysv. *ofreda*]. »Nu delæ mæn um ra ok rör ok kombær þær syn a ok *ogildæs* annærs þeræ ra [hs. C. F: *o gildær*]» (U. V.17: 4) 'göres, resp. gör [el. förklarar] ogill'. »Uarþer man huggin ællæ slæghin a hand, sua æt þumul finger krumpnar ok *onytiæs*» (ME. SVl. 7; ME. SVþ. 5; St; Chr. SVl. 8) 'göres el. blir onyttig', »biskupær a

[27] Sammansatta tempusformer med supinum av dessa verb äro noga att skilja från de i det föregående (sid. 23) nämnda [*hafa úleyft* m. fl.], t. ex.: »... at S. *hafi* ... *óheimilat* hverjum manni nǫkkura afneyzlu» (Sturl. II. 231, 37), »Gunnarr skyldi *hafa óhelgat* þá alla» (Nj. 65), »at þeir Flosi þóttuz *ónýtt hafa* kviðinn» (Nj. 142).

ranzakæ hwar sum kyrkio eller kyrkio gard *oskœrer*» (U. Kk. 15: 7, hs. 28, 29). »...hwarsum þem *vskœrir*, böte þre marker» (VM. II. Kr. 22: 2, hs. E.).[28]

I några fall av verbet *osœmia* är det i varje fall tvivelaktigt, huruvida verbet verkligen uppfattats som avledning av ett prefixnegerat nomen eller om prefixet dock ej snarare bör anses höra till det verbala elementet. »Nv *vsember* þem a, sigher þen sik alt agha sum stiæl, hin sigher sik agha halft æller þriþiung ...» (VG. II. þ. 58) är väl förmodligen att förstå såsom 'nu bli de: osams [oeniga]' och icke 'nu bli de icke : sams [eniga]'. Likaså St. R. 16: 1: »Nw kan them *osœmia* vm giældet...» ung. 'nu kan det hända, att de bli oeniga om...'. Att dock den andra uppfattningen legat nära till hands, visar väl hs. S: »ey om sæmia annar». Om osäkerheten i uppfattningen vittnar St. B. 20: 2: »...giælde ater hæsten epter thy them badhum a sæmber ella godhe mæn thet therra mællen læggia; asæmber them eig, lægge fram a disken... pæninga...» [A, H, I, P, R, 41: sæmber them eig; 56: sämber them ey; E: Æn them ey vm sember] å ena sidan — å andra: D, N, O: *Osember* them (æn) ther vm, legge..., L, M: *Osœmbir* them, legge...

I fornsvenskan (utom fsv. lspr.):

Lika litet som i fvn. och fsv. lspr. kan i övrig fsv. *o-* negera en finit verbform. I de fall, där vi finna en finit verbform, sammansatt med prefixet *o-*, är prefixet icke att uppfatta som verbal negation, utan som nominal, i det att verbet är avlett av ett med *o-* negerat nomen (substantiv eller adjektiv).

Verb, avlett av *o*-negerat substantiv:

»Ty forbijude wij alla... vara ämbetzmän for:na borgamästare radmän ok menighet... qwälia mödha eller *oforrätte*» (FH. 1: 28 [1449]), »the som... idher *oförrättade*» (Su. 141), »engen *oför-*

[28] På samma sätt är säkerligen i Sk. I. 57: »Frændær mughu ey taka börn fran moþor þerræ ...oc ey þerræ eghn *v hœigthœ* [hs. E: *uhœghthœ*]» verbet att uppfatta såsom avledning till ett **uhäghd* f., endast bevarat i det adverbiella *ohœghdom* 'ohäjdadt' (Sdwll), 'hejdlöst' (Hellqu. Etym. Ob.): »jak vtlagdhe rumlica värlz godz ok fortäradhe *ohägdhom*» (Bir. 3: 142). Jfr sv. dial. *hägd* 'måtta', fsv. *häghþa* 'skydda, spara'. — Alternativt står i lspr. *forhœgþa, firihœgþa.*

rättande» (Su. 53), *oförretta* (RK. 1: sid. 275), »ath hindra æller qwælia æller *vforrætta* thætta fornempda gooz» (SD. NS. 1:519 [1406]) m. fl., synonymt med »göre... wåra sändebud eller gille swän... oförrätt» (TS. 25) [: *oforrätter* m.]; »Aller þe almoghan *ofriþa*» (SD. 5: 376 [1344]) = »göra almoghanom ofriþ» (KS. 82) [: *ofriþer* m.]; »thu oroadhe ok *omakadhe* ympnit thesso gudz creature» (Bir. 1: 50), »*omakum* wi allom them som her wilia hwilas» (Lg. 3: 213), »idher skal ängin man *omaka*» (Al. 5389), »at ey thorfue ...abbatissan hindras ellir *omakas* j tholichom ærindom» (VKR. 35) = »göra[s] omak» (passim): »thz ængin them *onadha*» (Fr. 2927), »han ville sina bönder ey *vnada*» (RK. 1: 435) = »göra onadhe»; även refl. *onadhas*: *oroa* (passim) = »göra oro» (passim); även refl. *oroas*. På liknande vis: *ofrägdha* 'förorsaka *ofrägdh*'; »ther aldre *omäghnas* aff alder» (MB. 1: 296) [: *omäghin* n.]; *othakka* 'giva otack' [: *othak* f.], t. ex. »hon *othakkar* gudhi fore himerikis nadher» (MB. 1: 301), »the *otakka* them for thera gärd» (RK. 1: 3098); *otholas* [: *othol* n.] : »skolom vi äkke vanskas älla *otholas*... (Bo. 106), »*otholas* han aff gudz skipan» (Bir. 2: 160) m. fl.

Verb, avlett av *o*-negerat adjektiv:

»Øffwergiffwom wi oc *ogillom* ['adnullamus'] all the breff» (SD. 3: 697), »Oc hafuom wi dödæt oc *ogildat* all the till thalan oc beuisning» (FH. 2: 109 [1437]), »Ok *ogildadhe* tesse ii nyæ raar (FH. 5: 120 [1488]) m. fl. = 'göra, döma ogill'; »ther *ogladdes* gawins wenir myket aff» (Va. 37) [: *ogladher*]; »thw skalth thom heller wäria och *osaka*» (Lg. 3: 151), »Thetta witnade jon tyrn... medh magnus smid ath magnus smidz hustrv *osakade* magnus ath han war hwaske i rad ællir dad medh tha hon the kannona stal» (ATb 74), syn. med »ængin þæn... osakan gyora sum...» (SD. 5: 376); »som the two maa so *osättä*» (MD. 90) [: *osätter*]; »hwilken ey *owärdhadis* skikkas i blandh roffwara» (JMÖ. 115) 'qui non dedignatus est...'. [: *owärdher*]; »*owärdhogadhis* ey at taka sik til synir oc brödhir alla them a han troo» (Gr. 293) [: *ovärþogher*].

Ej fullt säkert är *othrivas* [väl till: *oþrivin*] : »kaal *otriffs*» (LB. 3: 193) 'trivs icke, vantrivs' [Jfr t. ex. »Swa tror thänne ok thänkir gudz kirkio thrifwas aff sinom ordhom ok äptir dömom Swa som hon skulle *ey* wäxa älla trifwas vtan han» (Bir. 1:

349)], samt *osämia* opers. 'ej sämjas' [Jfr ovan ang. fsv. lspr.] : »vm thom *osämbir* mz hustrumen» (Bir. 2: 72) 'si cum uxoribus habent discordiam'. Jfr »s ä m b i r them *ey*» ovan sid. 55.

Att vi ofta befinna oss på osäker mark, då det gäller att exakt riktigt uppfatta [»nachfühlen»] de olika »delbegreppen», betydelseelementen [»Merkmale»], som tillsammans utgöra »betydelseinnehållet» bakom det stelnade ordet, och — framför allt — proportionerna dem emellan, det är nagot lika naturligt som i viss mån också oundvikligt. Att en riktig uppfattning av t. ex. förhållandet mellan verbens nominala och verbala element är en förutsättning för en fullt adekvat förståelse och översättning av fornspråket, dess betydelsenyanser, tempo, intensitet, koncentration etc. behöver ej särskilt påpekas.

Om i det föregående särskilt det verbala elementet på grund av olikheten i nusv. särskilt blivit framhållet, må, innan vi lämna verben i fornspråket, följande synpunkt också ha blivit omnämnd:

Om, vilket tydligen är fallet, *oskœrer* i t. ex. »hwar sum kyrkio eller kyrkio gard *oskœrer*» betyder 'gör : oren', så bör väl också i ÖG. Kr. 24: 1 »Nu bæriæs mæn i kirkiu garþe þa ær kirkiu garþær *oskœrdher* (hs. H) [hs. B, F: *oskirder*]» perf.-part. betyda 'som gjorts : icke-ren'. Men de flesta hss. (A, C, D, E, G) ha för *oskœrdher* : *ouighþœr*. Men *œr ouighþœr* kan teoretiskt betyda bl. a. 'som icke-gjorts : viga' men väl också 'som gjorts : icke-viga'. Är det då inte sannolikast, att det är denna senare betydelse, vi här ha att räkna med, en betydelse, som dels är parallell med det otvetydiga *oskœrdher*, dels passar bättre till sammanhanget. Ty kyrkan har ju obestridligen redan blivit vigd en gång, det är inte det, som förnekas, utan det är ett positivt fastställande, att kyrkan genom vanhelgd blivit ovigd. Kanske kan i en del dylika *o*-bildningar antagas en betydelse, som i viss mån ersätter det förlorade *uz-* och som ganska nära motsvarar det till sv. svåröversättbara ty. »ist entweiht worden»? — På samma sätt kunde även t. ex. VG. I. K. 1: 3 tänkas översatt: »Uerder maþer i kyrkiu dræpin þet ær niþings værk. þa *er* kyrkia al *vuighd*.[29] Er þet

[29] Hs. har [enl. Schlyter] säkerligen felaktigt *vuighz*, en felskrivning, som dock i detta sammanhang kunde tillmätas ett visst intresse.

firi tiu vitrum þa scal gyuæ byscupe þrer marker firir v i x l oc natter gengerd. En a tiu vittrum er at þer hovodtiundaþo oc uilia kyrkiu v i g h i æ letæ þa sculu þer houodtiundæ». Det synes mig ej osannolikt, att den från vår synpunkt väl närmast liggande översättningen 'då är kyrkan ovigd' ej träffar det rätta, utan att vi även här böra översätta: 'har gjorts : icke-viga', 'har blivit : icke-vigd', 'ist entweiht worden', en översättning som förutom att den passar bäst till sammanhanget också är etymologiskt plausibel. Vb *vighia* är ju avledning till ett adj., got. *weihs* 'helig'. *Er vuighd* kan säkerligen tänkas höra till ett **ovigha,* vilket känts och uppfattats som avledning till ett prefixnegerat adj., got. *unweihs.* I våra äldsta lagar var säkerligen föreställningen om det sakrala, den »osynliga realiteten» i *vig-a, vig-sel, ovig-d* ännu stark och aktuell. Vi ha — beklagligtvis — alltmer förlorat känslan för det abstrakt verkliga i ett begrepp likt det, som ordet *weihs* kan antagas ha uppburit, och som en följd därav uppfatta vi väl nu också »är o v i g d» som ett adjektiverat particip av verbet *viga,* ett ursprungligt (icke-avlett) verb, vars betydelseinnehåll för oss säkerligen framstår väsentligt mycket blekare och allmänt abstraktare än vad dess fsv. motsvarighet en gång velat uttrycka. Det ligger onekligen mycket nära till hands att översätta *er vuighþ* med 'är ovigd', mening ger en sådan översättning också, men alldeles säkra kunna vi inte vara på att den också ger precis den mening, som åsyftats.

Kap. III. Fornnordiska adjektiv med prefixet ú-, ó-, o-.

a) Adjektiv i fornvästnordiska språk.

Till ett mycket stort antal adjektiv, ja till de allra flesta, finnas bildade eller kunna bildas ett motsvarande adjektiv med prefixet *ú-*. Det är ändamålsenligt att först ägna de intressantare prefixförsedda enkla adjektiven en noggrannare uppmärksamhet för att sedan i korthet betrakta de sammansatta, som vanligen äro av mindre intresse i detta sammanhang.

Bland de enkla *ú*-adjektiven gör sig en tydlig om ock ej överraskande skillnad i frekvens märkbar mellan sådana, som äro bildade till primära adjektiv med utpräglat »berömmande» betydelse, sådana med en betydelse, som närmast är att beteckna som neutral el. indifferent, och slutligen sådana med »nedsättande», pejorativ betydelse. Att exakt precisera proportionerna mellan dessa trenne grupper låter sig ej göra. En stor del adjektivbildningar äro produktiva, ej endast de talrika på *-ligr, -samr* m. fl. utan även t. ex. *svikall, beiðull, fylginn* 'som är benägen för att: svika, begära, följa'; *fjǫllóttr* 'som är försedd med : fjäll'; möjligen också typen *drekkr* 'som är möjlig att : dricka', *gengr* 'som är möjlig att : gå'. Dessa för känslan ännu tydligt deverbativa eller denominativa adjektiv öka i mycket hög grad den indifferenta gruppens antal. Vi bortse tills vidare även från dessa adjektiv, ehuru gränsen mellan de adjektiv, som torde ha uppfattats som ursprungliga och självständiga, och de som kunna förmodas ännu ha känts som avledningar till verb eller nomen, nu ofta kan dragas endast med högst tvivelaktig säkerhet. Till *ú*-adjektiv till »berömmande» primat räknar jag t. ex. *úblíðr, úfagr, úfróðr, úheill, úmildr, úrammr, úsnjallr, úsæll, útryggr.* Till den indifferenta gruppen: *úberr, údauðr, ógrunnr, újafn, úljóss, útómr* m. fl. Åtskilliga ha förts till denna grupp, som gränsa till och i sin användning stundom överskrida gränsen

till den föregående gruppen: *úglöggr, úhýrr, úsannr, úvœnn* etc.: andra åter, t. ex. *úágjarn,* närma sig stundom den nedsättande gruppen, till vilken räknats t. ex. *úargr, úblauðr, úmeinn, úneiss*[1]. *úsjúkr, útregr.*

De »äkta» adjektiven (varmed jag avser sådana adjektiv, som vid den tid, det är fråga om, med sannolikhet ej (längre) uppfattades som denominativa eller deverbativa, sålunda självständiga, ursprungliga adjektiv, som ej torde associerats med något nomen el. verb), vilka upptagits i Fritzners, Cleasby-Vigfussons eller Egilsson-Jónssons ordböcker, fördela sig — med ovan berörda osäkerhetsmoment — enligt ett överslag på följande sätt: till berömmande primära adjektiv: 48 %, till de enligt ovan som indifferenta betecknade: 41 % och till dem med nedsättande, pejorativ »korrespondent»: 11 %.[2] Denna sammanställning tar endast hänsyn till de olika adjektiv b i l d n i n g a r n a; skulle man dessutom taga hänsyn till vart och ett av de olika adjektivens f r e k v e n s i litteraturen, skulle säkerligen de båda första grupperna väsentligt ökas på den tredjes bekostnad.

Denna överväldigande dominans för berömmande[3] »primär»-adjektiv i förhållande till nedsättande har säkerligen varit av

---

[1] Att *óneiss* bör förstås rätt och slätt som *ó-* + *neiss* d. v. s. 'icke skämd, icke i vanära e. d.' är väl det naturligaste även HH. 20, Edda: »en ek hefi, Helgi, / Hǫðbrodd kveðinn / konung *óneisan* / s e m k a t t a r s o n». Egilsson-Jónsson ifrågasätter, om icke »fræk» kunde vara den riktiga översättningen, och Gering, Eddakommentar II: 82 ansluter sig härtill (»bedeutet hier gewiss 'schamlos, frech'», medan Heinzel (Sitzungsber. d. phil.-hist. classe d. kaiserl. akad. d. wissensch. zu Wien, CIX, 689 anm.) förmodar skrivfel. Den närmast till hands liggande översättningen torde också vara den sannolikaste, nämligen ett ironiskt 'lika fri från vanära som en kattas son'. Till belysning av begreppet 'kattas son' kan anföras sådana grova okvädingsord som *bikiuhvælper* VGL, *hunsivioson* St., *hunzœma son* Bj. St. samt hänvisas till R. Much i Zeitschr. für Deutsch. Altert. 62, sid. 129—131.

[2] Bland de nordiska runinskrifternas sparsamma ordskatt förekommer anmärkningsvärt frekvent några *o*-bildningar till pejorativt primat: motsvarigheter till fvn. adj. *úblauðr, úheimskr, úneiss* samt subst. *úníðingr,* det senare ej belagt i fvn. el. fsv. Ang. detta ord jfr Brate: Östergötlands runinskrifter, nr 217 och Wimmer: De danske runeminnesmærker, Århusstenen V. Nordiskt lån i feng. *unniðing* (A. S. Chron. 1088). Se Joh. Steenstrup: Danelag, sid. 27.

[3] Denna disproportion har för nusvenskans vidkommande påpekats av Adolf Noreen, Vårt Språk V: 567 och för tyskans av van Ginneken, Principes de linguistique psychologique, sid. 208.

stor betydelse för utvecklandet av det »pejorativa *o-*», som vi känna från nusv., men ännu icke gjort bekantskap med i de nordiska fornspråken. (Därom mera i det följande.)

Efter denna ungefärliga översikt av *o*-adjektivens fördelning efter deras positiva motsvarigheter må vi åter vända oss till den fråga, som vi ställt i förgrunden för vår undersökning, nämligen till prefixets syftning och dess funktion. Förutsatt att prefixet är negerande, skulle frågan sålunda bli: *vad* negerar prefixet? och *hur* negeras detta vad?

För participens vidkommande ha vi i det föregående sökt göra sannolikt, att prefixet hänför sig till (syftar på) ett av de båda i participet förenade elementen, det verbala och det nominala, och att det vidare hänför sig till det av dessa element, som är dominerande[4], och slutligen, att det negerar detta element kontradiktoriskt.

Som en övergång från participen till de »äkta» adjektiven (ang. »äkta» se ovan!) må vi ägna en översiktlig uppmärksamhet åt några av i ovanstående översikt förbigångna, nämligen vid ifrågavarande tid säkerligen el. sannolikt ännu produktiva adjektivtyper.

Om *breytiligr* betyder 'som är möjlig: att bryta', 'som kan: brytas', betyder tydligen *úbreytiligr* icke: 'som är möjlig: att icke-bryta', 'som kan : icke-brytas' utan: 'som icke-är-möjlig : att bryta', 'som icke-kan : brytas', med andra ord: prefixet förnekar kontradiktoriskt, icke verbets betydelseinnehåll utan 'möjligheten att göra : verbets innehåll'. Till många dylika adj. av typen *ú- ... -ligr* är den »primära» motsvarigheten icke belagd, och vi kunna med fog tala om »adjektiva innecessitatis» såsom en produktiv grupp, som måhända bidragit till att kväva de gamla synonyma gerundivbildningarna (se ovan sid. 45).

Av ringa intresse ur vår synpunkt äro likaledes de talrika *ú*-prefigerade adj. på *-samr*. Avledningsändelsen har vanligen en ganska allmän bet. av 'förenad med', ofta 'fallen för' e. d.

[4] Det ord, begrepp el. betydelseelement, som prefixet hänför sig till eller m. a. o. syftar på, kallar jag i det följ. stundom *syftobjekt*.

Prefixet negerar som regel avledningsändelsens betydelseinnehåll. (*úfriðsamr, úhefnisamr* etc.)

Såsom »passiva omöjlighets-adjektiv» kunna vi även räkna den talrika gruppen: *údrekkr, úfǫrr, úgengr, úhæfr, úmerkr, únýtr, úsambœrr, úsundrlægr, úætr, úǫll* m. fl., med bet. 'odrickbar' etc., d. v. s. 'som icke-kan : drickas'.

En produktiv grupp är ännu: *úsvikall, úspurall, úbeiðull, úveitull* etc. [germ. *-ala, -ula;* se Kluge: Nominale Stammbildungslehre (1926) § 192] för att uttrycka 'icke-benägen för att göra : verbets el. substantivets innehåll'.

Liksom i typen *úsvikall* råder ofta en osäkerhet, huruvida vi ha att göra med en avledning av nomen el. verb inom den ännu produktiva gruppen germ. *-îna* (Kluge, a. a. § 200), adjektiva agentis med ung. samma bet. som föregående grupp, uttryckande 'avsaknandet av böjelse eller benägenhet för att göra: verbets eller substantivets innehåll'. Till såväl subst. som *-a-, -ja*-verb kunna tänkas t. ex. *úcirinn* [: *eir* f. el. *eira*], *úfylginn* [: *fylgi* n. el. *fylgja*], *úgeyminn* [: *gaum* f. el. *geyma*], *úglíminn* [: *glíma*, subst. el. verb], *úhlífinn* [: *hlíf* f. el. *hlífast, hlífa sér*], *úkviðinn* [: *kvíða*, subst. el. verb], *úþrœtinn* [: *þrœta*, subst. el. verb], *úafskiptinn* [: *afskipti* n. pl. el. *skipta*]. Endast till verb kunna tänkas: *úgœtinn* [: *gœta*], *úheyrinn* [: *heyra*], *úhlutdeilinn* [: *hlutdeila*], *úhlýðinn* [: *hlýða*], *úhrœðinn* [: *hrœðast*], *úrǫkinn* [: *rǫkja*], även andra än *-ja-, -ja*-verb äro representerade, t. ex. *úáleitinn, úþolinn, úforvitinn, úþrifinn.* Om suffixets produktivitet vittna väl bildningar som *úáfenginn* [: *áfengr*], *úneisinn* [= *úneiss*], *úsvífinn* [= *úsvífr*], *úvœginn* [= *úvœgr*] m. fl. Se Hj. Falk, PBB 14: 44 ff.

Ett suffix germ. *-ht* (Kluge, a. a. § 218) uttrycker ofta 'försedd med : det avledda nominet', t. ex. *hrísóttr* 'försedd med : ris'. Till denna grupp höra t. ex. *úfjǫllóttr, úprettóttr.* Att *úfjǫllóttr* ej betyder 'försedd med : icke-fjäll [utan något annat]' behöver väl ej närmare utföras.

Prefixet hänför sig här liksom i de andra grupperna icke till det avledda verbets innehåll eller till substantivet utan till innehållet i det »adjektivbildande elementets betydelse», d. v. s. 'benägenheten', 'möjligheten att göra något', 'det att vara försedd med' o. s. v. Och prefixet n e g e r a r detta element och negerar det k o n t r a d i k t o r i s k t [icke konträrt]. [Vad vore

f. ö. den konträra motsatsen till exempelvis 'försedd med'?]. *úfjǫllóttr* betyder således 'icke-försedd-med : fjäll', *úgeyminn* 'som icke-är-benägen : att beakta' och icke 'som är [positivt] obenägen (el. motvillig) : att beakta'.

Med förbigående av några andra likaledes produktiva adjektivbildningar, där en granskning skulle ge likartat resultat och följaktligen för oss vara av ringa intresse, komma vi till de »äkta» adjektiven (se ovan). Hur förhåller det sig vid dessa »äkta» adjektiv med prefixets syftning och funktion? Något »gruppelement», såsom 'det att vara benägen, vara möjlig, vara försedd med etc.', till vilket prefixet såsom i ovanstående grupper kunde hänföra sig, finnes ju där ej. Adjektiv som *haltr, kaldr, súrr* beteckna ju enhetliga, koncisa egenskaper, som vi ha svårt att upplösa eller omskriva annat än genom omskrivande definition. Vad uttrycka de motsvarande *ú*-negerade adjektiven?

En uppmärksam läsare av fvn. texter har väl inte kunnat undgå att konstatera, att det fvn. ordförrådet omfattar ett påfallande stort antal *ú*-adjektiv, som numera äro obrukliga i nysv., trots att det motsvarande positiva adjektivet alltjämt har full livskraft.[5] Ur den stora mängden av dessa för vår språkkänsla numera överraskande och stötande bildningar anför jag halvt på måfå: *úblindr, údauðr, úforn, úfullr, úgrunnr, úhaltr, úlítill, úljóss, únýr, úreiðr, úsaltr, úskakkr, úsúrr, útómr, úvíðr,* samtliga korresponderande mot primära adjektiv med mer eller mindre tydlig indifferent betydelse, vilkas nysv. motsvarigheter alla höra till språkets vanligaste och oumbärligaste ord. Bland *ú*-adjektiv till berömmande »primat»[6] kunna vi anföra: *úgóðr, úríkr,* bland dem till »nedsättande», pejorativt primat t. ex. *úgrimmr, úsjúkr.* Dessa ex. kunde säkerligen utan svårighet fördubblas till antalet.

Inför denna påfallande olikhet i ordförrådet ha vi all anledning att fråga efter orsaken härtill. Varför äro dessa *ú*-adjektiv ej längre användbara eller kunna endast undantagsvis med

[5] Jfr Kock, Arkivet 38: 124.

[6] Som beteckning för det — vanligen primära — positiva, icke-negerade ordet, som korresponderar mot ett prefix-negerat, använder jag för korthetens skull stundom termen *primat,* förkortat *prim.*

svårighet användas? [Jfr G. Cederschiölds uppsats »Duger 'ovacker'?» i saml. »Fresta duger», 1914].

Det torde vara ändamålsenligt att här föregripa något, som utförligare skall behandlas i den nysv. avdeln. av detta arbete, och redan här göra följande principiella uttalanden:

Rent teoretiskt-logiskt k a n t. ex. nysv. *osnygg, olydig, otrevlig, ofin* etc. tänkas beteckna:

1) t. ex. 'gammal, ljushårig, hungrig etc.' eller överhuvudtaget allt utom 'snygg', 'lydig', 'trevlig', 'fin' etc. [väl inom egenskapernas gräns]. Denna teoretiska möjlighet tillhör logiken, ej det levande språket, varför vi här helt kunna bortse från den.

2) 'icke snygg, icke lydig, icke trevlig, icke fin' etc., varmed alltså endast är sagt, att den person, som tilläventyrs tillskrives dessa egenskaper 'icke är snygg, lydig, trevlig, fin etc.' utan att därmed är uttalat, att han är 'direkt smutsig', resp. 'positivt olydig el. trotsig' etc., d. v. s. k o n t r a d i k t o r i s k motsats.

3) 'smutsig, skitig', 'positivt olydig, obstinat, trotsig', 'direkt otrevlig, förargelseväckande', 'grov, plump, rå, burdus, råbarkad' etc., d. v. s. det som ordboksförfattare (se ovan sid. 6 f.) tydligen avse med »raka motsatsen» eller med andra ord: k o n t r ä r motsats.

I nysv. torde det i allmänhet förhålla sig så — detta skall senare utförligt diskuteras — att ett prefix *o-* kastar över det primära adjektivet till dess k o n t r ä r a motsats. »Pojken är *olydig*», »ett *osunt* klimat», »ett *otrevligt* intermezzo», »ett *ofint* beteende» etc. betyder något mer än att pojken inte är lydig, klimatet icke hälsosamt etc., det uttrycker positivt en [dålig] egenskap hos pojken, nämligen den att vara 'olydig, obstinat, genstörtig', hos klimatet den att vara positivt 'skadligt, hälsovådligt' etc. För att uttrycka den k o n t r a d i k t o r i s k a motsatsen använder nysv. den ursprungliga satsnegationen *icke*.

Mycket tyder på att denna skillnad i funktion mellan det negerande prefixet *ú-* och den ursprungliga satsnegationen *eigi* m. fl. framför adjektiv under fvn. tid ännu ej varit så starkt utpräglad som i det nuvarande språket [jfr ovan bland participen t. ex. *hafa úleyft ~ eigi hafa leyft, o tväkande ~ ey tväkande* etc.], utan att prefixet i vid utsträckning varit synonymt med det nusv. *icke*, d. v. s. uttryckt icke såsom nu konträr, utan k o n t r a d i k t o r i s k motsats.

Det torde vara av ett visst intresse att närmare granska dessa i nysv. förlorade *ú*-adjektiv i deras textsammanhang för att sålunda kunna iakttaga de betingelser, under vilka de förekomma, och för att närmare kunna fixera deras betydelse. Att till diskussion upptaga samtliga beläggställen av samtliga dessa adjektiv skulle naturligtvis föra alldeles för långt. Vi måste inskränka oss till att betrakta några av dessa ovan halvt på måfå uppräknade adjektiv i deras textsammanhang. Som vi se, är det övervägande flertalet av dessa bildade till primära adjektiv, som kunna betecknas som indifferenta. Om nu en förskjutning ägt rum från kontradiktoriskt till konträrt motsatsförhållande, är det ju a priori att förmoda, att särskilt denna grupp kommer att lida förluster. Ty vad är den konträra motsatsen till *blind, halt, salt* o. d.?

Osjuk är väl nu ett obrukligt ord i nysv. [Ordet är i varje fall ej upptaget i t. ex. SAOL, Östergren: Nusv. Ordb., Lyttkens-Wulff: Svensk ordlista, Dalin: Ordb. etc.]. I fvn. är det belagt upprepade gånger: »Ferr hann á fund prests eins ok biðr hann gefa sér þjónustu; prestrinn svarar: hví munda ek þat gera, mér sýnist þú *ósjúkr*» (Fm. XI. 347, 13) 'du förefaller *inte* sjuk', väl sannolikt att uppfatta som kontradiktorisk motsats till *sjúkr*. Likaså föreligger otvivelaktigt samma kontradiktoriska *úsjúkr* i Grett. s. 183: Där skildras först, hur Grettir blir skadad och »gjörðist banvænn». Haldórr säger till Grettis vedersakare, som efter den moral, som vi nu ha så svårt kalla »moral», vilja begagna detta tillfälle till att dräpa honom: »en úsýn lízt mér ferð yður, ef Grettir er *úsjúkr* ok heill». Likaså i verserna till Grettissaga (Grettis. 53, Skald.) »... ef styrviðir ['kampträd, krigare'] støði ['påträffade'] ... i eyju *ósjúkan* Gretti.»

I Njála berättas (Nj. 145): »... þreif tveim hǫndum spjótit, ... ok rak í gegnum fótinn á sér. ... Hann gekk þá út ór búðinni *óhaltr*». Vi måste säga 'icke-halt' eller hellre omskrivande 'utan att halta'.

»hann stillti sik i fyrstu ok l é t svá r e n n a s é r r e i ð i, leit síðan á sakir *úreiðr*» (Flat. I. 46, 25) är säkerligen att översätta 'icke vred', 'utan vrede' och ej 'blid' e. d.

»*údauðr*» förekommer endast i uttrycket »*údauðr* at eins», »*údauðr* at einu», i vilket uttryck »at eins», »at einu» just poängterar den kontradiktoriska betydelsen av *údauðr*. I uttrycket lig-

ger ungefär: »han var precis så mycket som icke död [men heller inte mer]», d. v. s. 'så gott som död'. [Jfr Heilag. II. 458, 13: »hǫfðu heyrt, at úkunnir bróðr vóru *ókomnir* a t e i n s»].

Redan detta axplock torde berättiga oss till att principiellt räkna med att de fvn. *ó*-adjektiven åtminstone k u n n a uttrycka kontradiktorisk motsats. Det är då ganska naturligt, att nysv. förlorat de motsvarande *o*-adjektiven. Den konträra motsatsen till nysv. *sjuk* är *frisk*, den kontradiktoriska: *icke-sjuk;* för ett *osjuk* finns inte längre något behov. Den allra största delen av de fvn. *ú*-adjektiven till utpräglat indifferenta begrepp ha som följd av denna utveckling gått förlorade av den enkla anledningen, att det till ett indifferent begrepp väl kan tänkas en kontradiktorisk, men knappast en konträr motsats. Detta är väl t. ex. orsaken till att *óhaltr* gått förlorat i språket, likaså *úgnógr* [»*úgnógr* fjárhlutr» (Bp. I. 265, 7), »*ógnóg* fé» (Vígagl. 11)]; ej heller kunna vi med *o*-adjektiv återgiva »*úfölr* belgr», vilket synes betyda 'ett skinn, som icke är *fölr* utan har bevarat sin fulla mörka färg'. Vidare t. ex. »Þorgils kvazk þess *ósannr* vera» (Sturl. II. 129, 4) 'icke skyldig'. Varför ha vidare sådana prefixförsedda adjektivpar gått förlorade som t. ex. *útómr*)(*úfullr*, *úlauss*)(*úfastr*, *úljóss*)(*údökkr*, *úmjór*)(*úvíðr*, *úsúrr*)(*úsaltr*? Väl förmodligen av den anledningen, att de konträra motsatserna nu uttryckas med full)(tom, fast)(lös etc. och de kontradiktoriska med : icke tom) (icke full, icke lös) (icke fast etc. Satsnegationen *icke* har undanträngt prefixet *o-* för att uttrycka kontradiktorisk motsats, och för språkets vanligaste begrepp finnes det, förefaller det, en tendens att fixera tvenne ord av olika stammar för att uttrycka de konträrt motsatta begreppen. [Se P. Moberg: Försök till en lärobok etc., 2 uppl., sid. 69 ff. och Adolf Noreen: Vårt språk, V: 563.]

I ovanstående fall har nysv. av antydda skäl förlorat dessa *o*-adjektiv. I andra fall däremot ha motsvarande adjektiv bevarats i nysv., t. ex. *oklok, olik*. Men i den mån de fvn. *o*-adjektiven uttrycka kontradiktorisk motsats, under det att de nysv. beteckna konträr motsats, äro dessa adjektiv ej längre med varandra kongruenta. I huru hög grad vi ha att räkna med en dylik förskjutning från kontradiktorisk till konträr betydelse, kan nu

endast med osäkerhet avgöras. »Bóndi sagði, at þat var eigi bati at sjá hann [d. v. s. Gláms vålnad, som gick igen], því at hann er *úlíkr* nǫkkurri mannligri mynd» (Grett. 83, 12). I detta ex. torde det icke vara adekvat att översätta *úlíkr* med 'olik'. Det nysv. adjektivet betyder närmast »verschiedenartig, annorlunda», medan meningen tydligen är att vålnaden i c k e var l i k någon mänsklig gestalt. Likheten förnekas utan att därmed olikheten framhäves. Den adekvata nysv. översättningen är tydligen 'icke lik'. Liknande: »*Ólíkr* ert þú þínum fǫður» (Nj. 139). »Bróðir þinn er mér *ókunnigr*» (Nj. 2) betyder tydligen så mycket som 'ekki kunnigr'. *Úhræddr* är uppenbart kontradiktoriskt ['icke rädd'] i ett ex. som: »e i g i r æ ð o m z t ok ógner fǫður þíns því at *úræddr* kom ek hingat» [lat. 'absque timore'] (Barl. 80, 9). — Fritzners utsaga (Ordb. III. sid. 741), att prefixet i dylika ex. »bevirker at Sætningen kommer til at udtrykke det modsatte af hvad der ellers vilde have været udsagt» är i varje fall »oklart» formulerad.

Ej alltid ligger *o*-adjektivets betydelse så pass klar som i detta ex. Med fog kunna vi fråga oss, huruvida betydelsen av t. ex. Hávs *ósnotr, ósviðr* verkligen täckes av »unklug, töricht» (Gering: Edda-Wb) eller det nysv. 'oklok'. Kanske är en sådan översättning strängt taget felaktig, *oklok*:s betydelsesfär är måhända för trång i förhållande till *ósnotr, ósviðr*. Vårt *oklok* betyder något utöver 'icke-klok', ungefär = 'dum', under det att Eddans *ósnotr, ósviðr* kanske avser 'den, som icke är klok, vis', 'den, som saknar den klokhet, som så nära är förbunden med tidens människoideal' och om vilken vi få en uppfattning av Hávs lärdomar. (T. ex. »Þvíat *ósviðr* maðr / lætr opt kveðin / verri orð, en viti.» (Sd. 24, Edda)). Mig förefaller denna betydelse både djupare och plausiblare än en schematiserad motsats i svart och vitt: en dum)(en vis, dåren)(den vise. Och jag tror mig i fortsättningen kunna visa, att detta inte är de enda ex., som kunna tyda på att vi i vår nuvarande uppfattning röra oss med bjärt konträra motsatser, där fornspråket och de människor, för vilkas inställning språket i så mycket är en spegel, ofta nöjt sig med ett avdämpat, men därför inte mindre pregnant och innehållsmättat k o n t r a d i k t o r i s k t motsatsförhållande.

I ett språkligt formulerat motsatsförhållande är det heller ej alltid höjt över all diskussion, vilken art av motsats, vi ha att

göra med, och hur vi ha att fullt adekvat översätta t. ex. Háv:s »maðr er a u ð i g r, annarr *óauðigr*» (Háv. 75, Edda) eller Vm. 10 Edda: »*Óauðigr* maðr, er til a u ð i g s kømr». Gäller det här en motsättning mellan rik)(fattig, eller består motsatsen mellan 'en, som är rik' och 'en, som inte är det'? [Obs. att got. översätter grek. πένης med *unleþs* 'obelänad'.] — Kontradiktorisk motsats är tydlig i följande ex.: »Hann var bæði l í k r feðr sínum ok *úlíkr*, l í k r at speki . . . en *ekki líkr* yfirláts» (Fm. X. 265, 31). Nysv. skulle även i den förra satsen sagt: 'han var både lik och inte lik . . .'.

Att närmare ingå på satsnegationen *eigi*:s användning ligger utanför ramen av detta arbete. Här må endast påpekas, att satsnegationen (*eigi* etc.) ofta i likhet med bruket i nysv. användes vid adjektiv för att uttrycka den kontradiktoriska motsatsen. Då, såsom vi sökt göra sannolikt, denna funktion *mot* bruket i nysv. även kan tillkomma prefixet *ó-* är det ju endast, vad vi ha att vänta, då *eigi* och *ó-* komma att växla i liknande ex. Förutom det ovan nämnda *úlíkr* ~ *eigi líkr* kan anföras t. ex. »allir þeir, er honum þóttu *eigi førir* með sér» (Sturl. II. 61, 5) jämfört med »setti hann þá þar eptir, er *úførir* vóru» (Sturl. II. 20,35) eller: »mun útlendum manni *eigi høgt* at ná honom» (Fm. VII. 30, 20) jämfört med »var *úhøgt* at koma orðum við hann» (Eg. 45); *úhraust* = *eigi heil*. Jfr vidare t. ex. »sá einn er við alla *ómeinn*, er h v á r k i görir mein sér n é ǫðrum» (Leif. 2, 13).

Dessa försök att göra sannolikt, att det fvn. prefixet *ó-* i betydligt vidare utsträckning än nu är fallet hade en kontradiktoriskt negerande funktion, kunna tyckas motsägas av en stor mängd andra ex., som till synes tyda på motsatsen. Vi välja alltjämt våra ex. bland de ovan (sid. 63) uppräknade *ó*-adjektiv, som gått förlorade i nysv., medan det primära adjektivet alltjämt har riklig användning:

»an geðharðir gerðu / golls landrekar þollum / (upp angr of hófsk yngva) / *óblinds* f y r l o f *Sindra*» (Jór. 4 Skald.) 'för den *klartskuende* Sindres lovdigt' (översätter Finnur Jónsson).

»sukku sveinar fjórir i s æ e n n *ógrunna*» (Frþ. 1, 13 Skald.), varmed säkerligen velat sägas, att de sjönko 'i det *dybe* hav'.

I »þetta er *úlítill* herr» (Fld. I. 99, 17) eller »stendr af stála skúrar / s t y r r *ólítill* Gauti» (Ht. 55 Skald.) eller »hafa *ólítit* ýtar jarls n i ð borit víða» (Svtjúg. Skald.) har med all önskvärd

tydlighet velat utsägas, icke att hären, larmet etc. icke var liten, litet, utan tvärtom alldeles särskilt stor[t]. Att t. ex. »gala sér *ógott*» (Háv. 29, Edda; Ls. 31, Edda) avser mer än 'icke-gott' kan väl lika litet betvivlas som att *úkaldr* i »Því at engi hefir sá til sællar Maríu af *úköldu* ástríki kallat...» (Mar. 95, 7) avser något minst lika varmt som *varmr*. Dessa ord avse ju med all önskvärd tydlighet det primära adjektivets deciderat konträra motsats, ej den kontradiktoriska. Ja, de a v s e visserligen den konträra, men — tror jag — de b e t y d a den kontradiktoriska motsatsen. *Ólítill* i ovanstående ex. b e t y d e r säkerligen lika bestämt den kontradiktoriska motsatsen till *lítill* som *eigi lítill* i »*eigi* frák at ýta / ǫ l t e i t i var *lítil*» (Jóms. 11 Skald.) eller »Þá svarar Gangleri: Hvat hǫfðust þá at Bors synir, ef þú trúir, at þeir sé guð? Hár segir : *eigi* er þar *lítið* af at segia.» (SE. I. 48) eller »En er kom at dagan, þá gekk Þórr út ok sér, hvar lá maðr skamt frá honum í skóginum, ok var sa *eigi lítill*.» (SE. I. 146). Mellan »Buðo þeir árla / bauga rauða, / ok bróðr mínom / b ø t r *ósmáar*» (Od. 21, Edda) och »Því at *eigi* var *smám* fram lagt» (Laxd. 29) torde ej heller någon principiell skillnad i b e t y d e l s e föreligga. Vi ha i båda fallen här att göra med den för den fornnordiska tanken och dess språkliga uttryck så typiska *litotes*.[7] Att denna ofta tar sig uttryck i kontradiktoriskt negerade *ó*-adjektiv ligger ganska nära till hands. På samma sätt som vi uppfatta det grymt sarkastiska i ett negerat litotetiskt uttryck som »Hrefna mun *eigi* ganga *hlœjandi* at sænginni í kveld» (Laxd. 49) ha vi säkerligen att fatta t. ex. »*Óteitr iǫtunn*» 'inte precis uppsluppen' (Hym. 25, Edda) eller »Hlæiandi Vǫlundr / hófz at lopti; // en *ókátr* Níðuðr / sat þá eptir.» (Vkv. 38, Edda.) Först uppfattat såsom till sin egentliga betydelse = 'eigi kátr' i litotetisk användning, får detta uttryck sin fulla lödighet och kraft och förmår ge ett övertygande uttryck åt Niduds sorg, samtidigt som diktarens sym- och antipatier outsagt men tydligt komma till sardoniskt uttryck. Att en översättning: 'sorgsen', »unfroh, t r a u r i g» (Gering Edda Wb.) ej förmår att famna mer än en bråkdel av innehållet i detta laddade ord, är tydligt. — Att en sådan användning av litotes är särskilt vanlig i den fvn. skaldediktningen med dess ofta utspekulerat sarkastiska vändningar är

[7] F. ö. ett allmänt germanskt stildrag. Jfr Alfred Hübner: Die »mhd. Ironie» oder die Litotes im Altdeutschen. Palaestra 170.

ej överraskande. Lika litet överraskande är det då också, att vi just i skaldespråket finna adjektivbildningar med *ó-*, som eljest äro sällsynta eller ej belagda sasom *ófár* 'icke fatalig' [*ófá* þióð, old *ófá(?)* (Am. 1, Edda)] *ógrunnr* [sæ] m. fl. Litotetiskt ursprung ha sannolikt ofta de personnamn och binamn på *Ó-*, som så ofta förekomma i fvn.: *Óblauðr, Óframr, Ómóðr, Óspakr, Ósvífr, Ótryggr, Únás* m. fl. Namnet *Ótamr* bör kanske ses mot bakgrunden av det ytterst vanliga namnet *Úlfr* och den omständigheten, att *ótamr* — liksom ännu i sv. dial. — var ett vanligt noa-namn för vargen.

Den i fornspråket så vanliga litotes-användningen av *ó*-adjektiv torde i viss mån ha bidragit till att kasta över den egentligen kontradiktoriska »betydelsen» till ej endast konträr »syftning» (»avsikt») utan till verklig konträr betydelse i samma mån som känslan för litotes och andra stilistiska betydelsefinesser försvagats. Det fvn. *óhræddr* t. ex. betydde ofta 'icke rädd', men användes ofta litotetiskt för att ange något, som kom det nysv. *orädd* = 'modig, dristig' nära. När skärpan i den litotetiska uppfattningen trubbades av — och den *har* väsentligt trubbats av under loppet av de århundraden, som skilja oss från vår äldsta nordiska litteratur [den moderna ironien har säkerligen andra, mera onordiska anor!] — kunde t. ex. *ókátr* uppfattas som 'sorgsen, nedstämd, traurig' och ett egentligen litotetiskt *óhræddr* som nysv. 'orädd' rätt och slätt, d. v. s. *o*-adjektiven kommo att uttrycka den konträra motsatsen till det primära adjektivet.

Ofta ha *ó*-adjektiven eufemism att tacka för sin tillkomst och användning. Här må det vara nog att erinra om beteckningar för begreppet 'havande': *ólétt, úhraust* [vid sidan av *eigi heil*].

Men om nu t. ex. fvn. *óhræddr* i varje fall i ganska vid utsträckning använts för att beteckna 'icke-rädd', hur har då det otvivelaktigt konträra begrepp, som ligger i nysv. *orädd,* fått uttryck? Om det ovan utförda är riktigt, hade naturligtvis till att börja med fornspråket ej samma behov av beteckningar för konträrt motsatta begrepp som nusv. De konträra begrepp, som krävde språkligt uttryck, uttrycktes dels (och företrädesvis) med ord av annan stam [*djarfr, frókinn* etc.], dels, tror jag, kunde fvn.

i viss utsträckning på annat sätt antyda, att det är den konträra motsatsen till t. ex. *hræddr*, som åsyftas, nämligen genom *allúhræddr*. Detta förstärkande, intensifierande *all-* förekommer synnerligen ofta just till *ó*-adjektiv, och dess uppgift vid dessa synes företrädesvis vara att intensifiera begreppet, så att det tränges över till den mot det primära adjektivet ej längre endast kontradiktoriska utan konträra betydelse. Ex. *all-úblíðr, -údœll, -úfagr, -úfimliga, -úframliga, -úfríðr, -úfrýnn, -úfrœgr, -úglaðr, -úhrœddr, -úhǫfðingliga, -úhógr, -úkátr, -úknár, -úkonungligr, -úlíkligr, -úlíkr, -úlyginn, -úmáttuligr, -úráðinn, -úsáttfúss*, »eigi værir þú *allóskotbragðligr*» (Ljósv. 267), *-úskyldr* [hitt ætla ek mér *allúskylt* (Eg. 3)], *-úspakr, -úsváss, -úsýnn, -úsœlligr, -útírligr, -úvísliga, -úvœnligr, -úvœnn, -úþarfr*. Kanske tillkommer en liknande uppgift *heldr* i t. ex. »sumar var *heldr óperrisamt*» (Eb. 51), »ok var *heldr úþýðr*» (Flat. II. 134, 21), »Snorri var *heldr ófrýnn*» (Sturl. I. 249, 17), »*heldr ósýniligr*» (Laxd. 63), och även andra förstärkningar synas kunna göra liknande tjänst, t. ex. »þá skipta þær [nornir] *geysi újafnt* (SE. I. 72).

ú-adjektiv i komparativ:

Påfallande ofta förekommer *ó*-adjektiv i komparativ. Komparativen av ett konträrt motsatt adjektiv bör förväntas beteckna en komparativ förstärkning av denna konträra egenskap. Så t. ex. betyder ju nysv. »han är *oförsiktigare* än han borde vara»: 'han är *mera oförsiktig, dristigare* än han borde vara', och skulle vi bilda »han är *oräddare* än sin bror» skulle vi därvid närmast förstå: 'han är *mera orädd, djärvare* än sin bror'. I fvn. betyda dessa komparativer vanligen något annat, de äro så att säga en negativ komparativ till det primära adjektivet. Fvn. *óhræddari* betyder 'mindre rädd'. Detta förhållande är ett tydligt tecken på att vi i nysv. ha att göra med ett konträrt motsatt adjektiv, under det att i fvn. komparativen drabbar ett kontradiktoriskt motsatt adjektiv. Komparativen till 'icke rädd' är ju 'mindre rädd', däremot komparativen till nysv. 'orädd' som nämnts 'mera rädd, oräddare'. Ex.: »Þykkir mér þat *úvœnna* at hann komi skjótt á minn fund.» (Fm. II. 113, 7) 'mindre sannolikt', »En er þeir lékust við, þá var Egill *ústerkari*» (Eg. 40 [sid. 77]), »var Ingjaldr *ústerkari* en Álfr.» (Hkr. 30, 26),

»þótt *ódýrra* væri keypt» (Fm. VII. 285, 19) 'om det också hade köpts mindre dyrt' [*ej* 'billigare'!]: *úsnjallari* kvað hann mik enn gyltuna» (Vallalj. 1) förlorar mycket av sin »snärt», om vi i stället för 'mindre rask' översätta: 'långsammare'. »Hjalmr hans mun *úbjartari* vera, en áðr við fundumst» (Flov. 139, 5), säkerligen: 'mindre *bjartr*', »*úfegnari*» (Bp. I. 199) 'less rejoicing' (Cl.-V.), »þá var hann *ófljótari* til sættarstefnu» (Fm. XI. 362, 23) 'mindre snabb', »allir vóru nú enn *úfúsari* en fyrr at berjast» (Fm. VIII. 145, 17) 'ännu mindre ivriga', »fleiri menn, þá er oss eru *ókunnari*» (Nj. 130). Hit hör också Eddans *ófróðara* (Sg. 20, Edda) och *ódœlla* (Háv. 8, Edda), vidare t. ex. *úeinsligra* 'less lonely' (Cl.-V.), *úgrimmari* (Fm. IV. 65), *úgœfra* (Laxd. 14), »... at þú ætlaðir, at ek mynda vera *óhlutvandari* en Guðmundr» (Nj. 120) 'weniger gewissenhaft' (Finnur Jónsson övers.), »er enn *ókerskari* ...» (Grg. I. 172, 19), »en fyrir engan mun eru þær *ómerkiligri,* er ...» (Laxd. 21) 'sind diejenigen weniger bedeutend' (Kålund övers.), »munda ek þat ok vilja, at þú hefðir *órífligra* verðit, en ...» (Laxd. 37) 'weniger vorteilhaft' (Kålund övers.), *úsjúkari* (Bp. I. 193), »nǫkkuru *óslœra*, en þú hefir fyrr verit» (Laxd. 47) 'weniger stumpf' (Kålund övers.), *úvandari* 'less particular' (Cl.-V.), *óþarfari* ... en» (Krók. 40, 18).

Utan att ingå på någon förklaring anmärker Fritzner (Ordb. III: sid. 743), att *ú-* med komparativ uttrycker »at Egenskaben er tilstede i en ringere grad», och Cleasby-Vigfusson förtröttas icke att översätta det ena *ú*-adjektivet i komparativ efter det andra med 'less x'.

ú-adjektiv i superlativ:

På motsvarande sätt uttrycker superlativen av *ú*-adjektiv vanligen en »negativ superlativ» av det primära adjektivet eller med Fritzner (a. st.) att »Egenskaben er tilstede i den ringeste Grad» eller med Cleasby-Vigfusson 'least x', t. ex. »fyrir þá sǫk skaltu eiga at sjá þinn son alblóðgan af mínu tilstilli; skal ek ok þann til velja, er ek veit. at þér er *ófalastr*» (Laxd. 31) ung. 'minst umbärlig', »því hefði hann orðit ... *úfegnastr* er hann var eigi þar» (Sturl. I. 286), »þar er sá hlutr, er ek var *ófúsastr* til með at fara» eft. Heusler, Elem. buch[3], sid. 162), »inn *údýrsti* gripr» 'least valuable' (Cl.-V., Grág. I. 452).

Att den fvn. tanken och dess språkliga uttryck just på negationernas område hade utvecklat ett större register med finare nyanser än vi nu ha till vårt förfogande kan väl betraktas som ett faktum. Redan ett sådant för det isländska kynnet så typiskt uttryck som »Þess get ek, at *eigi* sé *óhapplaust* hér á bø ef íslenzkr maðr skal hér vera» (Vígagl. 3, 9) [med negationerna: *eigi*, *ú-* och *-laust*] förstås knappast av oss utan en extra liten tankeansträngning; vi frestas nästan att tillgripa matematikens: 'minus' och 'minus' gör 'plus' etc. för att komma till klarhet. Ofta består en sats av ett helt litet »spegelsystem» av negationer. Om därtill kommer, att negationerna kunna vara helt rätt och slätt negationer, kontradiktoriska eller måhända konträra, men också användas litotetiskt, och att de därtill kunna rymma en större eller mindre portion ironi eller eufemistisk förtäckning, förstå vi, att de låta sig kombineras till ett både stort och rikt register. I dessa dubbla eller flerdubbla negationer ingår ofta prefixet *ó-* som beståndsdel. En granskning av några av dessa så ytterst vanliga »negationssystem» kan ytterligare belysa prefixets funktion.

Eigi + *ú*-adjektiv i positiv:

Vi vända oss först till '*eigi* + *ú-* till ett primärt adjektiv i positiv':

Frågan om en dylik dubbel negation har ofta berörts i litteraturen. Inte alltid har man givit sig tillfreds med en så enkel förklaring som Fritzners (Ordbog, III: 741): »*ú-* bevirker i Forbindelse med en anden i Sætningen forekommende Negtelse, at Meningen bliver den samme som om der ingen Negtelse forekom.» Som ex. anföres t. ex. »ekki óskeinisamr» (Nj. 150). — För [väl närmast] engelskans vidkommande yttrar O. Jespersen i sin intressanta utredning om negationerna (Negation in English and other languages. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser I, 5 sid. 63): »But it should be noted that the double negative always *modifies* the idea, for the result of the whole expression is somewhat different from the simple idea expressed positively. Thus ... *not uncommon* is *weaker* than *common*, and *not unhandsome* than *handsome*, the psychological reason being that the detour through the two mutually destroying negatives weakens the mental energy

of the hearer and implies on the part of the speaker a certain hesitation absent from the blunt, outspoken *common* or *handsome*.» Samma fråga berör t. ex. Carl Weyman (Studien über die Figur der Litotes, Jahrbücher für classische Philologie, Leipzig 1887) och yttrar, att ofta »zwei Negationen sich gegenseitig aufheben und eine Bejahung bilden, ohne doch mit ihr identisch zu sein», men skillnaden finner Weyman, i rak motsats mot Jespersen, i att dubbel negation »dem Ausdruck solche Kraft und solche Wirkung verleiht, wie sie die einfache positive Ausdruck nicht leicht erreichen kann». — Vem har rätt, Jespersen eller Weyman? Förmodligen båda! Skillnaden torde ligga i att Jespersen såsom nyfilolog närmast har modernt språkbruk i tankarna, då han gör sitt tydligen generellt avsedda uttalande, under det att Weyman väl närmast har de klassiska språken såsom utgångspunkt för sitt likaledes väl generellt avsedda uttalande. Men hur är det då i fvn.? Är verkligen *eigi úskeinisamr* identiskt med *skeinisamr* eller är det svagare eller starkare än det enkla affirmativa uttrycket? I sitt sammanhang lyder exemplet: »En með vitsmunum mínum ok hvatleika má ek þó verða þér at gagni en óvinum okkrum *ekki óskeinisamr*» (Nj. 150). Andra exempel: »eigi mun þér þat verða hlýðisamt ['tjänligt'] at ganga framar á hendr Þorleiki, en mitt leyfi er til; en ef þú gerir þat, þá er *eigi ólíkligt*, at móti dalr hóli» (Laxd. 37) eller »Er *eigi* þat *ólíkligt*, at illa standiz ráð yður kvenna» (Ljósv. 24, 71), »Munn þeir þat ætla, sem *eigi* er *ólíkligt*, at þat sé þeira bani, ef oss dregr undan» (Nj. 128). Förändras dessa uttrycks valör, om vi i stället säga *skeinisamr* resp. *líkligt*? Alldeles kongruenta äro de väl knappast. Men vari består då skillnaden? Finnes det kanske i det dubbla negationsuttrycket en biton av litotetisk ironi, som saknas i det rättframma affirmativa adjektivet? I exemplen är det dock fråga om vänner, som sakligt och lidelsefritt rådgöra med varandra, och ironi vore där knappast på sin plats.

Den begreppssfär, som exempelvis adjektivet *líkligr* aktualiserar och väcker till liv, är naturligtvis framför allt just det begrepp, det betydelseinnehåll, som ordet *líkligr* rymmer. Dessutom gå väl halvt omedvetna motsats- och beröringsassociationer till 'det som inte är *líkligt*', d. v. s. det betydelseinnehåll,

som ligger i fvn. *ólíkligr*. Med andra ord: *líkligr* och *ólíkligr* utgöra tillsammans en enhetlig begreppssfär [förhandenvarande och bristande likhet]. Det fvn. *ólíkligr* betecknar allt det inom denna sfär, som inte är 'líkligr'. Om vi så i *eigi ólíkligr* negera detta 'ólíkligr', kvarstår renodlat, isolerat och dubbelt pregnant begreppet 'líkligr'. På samma sätt t. ex. *eigi úskeinisamr,* till sin »betydelse» om vi så vill egentligen identiskt med *skeinisamr* men mera laddat med denna samma betydelse, vilken så att säga framträder i relief, än det direkta, affirmativa uttrycket.[8] Och på likartat sätt tror jag, att vi vanligen ha att uppfatta andra dylika omskrivningar med *eigi* + *ó*-adjektiv, där detta senare uttrycker den kontradiktoriska motsatsen mot det primära adjektivet. När t. ex. Þorm. (1, 10 Skald.) säger »*eigi ófeigum* varð launat stynfullu í malma gný» (prosaomskrivn.), i Finnur Jónssons översättning: 'den, hvis skæbne var at dø, fik bitter smærte (døden) til lön i kampen', så är det tydligt, att »eigi ófeigum» icke b e t y d e r något annat än »feigum», men att den dubbla tankeoperationen aktualiserar begreppet 'feg' på ett eftertryckligare sätt än det omedelbara uttrycket.

Det skulle utifrån nysv. språkkänsla kanske ligga nära till hands att i t. ex. *eigi úskeinisamr* känna liksom en litotetisk-ironisk snärt, som saknas i det enkla uttrycket. Men jag tror, att vi då felaktigt applicera vår språkkänsla på ett område, där den inte hör hemma. I nysv. äro (vilket f. ö. följer av det ovan preliminärt antydda) förhållandena annorlunda i samma mån som *o*-adjektivet övergått från att beteckna kontradiktorisk till konträr motsats. Nusv. »det är *inte otroligt*», »han är *inte olik* sin broder», »Bondeförbundet har *icke* varit *ovilligt* till offer» (Sv. Dagbl. $^{30}/_{3}$ 1937) etc. är icke längre med säkerhet parallellt med det ovanstående *eigi ólíkligr*. I de nysv. exemplen utesluter nämligen negationen *inte* blott den konträra motsatsen till 'trolig, lik, ovillig', och t. ex. *inte olik* kommer så att beteckna 'lik' + 'icke lik'. Endast i den mån vi inlägga en motsvarande litotes, som [omvänt] vi stundom kunnat finna i fvn. *óhræddr* (se ovan

[8] Jfr den i de fsv. lagarna vanliga inpräntande upprepningen, för att inte säga: skärpningen: »g i l d æ n garð ok e i g v g i l d a n» (VG. I. 47: 4; 50: 5; 50: 7) »liggær r æ t ok v r æ t e i g h» (VG. I. 50: 20) etc. På samma sätt ifråga om subst. t. ex.: »köpa t i l i a m n a þ a [CB add: oc e g h t i l o i æ m n a þ a]» (ÖG. ES. 20: pr.).

sid. 68 f.) kommer att med »inte olik» åsyftas ett med det primära adjektivet synonymt begrepp, men då med samma »snärt» som [i spegelbild] kan vara inlagt i det fvn. *óhræddr* men som, enligt min åsikt, i c k e förefinnes i fvn. *eigi ólíkligr*.[9]

Med dessa ex. och kommentarer har jag velat påpeka och göra sannolikt, att *eigi* + *o*-adjektiv bör k u n n a uppfattas på ovan utvecklade sätt. Detta utesluter ej, att ett mot förhållandet i nysv. svarande bruk (särskilt i yngre fvn.?) kan påvisas, måhända t. ex. i »Sæll faðir Paphnucius svá sem sannr guðs kappi þreytti mikit stríð langan tíma móti ákefð óhreinna anda, *eigi ólíkt* ok inn helgi Antonius» (Heilag. II. 543), väl också i »*eigi allókunnigt*» (Kjaln. 412, 25), vilket ju är naturligt enl. sid. 71 ovan. Ofta kan också tvekan uppstå, huruvida ett *eigi, ekki* bör hänföras till satsens verb eller till adjektivet: »finnsk e k k i *úklárt* í hans maga» (Kgs. 31, v. l. 7) eller »helgir vilja e k k i *úsømt* gera» (Elucid. 79, 1).

Eigi + *ú*-a d j e k t i v i k o m p a r a t i v:

Vanligt förekommande är '*eigi* + *ú*-a d j e k t i v i k o m p a r a t i v'. Fvn. *óhræddari* är som vi ovan sett vanligen att översätta med 'mindre rädd'. *Eigi óhræddari* betyder också 'icke mindre rädd', t. ex. »Sjálfrátt er oss, ef Kári er einn eptir, at hann sé *eigi óhræddari* við oss en vér við hann» (Nj. 146), »*engu úákafari* enn hinn fyrra daginn» (Fld. I. 503) 'less eager' (Cl.-V.), »mér var Njörfi konungr *ekki úástfolgnari* en synir mínir (Fld. II. 408) 'inte omfattad med mindre kärlek', »hann kvað þá sér *eigi úfalari* til dauða» (Fld. II. 483), »sofnar risinn *eigi ófastari* en fyrr svaf hann» (Didr. 186, 19) 'inte mindre fast', »*eigi* mun hér á Íslandi *ófrekara* gengit at kennimǫnnum, en nú er í Norige» (Bp. I. 729), »*eigi úfróðari*» (Kgs. 107, 23) 'not worse informed', »*eigi úfrægri*» (Fld. I. 347) 'not less famous', »*eigi* er þessi *ófróknari* drengr» (Bær. 112, 31), »en í engu var hann *ógildari* maðr» (Eb. 40) 'less brave', »hvárt sem at hendi kom, þá varð hann e i g i g l a ð a r i ok *eigi úglaðari*» (Hkr. 575, 21) 'varken

[9] Att den vanliga konstruktionen '*eigi* + *ú*-adjektiv' i hög grad befrämjat uppkomsten av många *ú*-adjektiv — liksom överhuvud många *ú*-bildningar ofta ha en dyl. dubbel-negation att tacka för sin existens ('eigi úgaman' etc.) — må redan här påpekas. Härom utförligare i den nyspråkliga avdelningen. Jfr t. ex. nysv. 'inte oäven', sv. dial. 'inte så ogalet' etc.

mer eller mindre glad', »... ok þikkir þeim hún *eigi* vánum *ógreiðara* fara» (Fld. II. 518), »*eigi únauðgari*» 'not less unwilling' (Cl.-V.), »*eigi ústerkari*» (Grág. [utg. 1829] II. 361) 'inte mindre stark', »fellt hefir hon þá menn, er mér hafa lítizt *eigi ústerkligri,* en Þórr er» (SE. I. 160), »vér erum til þess *eigi óvænna* en þeir menn» (Fm. VIII. 286, 19) m. fl.

Dylika dubbelt negerade uttryck kunna också få den ironiskt litotetiska »snärt», som ligger i t. ex. nusv. »nej, *orädd* är han verkligen *inte!*», därigenom att *eigi* ersättes med ett litotetiskt ord, t. ex. »en þegar at Finnr sá hann, þá kastaði hann saxi til hans ok hljóp i gegnum niðr ristina ok varð Kalfr síðar *varla úhaltr*» (Flat. II. 360), »ok gerðist þá *trautt óhætt* með heiðnum mǫnnum ok kristnum» (Laxd. 41) 'knappast ofarligt' eller »þeir hafa þann viðbúnað at ór húnkastǫlum á kaupskipunum mun borit grjót ok skot, þá er þeim *litlu úhættara,* er fjarri eru» (Fm. VII. 262, 27).[10]

Om de fvn. sammansatta *ú*-adjektiven är ej mycket att tillägga utöver det som sagts om de enkla. Adjektiv sådana som: *úbilgjarn, údrápgjarn, úfégjarn, úfúgjarn, úǫlmosugjarn, úsáttfúss, úfóthvatr, úlífhræddr, údauðahræddr, úreykblindr, úþingførr* o. d. förhålla sig i princip såsom de enkla *ú-gjarn, ú-fróðr, ú-hræddr* o. s. v. Sammansatta adjektiv av denna typ äro de vanligaste.

Stundom kan dock en osäkerhet uppstå, vilka sammansatta *ú*-adjektiv, som äro att räkna som prefixnegerade adjektiv och vilka som böra anses som avledning av ett prefixnegerat nomen. Under det att t. ex. *útrúfastr* [»allt líf *ótrúfastra* manna er synd» (Leif. 18, 4)] med säkerhet bör fattas »ú/trúfastr», d. v. s. 'icke

[10] Den skillnad, som jag sökt, resp. skall söka visa, mellan fornnordiskt kontradiktoriskt och nunordiskt konträrt motsatsförhållande inskränker sig av allt att döma icke blott till nordiska språk. Av samma anledning, som ovan framhållits, har väl t. ex. nhty. förlorat många mty. *un*-adjektiv, t. ex. ett antal färgadjektiv: *unrot, unswarz,* feng. och meng. *ungreen,* nederl. *ungroen* (eft. Wackernagel Synt. II: 290).

Åtskilligt av ordförrådet i övrigt pekar i samma riktning. Det kan erinras om att t. ex. det begrepp, som den tyska romantiska filosofien betecknar »*Nicht-Sein*», av 1300-talets mystiker benämndes »*un-wesen*».

fast i tron', bör *útrúfullr* med samma säkerhet anses vara »útrú/fullr», d. v. s. 'full av otro'. Såsom »útrú/fullr» är att fatta t. ex. *údygðar-, úeirar-, úgæfu-, úhappa-* etc. *fullr; úhappa-, únáðalauss,* vilka sålunda äro bildade till *ú*-prefigerade substantiv.

Om *úárvœnn* bör förstås »ú/árvænn» eller »úár/vænn» är däremot inte så alldeles klart. Samma tvekan torde också gälla t. ex. *úárligr, úfriðarvœnn, úhagvirkr.*

b) Adjektiv i de fornsvenska lagarna.

En blick på de enkla *o*-prefigerade adjektiven i fsv. lspr. ger vid handen, att vi där ha att räkna med likartade förhållanden som i fvn. Vi torde alltså även där böra räkna med att ett *o*-adjektiv representerar ett kontradiktoriskt motsatt begrepp, där nysv. närmast inlägger en konträr motsatsbetydelse i förhållande till det primära adjektivet.

Förmodligen framförallt av denna anledning ha en hel del *o*-adjektiv liksom i fvn. blivit överflödiga och försvunnit, resp. ersatts med sådana av annan stam, t. ex. *odöþer, olœtter, omœtter, osätter, osiuker, osniœlder,* trots att de primära adjektiven alltjämt äro oumbärliga och ytterst vanliga. Andra *o*-adjektiv finnas däremot kvar i nysv. men — vågar jag påstå — med förändrad betydelse, såsom exempel i det följande skola belysa.

I nysv. kunna vi mycket väl tänka oss ett yttrande: »Det som du säger är varken sant eller osant», »han är varken trevlig eller otrevlig», varmed då vill vara uttryckt, att direkt sant är det inte, lögn är det inte heller utan något mitt emellan, och på motsvarande sätt betr. trevlig)(otrevlig. *Osant* gränsar i nysv. inte längre direkt till *sant;* däremellan finnes plats för något, som varken är sant eller osant. — Jag tror, att ett motsvarande uttryck i fornspråket vore obegripligt, det skulle strida mot både tankens och språkets lagar. Den som icke är *sander,* han är *osander,* det som icke är *rœt,* det är *orœt.* Tertium non datur. Och något »Jenseits von *rœt* und *orœt*» fanns inte heller. Några exempel må belysa detta:

I den fvn. litteraturen liksom i de fsv. lagarna erinras vi ständigt om den roll hämnden spelade, hämnden som moralisk för-

pliktelse och »rätten» till hämnd. [Se t. ex. Grønbech: a. a. I. Kap. 'Fred', 'Ære']. Endast genom rituell förlikning och gottgörelse kunde hämnden bli överflödig och orättmätig. Genom »griþ» kunde dessutom ett interimstillstånd åvägabringas, under vilken tid hämnden likaledes var bannlyst som medel att återvinna den förfördelade 'äran'. Jfr Sk. V. 2: 3: »for thy at han drap hin a r e t t e h e f n d». När nu den flock, som i U. och SM. (Kg. IV.) handlar om hämnd, som begåtts under dessa förhållanden, har till överskrift (ind.) »Vm *o rætter* hæmpdir» (U.), »Vm *orættæ* heemdir» (SM.), så är det sannolikt, att *orætt* här icke bör översättas med 'felaktig' e. d. utan att därmed avses sådan hämnd, som icke är rätt hämnd, 'icke-rätt' hämnd.

Hur formalistisk och strängt rituell edgången var och hur noga det var att »ræt gæra meþ eþum» etc., veta vi likaledes från den fornnordiska litteraturen. Se t. ex. ÖG. R. 26. »Vm *o rættæn* fastæ eþ ok fyrning» (U. J. ind. 23; H. J. ind. 17) avser icke ed, som är f a l s k (mened), utan en ed, som i c k e är r ä t t och följaktligen ej har den kraft och verkan, som endast tillkommer en 'rätt' gången ed. — Likaledes avses säkerligen den kontradiktoriska motsatsen till 'rætter' i: »sigher prester at han hawer *orættæ* tiunð giort...» (SM. Kk. 7: 2). Det bör i detta sammanhang vara av intresse att observera, att hss. N och O [från slutet av 1400-talet] för »*orættæ*» har »*ey rættæ*» och hs. I [mitten av 1400-talet] »*ey rættan* tyonda». Likaså avses tydligen kontradiktorisk motsats till »rætter» i bet. 'rituellt formalistiskt riktig' och icke den konträrt motsatta, absoluta, närmast etiska bet. av 'orätt', som nu låder vid ordet i nusv. [»det var *orätt* gjort av dig!»] i t. ex.: »Hwar sum r æ t t æ n dom skal vt giwæ. han skal höræ tiltalendæ ok swarendæ ok witni... alt iurþriki skuldi þu æi köpæ þær til at þu skuldi en *vrætæn* dom vt giuæ». (VG. IV: 12). Kontradiktoriskt äv. »Um man taker *vrættan* drapara, ok varþer han saklös dömder» (ME. Dr. Vl. ind. 20). — Det vore nog att misskänna både gästgivare och andligheten, om »Ey maa biscoper *vmætter* aaff garthe fara» (Smål. 12: pr) endast finge avse, att h u n g r i g fick han ej ge sig i väg! Lika tydlig kontradiktorisk motsats ligger i »æn konung wil þæt at loghum hauæ at þræl ma aldrigh fore göræ mer æn þre marc *at manne udöþum*» (Sk. I: 122) [Jfr Sk. I: 121: »at manni *udræpnum*»], och i »wæri sic með ens sins eþe... at han for

viller oc *owijs* (SM. B. 3; liknande SM. B. 7: 2) står nog *owijs* till betydelsen betydligt närmare sitt etymologiska ursprung: 'icke vetande' än ett nysv. 'ovis'.

I ett språkligt formulerat motsatsförhållande står ofta ett prefix-negerat adjektiv vid sidan av sin positiva motsvarighet och uttrycker då kontradiktoriskt motsatsförhållande, t. ex. »þa enn *gutniskir* maþr drepr *ogutniscan* mann» (Gotl. I. 14: 3) eller omvänt »þa enn *ogutnischir* maþr drepr *gutniscan* mann» (Gotl. I. 14: 4) eller »Tacr *o gutniscr* maþr *gutnisca* cunv» (Gotl. I. 15: 1) etc. Ett *ogutnisk*, som till betydelsen skulle korrespondera med ett nationalitetsadjektiv som i t. ex. följande nynordiska ex.: »det er aldrig i denne periode talt saa *udansk* og *unordisk*» (Berl. Tidende 1937), kan väl knappast tänkas under fornnordisk tid.

I VG. står t. ex. »f r æ l s iordh» (= 'skattefri') i motsats till »*ofrœls* iordh» (d. v. s. 'i c k e befriad från skatt'). Jfr »hvat þe æro f r æ l s e eller *ofrœlse*» (ME) (= 'icke fræls', d. v. s. þræll). Motsatserna i »eð sin halda uið allan almogha sin, uiðir ungan sum gamblan, uið *oföddan* sum f ö d d a n, uið *okœran* sum k æ r a n, uið frauærande sum uið the nær uaro» (SM. Add. 1: 3; liknande ME. Kg. 5: 8; 6: 5) vill tydligen understryka, att därmed omfattas a l l a utan undantag.[11]

Vissa *o*-adjektiv synas ha sådana motsatsställningar att tacka för sin skapelse. Så förekommer t. ex. *osiuker* i de fsv. lagarna endast som motsats till *siuker*: »giwæs a þingi ællr fore kirkiu sokn. æn han ær hell ok *o siuker*, ær han s i u k æ r ællr j forfallum þa skulu . . .» (U. Add. 1). Jfr Sk. I: 37: »Ujl bondæn [hss. N, O, P och R: helbreidæ och *vsiwg*] j clostær faræ . . . wartheær han s i u k æ r . . .»; »ær han innan lanz *usiukœr* þa scal betæ [lagsöka] han mæp þrim þingum, ær han s i u k æ r . . .» (Sk. I: 140).

Att det rika register av litotetisk eller eufemistisk användning av negationer liksom av dubbla och flerdubbla negationer, som

[11] I sådana sammanställningar torde även nysv. alltjämt ofta använda *o*-adjektiv i kontradiktoriskt motsatt bet. T. o. m. »Gamla och unga» betyder ju nu »alla», inklusive de medelålders, men egentl. är väl därmed blott ytterligheterna angivna. När det regnar över »både rättfärdiga och orättfärdiga» uppfattas väl detta vanligen knappast synonymt med »alla» utan snarare = 'goda och onda'. Hur det går med alla dem, som varken äro det ena eller det andra, torde man i detta sammanhang knappast reflektera över.

den fvn. litteraturen bragt till så rik användning, i stort sett saknas i de fsv. lagarna, beror naturligtvis till stor del på lagtexternas skiljaktiga karaktär, men en skillnad i användningens frekvens torde även kunna påvisas i den övriga fsv. litteraturen och bör väl då närmast anses antyda en olikhet i sättet att tänka. — Eufemistiskt upphov har väl »oc er hun *olœt*» (Bj. 11: 4) 'havande'. — Det litet trubbiga, lidelsefria, rakt på sak gående lagspråket får sällan användning för komparativer och superlativer. Av *o*-prefigerade adjektiv har jag blott antecknat: »læggiæ wægh ... iæmgildæn sum þæn fyrræ war. æn þo at muni *o genne* [hs. E: *ogenna*] se» (U. V. 1: pr). Där bör väl komparativen översättas med 'mindre gen' (Jfr ang. fvn. ovan sid. 71 f.)[12] Det ovan anförda »*Ey* maa biscoper *vmœtter* aaff garthe fara» (Smål. 12: pr) betyder väl helt direkt och sakligt eftertryckligt, att 'mätt bör han vara, när han far', utan litotes e. d.

De sammansatta adjektiven i lagspråket äro representerade blott av Gotl. *ohaiþverþer* [: *haiþverþer*] = fvn. *heiðvirðr* 'hederlig'.

c) Adjektiv i fornsvenskan (utom fsv. lagspr.).

Här skall först [liksom vid de fvn. adj., ovan sid. 60] lämnas en statistisk översikt över de c:a 250 olika fsv. *o*-adjektiven i förhållande till deras positiva motsvarigheter. Inemot hälften av hela antalet utgöres dock av *o*-adjektiv på *-liker* (av typen *obegrundeliker, ofadhurliker* o. d.). Då dessa adjektiv ur vår synpunkt knappast erbjuda något speciellt intresse, lämnar jag dem utanför det statistiska materialet. Om vi liksom ovan fördela de återstående adjektiven i grupper, allteftersom de äro bildade till primärt adjektiv 1), vars betydelse eller »värde-sfär» är att beteckna som berömmande eller dock med utpräglad dragning ditåt, 2) med neutral el. indifferent och 3) pejorativ eller nedsättande betydelse, erhålla vi följande resultat: Av de c:a 130 enkla *o*-prefigerade adjektiven ha 90 st. ett primärt »berömmande» adjektiv vid sin sida, 30 äro bildade till indifferent primat och de återstående 10 till ett »nedsättande», pejora-

[12] Jfr E. Brate: Östergötlands Runinskrifter, nr 31: *frustin* : *riti* : *stin þina* : *iftR* : *sikmut* : *uk* : *ukitRi* (*ōkætRi) *anua burþ(i)* 'och mindre glad ditförde han bördan'.

tivt primärt adjektiv, i procent uttryckt: 69 %, 23 % och 8 % resp. I ännu högre grad än de fvn. adj. visa sålunda de fsv. adjektiven en markerad tendens att bilda *o*-adjektiv företrädesvis till »berömmande» primat, i det att inte mindre än ¾ av alla fsv. *o*-adjektiv [med ovan gjorda undantag] tillhöra denna första grupp. Om vi dessutom toge hänsyn till att denna grupp av adjektiv i stort sett torde vara betydligt frekventare, blir ju denna dominans ännu mera överväldigande. Att detta sakförhållande spelar en ytterst väsentlig roll för utvecklandet av »*o* pejorativum» är förut i förbigående nämnt och skall i fortsättningen ytterligare understrykas.

Att det fsv. ordförrådet [liksom det fvn.] jämfört med det nysv. undergått betydande förändringar såväl ifråga om ordbeståndet som de olika ordens betydelse, behöver inte särskilt framhållas. Hur dessa förändringar skett, är däremot — som vi skola se — för oss i detta sammanhang av ett visst intresse.

Först skall här ges en översikt av det fsv. ordbestånd et — utan hänsyn tagen till förändringar i ordens betydelse — jämfört med det nysv. ordbeståndet.

Till den grupp fsv. *o*-prefigerade adjektiv, som vid sidan ha primära adjektiv med nedsättande bet. [grupp 3 ovan], räknar jag: *ofals, oforsumin, olytter, orädder, osaker, osiuker, oskulder, oskyldogher, ostridher* och *ovildogher,* alltså, som nämnts, tillsammans 10 st. Av dessa saknar nysv. *stridher* — *ostridher* och det osäkra fsv. *oskulder,* vartill det primära adjektivet ej heller i fsv. är belagt. Av det fsv. paret *vildogher* — *ovildogher* saknas i nysv. det primära *väldig* [att skilja från *väldig: våld*], medan nysv. *oväldig* nu väl uppfattas som avlett av subst. *oväld.*

De 7 återstående adjektiven finnas alltjämt i sin primära form i nysv., där de delvis höra till språkets vanligaste ord. Men — och detta är anmärkningsvärt — endast 2 av dem ha i nysv. vid sidan kvar det *o*-prefigerade adjektivet, nämligen *rädd* och *skyldig* [om bet. av *orädd, oskyldig* se nedan]. De övriga 5 fsv. adjektivparen ha i nysv. förlorat det *o*-prefigerade adjektivet, under det att »primäradjektivet» alltjämt är fullt levande. Nysv. har sålunda förlorat: *ofalsk, oförsumlig, olytt, osaker* och *osjuk,*

d. v. s. 71 % av de motsvarande *o*-adjektiven till från fsv. bevarade primära adjektiv.[13]

Om vi därpå från samma synpunkt betrakta den grupp på c:a 30 [noga räknat 28] fsv. *o*-adjektiv, som äro bildade till primära adjektiv med indifferent bet., ges följ. resultat: Till gruppen räknar jag: fsv. *odelaktogher, ofegher, oför, okristin, okunnogher, oleidhogher, olidhugher, oliker, olätter, ominnogher, omiuker, omoin, omyndogher, omäktogher, omätter, osakta, osalter, osar, oskylder, oskäggiotter, ospar, otamber, otöker, othrötter, othyrster, othyrstogher, othäter, ovan.* I nysv. rikskspråk saknas av dessa motsvarigheter till *oleidhogher, ominnogher, osar, ospar, otöker* och *othyrster* jämte dessas »primäradjektiv», varjämte nysv. *kunnig — okunnig* ej är identiskt med fsv. *kunnogher — okunnogher* [= 'bekant, känd'].
De 21 återstående fsv. adj. finnas i sin primära form också i nysv., men endast en mindre del av dessa (8 st.) ha vid sidan därav ett bevarat livskraftigt *o*-prefigerat adjektiv, nämligen *kristen, lik, mogen, myndig, skyld, törstig, tät* och *van.* Adj. *oför* och *otam* tillhöra knappast levande nusv. talspråk utan ha en arkaiserande skriftspråksklang. Av de övriga fsv. adjektivparen äro de *o*-prefigerade adjektiven obrukliga i nusv. [De saknas t. ex. i Östergren: Nusv. Ordb. och SAOL], nämligen de negerade motsvarigheterna till: *delaktig, feg, ledig, lätt, mjuk, mäktig, mätt, sakta, salt, skäggig* och *trött.*
Av de fsv. adjektiv med indifferent betydelse, som vid sidan ha ett *o*-prefigerat adjektiv och vilka kvarleva i nysv., ha sålunda över hälften (52 %) förlorat det prefigerade adjektivet.

Av den grupp, som utgöres av *o*-adjektiv till primärt adjektiv med berömmande bet. [grupp 1 ovan], äro 26 adjektivpar av 91 helt obrukliga i nysv. Flertalet av ifrågavarande grupp (51 st.) lever dock alltjämt kvar i språket i såväl primär som *o*-prefigerad form. Av några par har dock det prefigerade adjektivet numera en arkaiserande anstrykning, t. ex. *oglad, okär* och det föga brukliga *oskir* ~ *oskär* [varav vb *oskära*].

[13] Hur pass stort värde, som bör tillmätas dessa och följ. siffror, framgår av materialets natur och dess omfattning. Dessa siffror och %-tal avse endast att påvisa en allmän tendens, icke att betraktas som absoluta statistiska begrepp.

Liksom ovan skola vi här särskilt intressera oss för de fall, då ett dylikt fsv. adjektivpar i nysv. förlorat den negerade »kontrahenten», medan det primära, prefixlösa adjektivet alltjämt lever. Följande adjektiv sakna i nysv. i motsats till fsv. ett motsvarande *o*-negerat: *dristig, förnumstig, huld, ljuv, pur, sål, snäll, spak, vitter, värd.* Några av dessa kunna kanske tänkas förekomma i arkaiserande stil. På sin höjd c:a 15 % av de från fsv. bevarade adj. ha sålunda i nysv. förlorat sin negerade motsvarighet.

Det visar sig sålunda, att förlusten av *o*-adjektiv i nysv. koncentreras till dem, som bildats till primära adjektiv med nedsättande och indifferent betydelse, medan avgången bland dem till berömmande primat är betydligt mindre. Över hälften av alla fsv. *o*-adjektiv, som tillhöra de förra grupperna, ha gått förlorade (60 %), medan högst 15 % försvunnit inom den senare.

Vi ha all anledning att fråga efter orsaken till denna förändring i ordbildningen, ty en förändring i ordförrådet är det ju strängt taget ej fråga om, då de ifrågavarande adjektiven alltjämt leva i primär form; det är blott möjligheterna att med prefixet *o-* därtill bilda ett nytt adjektiv med negerad betydelse, som blivit beskurna.

Vid behandlingen av de fvn. adjektiven gjordes sannolikt, att ett *o*-prefigerat adjektiv i nysv. vanligen uttrycker den konträra motsatsen till det primära adjektivet, under det att motsvarande adjektiv i fornspråket står i kontradiktoriskt motsatsförhållande till primatet. De flesta olikheterna mellan fsv. och nusv. *o*-adjektiv få sin naturliga förklaring genom denna betydelseförskjutning.

Låt oss utgå från ett konkret exempel! Vi kunna välja det redan i fvn. berörda *úhræddr,* fsv. *orädder,* ett adjektiv, som är vanligt i såväl religiös som världslig fsv. litteratur och ju alltjämt är vanligt i nusv. Under bet. 'orädd, oförskräckt, utan fruktan, dristig' upptager Sdwll bl. a. ett ex. från Bu. 185, som jag citerar i sitt sammanhang: »...com lius af himnom som lygne eldar sua at alle ræddos, ok baþæ hele ok siuke fiöllo niþar viþ iorþ. tel þæs tomas tröste þöm ok baþ þöm *vrædda* vp standa.» Ytterligare ex. hos Sdwll på samma bet.: »...än han stodh qwar vtan räddogha ok vtan bliugdt... än han stodh *oräddir*

ok aktadhe thik ä n k t e älla r ä d h i s.» (Bir. 1: 167 f.), »... tidhindum ... At ther munde koma coclara[na] mz thwem størstom drakom ... Ok dræpa folkit mz siukom røk ... Matheus væpnte sik mz korsse ... Ok gik *wrædder* wt mote them». (Bil. 226.)

I dessa ex. visar sammanhanget tydligt att *orädder* betecknar den k o n t r a d i k t o r i s k a, ej den konträra motsatsen till *rädder* och att följaktligen 'orädd, dristig, frimodig' (Sdwll) ej är en adekvat översättning. Samma kontradiktoriska bet. föreligger sannolikt i de flesta övriga ex.:

Prosadikter 48, 29: »sannelika vtan alla twäkan r ä d h i s jak i n k t e likamans dödh ... for thy mik forsmaande thins fadhers hötzlor kom jak *orädder* til thin» för lat. 'quoniam contemnens patris tui minas *absque timore* ad te veni'.

Bu. 181: Tomas får i en uppenbarelse uppmaning att resa till Indien men svarar: »... sænt mik tel huat land þu vilt, vtan tel india land. var hærra tröste han ok baþ han fara *v rœddan* ...» 'utan ängslan, utan räddhåga, icke-rädd'.

Bu. 398: Valerianus tvingade Stephanes, som omvände hedningar, att offra åt djävulen. »Stephanus baþ varn hærra ok fiöl afguþa mönstar viþ iorþ ok þe heþno rymdo r æ d d e v[n]dan. Valerianus sænde flere ridara ok funno stephanum sighia mæsso ok drapo han þær *vreddan* æp[te] varn hærra takin.»

Bil. 539: Sankta Katerina valde att halshuggas framför att offra åt gudarna. Hon bad en bön. »Sidhan rækte hon fram halsin *orœdh.*»

Kl. 187: »... Han la orörlikin ... Oc þän tiþ þe sagho han bliua staþughan oc *oräddan*, slogho þe han.»

MB. 1: 505: »Olning skipar man til thæs At hwilkin man hona taker wæl tilreddir, han ma *orœddir* fara oc mz fulkompne tröst vnder gudz dom.»

MB. 1: 254: »far *orœdder* til egipto landz.» — nya bibelövers.: 'f r u k t a i c k e för att draga ned till Egypten.'

Däremot föreligger till synes k o n t r ä r motsatsbetydelse i RK. 1: 393: »frome hälade ok men *vrädde*» och RK. 3: 22: »mz spiuth greep och greedh han *orädder* är», i vilka ex. betydelsen

'djärv, modig, dristig' väl måste föreligga. Här böra vi dock med säkerhet räkna med den för riddardiktningen så typiska litotes; avsett är visserligen en i högsta grad konträr motsats till 'rädd', men uttryckt är blott 'icke-rädd'.

Ur den kontradiktoriska betydelsen av fsv. *orädder* ['icke rädd, utan fruktan'] utvecklar sig bet. 'säker, trygg'. Denna bet. kan knappast ha ett konträrt 'dristig, modig, djärv' till utgångspunkt. Ex.: »Han lädz *wara oredh* mz sin hääR / och trodde ey iag skulle wara så när / ... / thz hade warith en stoor odygd / Oförwarande pa them slå / epther the wåre ey rädde thå.» (RK. 3: 4683), »han ma vara sua *oräddir* suasom kyklingin vndir modhirna vingom» (Bir. 2: 89), »thw skalt vndirstanda huru dyäfwllin pläghir suika thik, oc thw vari aldre *oräd* vm thik» (Bir. 2: 165), »ok spisade slotet thz bezsta han gaat / swa at han war *orädder* eth aar vm maat.» (RK. 1: 2247), »thz lyste konungenom wäl ath see / Thera pina ok thera nödh / han war *orädder* wm thera dödh» (RK. 1: 3969), »han mente wara *oräd* ['utan fara'] for all the swerd i wärilden wara». (Di. 49)

Det är svårt, att i fsv. finna otvetydiga ex. på konträr betydelse av *orädder*. En sådan föreligger möjligen i »Hwadhan æst thu ihesu swa starker man ... Hwa æst thu som swa *orædder* gaar in j wara landz ænda. ey at enast thu rædhis ey wara plaghor. vtan æn widherfrestar ...» (MB. 2: 404).

Om vi kasta en blick på äldre danska, befinnes förhållandet där vara likartat, ehuru det nordiska ordet där är långt mindre vanligt. Kontradiktorisk bet. föreligger sålunda i »Gud saa døden for sig, dog vor han *vredder*» (CP V. 64: 31 [1514], Kalkar). Den ur kontradiktorisk bet. utvecklade bet. 'trygg, säker' finna vi i »motthæ man gaa paa skips bord *wredh*» (Rkr d3, Kalkar) och konträr bet. är väl slutligen sannolikast i »hun stodh derffuelic amodh oc *vrædh*» (HKv 80, 3, Kalkar).

I nusv. kan svårligen längre *orädd* vara synonymt med 'icke rädd' utan användes väl uteslutande konträrt (= 'modig, dristig'): »En *orädd* penna», »En *orädd* och företagsam yngling», »Den *oräddaste* vän jag någonsin haft» (Frank Heller) etc.

Ett fsv. *han var rædder* kan negeras på tvenne sätt. Antingen föres negationen till kopulan *var*, varvid den verbala

negationen, satsnegationen, kommer till användning, alltså 'han var-ey : rædder', d. v. s. han frånkännes egenskapen att vara rädd, eller föres negationen till adjektivet, varvid äldst den adnominala negationen *o-* tycks ha använts. Det som skall uttryckas är sålunda: 'han var : icke-rädd', d. v. s. han tillerkännes egenskapen att vara icke-rädd. Som språkligt uttryck härför synes i fsv. [liksom i fvn.] åtminstone i vid utsträckning *han var orædder* ha tjänat. — Redan tidigt tycks emellertid en viss osäkerhet ha kunnat uppstå, hur *han var ey rædder* vore att uppfatta, om 'han var-ey : rædder' eller 'han var : ey-rædder', d. v. s. gränsen mellan sats- och ordnegation börjar kunna överskridas. Vid början av 1500-talet börjar negationen *ikke* att efterhand undanträng*a ey*. I synnerhet tycks *ikke* kunna användas icke blott verbalt, utan även adnominalt. Obs. att den adnominala, kontradiktoriska negationen än i dag blott heter *icke*, ehuru satsnegationen nu allmänt heter *inte*, i högtidligt språk ofta ännu *ej*. (Jfr SAOB I 52 e) β) och I 55 ff.)

Redan ur fsv. lspr. anfördes ex., där i samma bet. satsnegationen *ey* och ordnegationen *o-* växla i olika hss. Här tillfogas några ex. på samma sak ur vår övriga medeltidslitteratur:

Ofta påträffa vi ett ordspråk eller uttryck, som utsäger, att 'döden är viss och bestämd, men att dödens timme inte är det' [»därom veta vi intet»]. Detta uttryckes: »dødhen æ r w i s s, æn dogh tijmen *æ r eij wiss*» (PL.** I. nr 199, Kalkar); *wuiss* för 'e i j w i s s' (a. st. v. l.). Likaledes GO. 104: »dødhrin ær os vis ok hans time ær *o vis*.»

Ey seen i »til at stridha varo the *ey seen*» (Iv. 4452) motsvaras i hs. E [dansk] av »*vseen*». Jfr RO, II. 254, Kalkar: »til striden vare the *vseen*». Även de följande uttrycken torde få anses vara kongruenta: »*orätfangit* godz» (ST. 494) och »*ey ræt fangit* goz» (Bil. 901), »*ey spar*» (MD. 61) och »*ospar*» (Bil. 682), »han ware thz *ekke* halla *werdh*» (RK. 1:2095) och »han är thäs allä gernä *owärdh*» (a. st. hss. B-C). Även andra negerade ord och uttryck stå stundom parallellt-synonymt med ett *o-*adjektiv: »*osakan*... s a k l ö s a n» (SD. 5: 376 [1344] avskr.), »v t a n r ä d d o g h a... *oräddir*... ... ok r ä d d h i s e y» (Bir. 1:168), »w t a n s l i o h e t... *otröth*... w t a n f o r s w m i l s e» (Lg. 3: 441), *olydoghe* [oledig] för t o m l ö s e (Lg. 930), »v t e l u c h t och *odeelachtig*» (Fin. handl. 7: 302 [1550] Dahlgr. Gloss.),

»huad wi icke vel maa lide oc er oss *wkiert*» (SthHb [1592], Kalkar).

I nusv. äro vi inte i tvivel om att i *han var inte rädd* negationen är att hänföra till kopulan, verbet, alltså = 'han var icke : rädd'. Endast mera sällan ha vi behov av att ge språkligt uttryck åt det kontradiktoriska begrepp, som fsv. *orædder* representerade. Huvudsakligen i filosofisk litteratur behöva vi stundom ge uttryck åt »han var : icke-rädd», vilket i skrift löses genom bindestreck: »han var *icke-rädd*», »det är *icke-visst*», »*icke-varat*», »*icke-förnuft*» etc., i tal genom att så gott sig göra låter ge intryck av skriftbildens citationstecken och bindestreck.

I nysv. har, som förut utvecklats, *o*-adjektiven slungats ut till att betyda den konträra motsatsen. *Orädd* är nu närmast synonymt med 'dristig, modig, djärv' [ex. se ovan sid. 86], *oviss* med 'tvivelaktig, problematisk' [»Det synnerligen *ovissa* läget på världsmarknaden», »En *ovissare* kamp än någonsin», »Jag var mycket *oviss* om utgången»]. *Sen* i bet. 'långsam, trög' förekommer i nusv. väl närmast arkaistiskt eller dialektalt. *osen* skulle då betyda 'rask, snabb'. Den konträra motsatsen till nusv. *sen* heter emellertid *tidig*. För ett så pregnant begrepp som 'sen)(tidig' ha vi ej längre behov av, knappast heller plats för ett **osen*, varför det också försvunnit ur språket. — Förlusten av fornspråkets *osen* belyser, hur ordförrådets förändring står i samband med och bekräftar den ponerade övergången kontradiktorisk > konträr motsatsbetydelse. Om nämligen språket redan förut äger ett vanligt primärt adjektiv för att beteckna den konträra motsatsen, är ett andra, språkligt synonymt uttryck dömt att gå under. Just i fråga om våra vanligaste begrepp bruka av ålder de konträra motsatserna representeras av två primära adjektiv av olika stam: *sjuk*)(*frisk, lätt*)(*tung, mätt*)(*hungrig* etc. [Jfr ovan sid. 66]. Denna tendens — språkpsykologiskt naturlig — tyckes alltjämt bestå. [Jfr också Cederschiöld: Fresta duger, sid. 22 f.].

I fsv. kunna vi sammanställa t. ex. följande »serier», uttryck för resp. primärt begrepp, kontradiktoriskt och konträrt motsatt:

lätter : olätter : þunger,
liuver : oliuver : leþer,
mätter : omätter : hungrogher,

miuker : omiuker : hardher,
siuker : osiuker : hel,
fals : ofals : godher m. fl.

Om nu — såsom jag sökt göra troligt — t. ex. *osjuk* el. *olätt* skulle förskjutas till att beteckna konträr motsats mot de primära *sjuk, lätt,* skulle de bli synonyma med ord, som redan av ålder och i överensstämmelse med en språklig tendens inneha platsen som beteckning för konträr motsats. De bli därför skäligen överflödiga, och enligt språkets lagar bli de också förkvävda, så vida de icke lyckas finna en stilistiskt eller semologiskt berättigad, ny uppgift åt sig, råka bli bärare av en betydelsenyans, som kan bestå vid sidan av det gamla polärt konträra adjektivet av annan stam (såsom fallet är med exempelvis nysv. »otäck»!). Just ifråga om pregnanta begrepp, klart fixerade och avgränsade, fria från affektbetonade betydelseelement, är det ytterst osannolikt, att en sådan reträttplats kan skapas. Därför är det också ganska naturligt, att just den »indifferenta» gruppens *o*-adjektiv komma att lida stora förluster. Vidare finnes — såsom förut framhållits och påvisats — en allmän och (om man så vill) vacker, av allt att döma tilltagande tendens att värdera med det goda, förtjänstfulla, positiva som norm. Därför kunna vi snarare tänka oss ett **ogod* [ty. *ungut*], *oskön* etc. än ett **odålig,* **oilla,* **oful* etc. Att därför förlusterna därjämte särskilt gå ut över den redan från början fåtaliga gruppen *o*-adjektiv, bildade till pejorativa, nedsättande primat, är likaså naturligt.

När denna betydelseförskjutning ägt rum är svårt, delvis omöjligt att nu avgöra. Frågan skall i senare sammanhang beröras. Här skall blott nämnas, att på långt när ej alla fsv. *o*-adjektiv i alla sammanhang äro att uppfatta som kontradiktoriska. Min avsikt är i detta sammanhang att genom en rad exempel visa, att en sådan betydelseförskjutning i vid utsträckning ägt rum. Det är sålunda mera en markerad tendens än en undantagslös regel, som här påpekas. Därför åsyftas här ingalunda fullständighet, vilken f. ö. av tekniska och utrymmes-skäl vore omöjlig att åstadkomma.

Av i det ovanstående nämnda orsaker ha åtskilliga fsv. *o*-adjektiv försvunnit ur språket, t. ex.:

olätter, passim = 'havande' (äv. i fvn., fsv. lspr., fda., sv. dial., t. ex. Hof, Dial. Vestrog.) eg. eufemistiskt = 'icke lätt' [Jfr *tung* i samma bet.].

oliuver, »... han twingadhe the romerska herrana, swa at han wart en römsk konungh, hwat häldher thz them l i o f f t ällar *olyofft* war» (Lg. 3: 181) '... eller icke'. [Jfr RK. 1: 651: »Thz war summum l i w f f t ok somum l e e t»].

omätter, »drik klart wiin *omätter*» (LB. 3: 37; ib. 41) 'då du icke är mätt, på fastande mage', »giri är *omät* ok a l d r e f u l» (Al. 6265) 'icke mätt, aldrig mätt'. Fda. *umæt* 'ikke mæt' (Kalkar). Även fvn.

omiuker, »Hafdhe mannin nidherlwt howodh som annor diwr, tha ginge han a sinom handom, oc wordho hans hænder *omiwka* oc hardha, at the waro e y w æ l f a l n a til alzskona m i w k a g æ r n i n g som han skal idhna» (MB. 1: 83).

osiuker, »drikar þu þæt etar som þri men druko för ok doo. ok halder þu siþan liif ... Johannes giorþe cors firi etar cari. ok lifþe æpte dryken væl ok *osiukar*» (Bu. 155), »... reste then dødhe sik wp vndher roghe Ok bidher kalla sik prest ok stodh vp h e l o c *osiuker* a sina føther ok scriptadhe sik ...» (Bil. 275), »Hwa som iættar gudhi offer, han ær skyllogher at offra Alzskona fæ skal han offra, oc aff thy bætzsta helt oc *osiwkt*» (MB. 1: 371) 'inte sjuk', ofta i det formelartade »frisk och inte sjuk», t. ex. »... Jak kennis oc witna mz thesso brefue at iac *heel oc osiuk* badhe til liif oc skæl ...» (BYH. 1: 173). Sv. dial. *osjuk* 'som inte är sjuk, utan att vara sjuk' (Dalarne [Soll.] ULMA) t. ex. »dö *osjuk*». Fda. *usjug* 'icke syg' (Kalkar), »siwge eller *wsiuge*». Även fvn. [se *úsjúkr*!].

ofals, »... ath hwar gulsmid j swerige skal ärffueda g o t oc *ofalst* sylffuer ...» (SO. 160, 161). Jfr o n t h sölff ok f a l s t (SO. 159). Den nysv. konträra motsatsen betecknas med *äkta.*

Även i t. ex. följande fall uttrycker nysv. den konträra motsatsen med adjektiv av annan stam, varför det fsv. *o*-adjektivet i samma mån det blir konträrt blir överflödigt och försvinner ur språket:

osakta, i sht i riddardiktningen i litotetisk användning: »man hafuer ey seet swa ömkelik graat / æller tholik *osakta* laat» (Fr. 2406) eller såsom adverb: »ther wider wordho the wakne /

at dörren *osakta* wp gik» (RK. 1: 3846). Fda. *usagte* ss. adv. (Kalkar). Även i ty. medeltidsdiktn.

odristogher, fda. *udristig* (Kalkar).

osniälder, fda. *usnild* (Kalkar). Även fvn.

ospaker, fda. *uspag* t. ex. *'wspage* heste' (Kalkar).

osatter, t. ex. RK. 1: 653 ff.: »Ok waro the ther, ther got tillagde / at them skulle wäl sämya vpa» ... Biskop Bengt erbjuder dem sin del av riket »ther til i vilin mz nade liffua ... Thot hwario skildos the *vsatte*» 'icke ense, ej förlikta'. Fda. *usåt* (Kalkar), t. ex. »warthær thæt sua, at nokær man takær bref ofnæ *vsot* man, ...» (GhA. II. 4 [1282]). Fvn. *úsáttr.*

olidhugher, »petrus suaraþe vi ærum alle *olydoghe* ii vara fru þienist ...» (Lg. 15 hs. C) 'icke ledig, utan ledighet'. Jfr hs. A: *tomlöse* el. Bo. 16: »hon ... hafdhe ä k k e t o m». Sv. dial. *oledig* (Vb. ULMA). Fda. *uledig* 'icke ledig' (Kalkar).[14]

---

[14] De svenska dialekterna ha i vid utsträckning bevarat *o*-adjektiv, som numera undvikas i rspr. Av dialektuppteckningar att döma ha många *o*-adjektiv i motsats till rspr. bevarat kontradiktorisk betydelse. Några äro kanske tillfälliga bildningar, i sht i negerade uttryck som »inte ovacker» e. d. Översättningarnas tillförlitlighet kunna i vissa fall kanske dragas i tvivelsmål, men även med dessa reservationer är materialet fullt entydigt. I den nyspråkliga delen skall denna fråga närmare beröras; i detta sammanhang vill jag blott utan kommentarer anföra ett axplock ur materialet:
obelåten 'missbelåten' (Ångerml. [Sidensjö], Sdml.), *odjärv* (Vb.), *odum* 'ej enfaldig' (Lappl. [Dorotea], Norrb. [Nederluleå]), *ofrisk* 'litet smått sjuk, hängsjuk' (Dalarna [Älvd.]), 'sjuk' [allm!] (Finl. [Nyl.] Vendell), *ofresk* (Hälsl., Wennberg), *ofärdig* 'ännu ej färdig' (Nilén, Sörbygden), 'icke fullbordad' (Västml., Lappl. [Storsele]), 'ej gjord färdig' (Lappl. [Dorotea]), *ogod* 'ej god' (Ångerml. [Trehörningsjö]), *ogrann* 'ej noga, ej kinkig (på mat el. dryck)' (Dalarna), *ohalt* 'som ej längre haltar' (Leander, Holsljungamålet), *ohuld* 'ej sparsam' (Lappl. [Storsele och Dorotea], Ångerml. [Trehörningsjö], Vb), *ohård* »ohårt före» ('tungt före'), mots. »hårt före» (Härjed.), *ojämn* 'ej slät' (Lappl. [Storsele]), *okarsk* 'ej frisk' (Smål., Finl. [Ul.]), *oklar* 'ej klar' (Lappl. [Storsele]), *oklok* 'ej klok' (Lappl. [Storsele]), *olagom* 'icke lagom' (Ångerml. [Trehörningsjö], Västml., Vb), *olovlig* 'icke lovlig', t. ex. »det är *olovligt* nu [= icke lovligt] (t. ex. att jaga älg)» el. »älgen är *olovlig* nu» 'är ej lovlig att skjuta nu' (Dalarna [Älvd.]), jfr »det är *olönt* te bjuda te» 'det lönar sig inte att bjuda till' (Dalarna [Leks.]), *olustig* 'ej vid gott mod' (Lappl. [Storsele]), *omodig* 'modfälld' (Lappl. [Arjepl.]), *onoga* 'ej kinkig' (Hesselmans Uppl. Ob.), *onätt* 'icke nätt', (Dalarna [Ga]), 'ful' (Finl. [Nyl. Vendell]), *onöjd* 'missbelåten' (Vb), 'missnöjd' (Dalarna [Älvd.], Finl. [Nyl. Vendell]), *opasslig* 'ej passande' (Hesselmans Uppl. Ob.), *orädd* 'ej rädd

Försvunna ur nusv. språkbruk äro vidare t. ex. *ovärdher.* »Han war *owärdher* fore gudhi at wara länger konunger» (MB. 1: 8) betyder väl 'han var *icke värd* att . . .'. »Ij warin badhe thäs *owärdhe* / thz antiggia lekmän äller lerdhe / skulle idher at tala til» (Al. 3759) och »han är thäs allä gernä *owärdh*» (RK. 1: 2095 hss. B och C) är väl synonymt med »han ware thz *ekke* halla *werdh*» (ib. hs. A). Fda. *uwerdh* 'ikke værdig, ikke havende fortjent (forskyldt)' (Kalkar): »herr P. hand wor den død *u-werdh*» (DgF. II. 154, b, Kalkar).

ospar, »Jonkarin læt *ospart* (vara) ['sparade ej på'] hwat hon beddis» (Bil. 682), synonymt med t. ex. »aff them sötmä giff oss oc war e y s p a r» (MD. 61). Fda. *uspar* 'ikke sparende' (Kalkar).

Ur äldre danskt språkbruk [eft. Kalkar] kan nämnas:

ufal, 'ikke værende til købs'.

ufast, 'icke fast': »den hielp er *vfast* oc forfengelig» (TV. d. 119).

ufuld, »ieg haffuer intit gaffn aff ham vden harm, hand er a l d r j *wful*» ung. ='ædru'. 'aldrig annat än full'.

ugavmild, 'ikke gavmild'.

ugirig, 'ikke havesyg'.

ukraftig, 'krafteslös'.

ukvikk, 'icke levande': »alt wort gootz . . . qwikt oc *vqwikt*» [1410].

ulad, 'icke lat'. Fvn. *úlatr.*

ulys, 'icke-ljus': »naar den *vliuse* part aff maanen er met rød oc mørckblæg farffuer beprydet» (Flemlös § 103). Fvn. *óljóss.*

usky, 'ikke bange'.

usterk, 'icke stark': »wonmaghtigh eller *wstærk*» (Æ B Dom 16: 13).

---

av sig' (Lappl. [Storsele, Dorotea], Jämtl. [Frostviken]), »det kan han *orädd* göra om han har lust» (Lappl. [Arjepl.]), *osalt* (Norrb. [Nederluleå]), *osen* 'snabb, rask, hurtig' (Hälsl. [Wennberg]), *osnabb* 'långsam' (Vb), *osnygg* 'ej vacker' (Jämtl. [Frostviken]), 'ej snygg' (Västml.), *ostark* 'bräcklig' (Värml. [Fryksdalsmålet]), *otam* 'ej tam' (Lappl. [Storsele], Dalarna), *otrogen* 'icke [relig.] troende' (Närke), *otrygg* 'ej trygg' (Uppl.), *ovacker* 'ful' (Finl. [Nyl. Vendell]), *ovarm* (Vb), *ovass* [»lien vart ovass»] (Västml., Uppl., Finl. [Nyl. Vendell], Norrb., Vb, Södra Möre [Linder]).

Till åtskilliga primära adjektiv kan inte tänkas någon konträr motsats. När därför de fsv. *o*-adjektiven tendera att få konträr betydelse, medan den kontradiktoriska motsatsen i nysv. uttryckes med 'icke-x', komma lätt dylika fsv. *o*-adjektiv att dö. Redan i fsv. lspr. mötte vi t. ex. *olytter*. Den enda motsats, som väl gärna kan tänkas till *lytter* är väl den kontradiktoriska 'icke lytt', d. v. s. = fsv. *olytter*, nysv. 'icke lytt' eller möjligen 'icke-lytt'. [Jfr t. ex. färgadjektiven, se sid. 77 noten]. Nysv. återger ofta den kontradiktoriska motsatsen med *'utan* + subst.', 'adj. på *-lös*' eller stundom med *o*-negerat particip, t. ex. *osaltad* för *osalt, omättad* för *omätt, ospard* för *ospar, oförfalskad* för *ofalsk, otamd* för *otam* etc. Ex. på en sådan utveckling är:

odelaktogher, 'icke delaktig, utan del': »*odelactighe* aff allom konungxlighom vthskyldom» (SD. 1: 208 övers.).

omäktogher, 'icke mäktig [t. ex. sig själv], vanmäktig, ur stånd': »jag war ij gaar en keysar bald/...nw ligger iak hær ok skal ij muld / jak ær *omœktogher* mino huld» (Al. 3576) 'memetipsum in potestate *non* habeo'. Fda. *umægtug, umægtig* 'ikke mægtig' (Kalkar).

osaker, »ængin þæn oc *osakan* gyora sum þeræ siælfræ samwitt oc skiel visær þøm s a k a n wara ... ængin þæn s a k a n gyoræ *saklös* ær» (SD. 5: 376 [1344]) 'saklös, fri från ansvar, icke sakfälld'.

osalter, »then meste fisk i kwnne bestelle, bade salt och *osalt*» (BSH. 4: 318) 'osaltad'.

oskäggiotter, »fly vnga manna kompaanskap oc mäst therra thär *oskiäggiotte* äro» (Ber. 272) 'skägglös'. Fda. *uskægget* (Kalkar).

Några nu obrukliga *o*-adjektiv äro visserligen ej belagda i fsv. men dyka upp i GVB, ss. *oljuvlig, oslätt* [fvn. *úsléttr*] (Se Nat. Lindqvist: Nysv. Stud. 1928, sid. 218).

Andra fsv. *o*-adjektiv äro i nysv. stadda i utdöende, de äro påfallande mycket ovanligare än motsvarande primära, och vid dem låder något ålderdomligt, arkaistiskt, skriftspråkligt. Ur ledigt nusv. talspråk kunna de anses försvunna. Bland dessa kunna anföras följande ex.:

obliper är vanligt i sht i riddardiktningen i litotetisk använd-

ning. »Ok slogho en titzskan swa vmsider / ath hine wordo alle *oblidher*» (EK. 2781). Detsamma gäller

ogladher, t. ex. »then stolte flores *ogladher* var / at han sa ey sin hiærta kær» (Fl. 223), »konungen war g l a d e r wid widekes koma... Et sinne sporde konungen widike hwi han war sa *oglader.* wideke sagdis a l d r e g l a d e r warda før han spør hwar mimming är bliffuen» (Di. 111), »Tidrik oc hans men ware nw ganske g l a d a... Yswng oc hans søner ware ganske *oglade* for thy at thera beszta kæmpa haffde fongit osiger som the mest trøst vpa haffde» (Di. 158), »tha witin i thz modher wäl / thz alexander slo i häl / porum minna husfrv fadher / thäs är iak oc hon mykith *ogladher*» (Al. 8390), »aff thinom skadha är iak *ogladher* / ä n g i n keysar är swa snödh / ther s i k g l ä d h e r aff annars dödh» (Al. 3534).

ohulder, »Gudh och Lyckan war migh *ohull*» (RK. 3: sid. 233). Fda. passim (Kalkar).

okær, »thzta ær mik *okærth,* at iak swa hastelika wigdher ær til præst» (Lg. 664), »huad wi i c k e v e l m a a l i d e oc er oss *wkiert*» (SthHb., Kalkar).

omilder; otamber [t. ex. »en *otamber* häst» (Al.), »Þiura *otami*» (Bu. 168), nysv. hellre 'otämjd']; *otrygger; othrötter; othyrstogher.*

I nysv. är det en tydlig diskrepans i stilvärde mellan å ena sidan de primära adjektiven *glad, kär, tam, trött, törstig* etc. och deras *o*-negerade motsvarigheter *oglad, okär, otam* etc. De senare äro som nämnts obrukliga i ledigt talspråk och få framförallt användning i medvetet arkaiserande språk. De träffas sålunda ymnigt i Heidenstams medeltidsromaner, Bååths sago-översättningar, Vilh. Mobergs »Rid i natt!» o. d. (däremot påfallande sparsamt i Frans G. Bengtssons »Röde Orm»). Sådana *o*-adjektiv — liksom överhuvudtaget ålderdomliga *o*-bildningar — skulle rent av kunna betecknas som ett av de viktigaste medel det nysv. litteraturspråket har att åstadkomma en språkligt »forn» stämning.[15] En naturlig följd av dessa nysv. *o*-adjektivs

[15] Ett ord som *oglad* upptages av Stiernhielm (Fateb., 1643) under den särdeles forna formen *alloglad* 'i. e. heel ogladh, tristis, iratus'. Senare påträffas *oglad* hos t. ex. Thorild, Ling (Gylfe), Afzelius (Sagoh.) och särskilt vanligt hos Heidenstam (Folkungaträdet I och II, passim, Svenskarna och

obestämda »tidshemvist» — medeltidssvenska i nysvenska — blir, att man inte rätt vet, om de böra uppfattas fornsvenskt kontradiktoriskt eller nysvenskt konträrt. *Oglad* har sålunda [enl. Östergren, Nusv. Ordb.] till synonymer såväl 'ej glad' som 'dyster, missnöjd', och fullt entydigt är det väl inte, hur adjektivet av oss uppfattas i t. ex. »med *otrötta* vingar» (Karlfeldt), »*okynnes* eller *otamt* kreatur» (Sv. R. Lag), »*Ovis* man skyr arbetet», om ock tendensen väl går mot konträr uppfattning.

Vi ha hittills övervägande uppehållit oss vid olikheterna i ordförrådet mellan fsv. och nusv. och de förmodade orsakerna härtill. I de flesta fall finnes dock det fsv. *o*-adjektivet kvar i nysv., och det återstår att granska den fsv. resp. nysv. betydelsen av dessa adjektiv.

Åtskilliga adjektivpar kvarstå i nysv. i oförändrad kontradiktorisk bet. Mellan t. ex. fsv. *skylder-oskylder* och nysv. *skyld-oskyld* = 'besläktad — icke-besläktad' föreligger knappast någon betydelseskillnad; båda paren stå i kontradiktoriskt motsatsförhållande — någon konträr motsats är ju här knappast tänkbar. Det nysv. adjektivparet stödes av en mängd likartade par av participiellt ursprung, där förhållandena dock ligga något annor-

---

deras hövdingar, När kastanjerna blomma etc.). (Enl. SAOB:s otryckta saml. och egna excerpter.)

Till belysning väljer jag ett litet urval bland de talrika, ålderdomliga [väl stundom dialektala] *o*-bildningarna i »Rid i natt!»: *oåret* (13), När vi har vår egen rätt, skall han icke tvinga på oss sin *orätt* (23), de satt *odrivna* på egen jord (23), Hon var en *orörd* fästekvinna (34), Hon är *oskämd* (35), Jag är *otrygg* i kväll (43), pest och *ofärd* (48), aldrig somnade man om kvällen från *osläckt* glöd (49), Hon bad Gud ... om skydd mot det som ville *oskära* henne (56), denne är en *orädd* man (85) [Jfr »Röde Orm»: Han var ... en stolt och *orädd* man (219), *orädda* sjöfarare (219)], *ofredade* (98), Denne *omilde* herren Klewen (100), de *oskiftes* markerna (132), *ogagn* och ont (144), Mannen som har *ofred* (154), synas av både närskylda och *oskylda* (155), göra *ohägn* (174), om han längre undlöpte *onäpst* (177), få karlarna *onödda* och *otvingade* in i skallkedjorna (178), Utelöpande, *oringade* svin gjorde *ohägn* och skada i *otjälad* mark (182), en ledig och *ofäst* mö (185), lämnar du mig *ohulpen* (214), *Obedd* var jag, *otackad* blev jag (214), bär sina öron *oskurna* kvar på huvudet (276), hantera honom *omilt* med sina värjor (306), med sjuka och *oläkta* lemmar (308), *obräckta* lemmar (308), en *okristnad* kvinna (329) m. fl.

lunda till [jfr fsv. *osalt*)(nysv. *osaltad* ovan]: *född-ofödd, gift-ogift, besläktad-obesläktad* etc.

I fsv. får *oskylder* [och andra likartade adj.] användning särskilt i ex. som: »Thy hafui engen makt, *huarte skyldir æller oskyldir,* vppa thætta førnæmpnda skifte tala» (SD. NS. 1: 103 etc. passim). En sådan formelartad sammanställning [i skrift och tal och tänkande], där uppgiften tydligen är att ge eftertryck åt begreppet 'ingen', har nysv. *oskyld* nog att tacka för sin fortlevnad som adjektiv med kontradiktorisk bet. Då de fsv. *o*-adjektiven som nämnts i nysv. vanligen bli bärare av konträr motsatsbetydelse, går detta kontradiktoriska adj. inte alldeles friktionsfritt in i nysv. Det i fsv. helt alldagliga *oskylder* har [förmodligen just av denna anledning] i nysv. fått en arkaistisk, gammaldags juridisk »stämning» omkring sig, och det får finna sig i att i naturligt rikssprå alltmer träda tillbaka för obesläktad, icke släkt» m. fl.

Sådana adjektiv, vilka i nysv. bibehållit sin fsv. kontradiktoriska betydelse och för vilka *oskyld* kan tjäna som typexempel, äro inte direkt fåtaliga. Gemensamt för de flesta av dem är, att det gärna låder något ålderdomligt, skriftspråkligt vid dem och att de vanligast förekomma i konservativ juridisk stil, t. ex. frälse —*ofrälse,* gill — *ogill,* laga — *olaga.* Endast ett par exempel ur denna adjektivgrupp skola här diskuteras:

ofrir = 'icke fri' i t. ex. »ffra sörghom är han *oofri*» (MD. 270). [Jfr »hon vardh tha aff sorghin f r i e» (Fr. 2634)]. Jfr fda. *ufri* 'uadelig (icke skattefri)': »fanger frii quinne *vfrii* man, tha ær hennes gots *vfrit* i hans tith» (DC. 321, Kalkar). Det nysv. *ofri* har säker kontradiktorisk bet. endast i gamla juridiska uttryck som »på *ofri* grund», »*ofri* tomt» o. d. I övrig användning är väl ordet i nysv. snarast konträrt, »känna sig *ofri*», »vara m y c k e t *ofri* i sitt sätt» etc.

omoin, nysv. *omogen* har väl i egentlig betydelse behållit sin kontradiktoriska karaktär, eftersom någon annan motsats knappast är tänkbar, men så fort adjektivet i nysv. kommer i en mindre egentlig eller i en figurlig bemärkelse finns det intet som återhåller det från att med de andra nysv. *o*-adjektiven slungas ut till konträr betydelse. Ex. »Den nybakade studenten var synnerligen, mycket *omogen*», »Han, som var den *omognaste* av oss, . . .».

orätter torde i fsv. vanligen ha kontradiktorisk betydelse = 'icke rätt' [Jfr sid. 79], t. ex. »ok foor fram aat r æ t t o m konunghslekom vægh. Han dømde r æ t t a doma . . . ok ey *orætta* doma for ræddhoga ælla hath sculd» (Bil. 884), »Thetta skalt thu j sama matto första aff roff oc styld, aff *orättom* skat, aff *orättom* tol, aff *orätte* köpslaghan, . . . thu skalt thik mykyt granlika wakta oc bewara for *orätto* godze, For alla synde ma prestin thik aflösa vtan for *orät*fangit godz» (ST. 494) [Jfr Bil. 901: *ey rœt* fangit goz] m. fl. I nysv. är kontradiktorisk betydelse bevarad i t. ex. »inför *orätt* forum». I övrigt har adj. konträr bet., »handla *orätt,* det var *orätt* gjort av dig».

oskyldogher. Det nysv. *oskyldig* är ju ett vanligt ord i språket, men ordet tycks allt oftare och tydligare bryta sig ut ur sin kontradiktoriska betydelsesfär och anta konträr bet. (»alldeles oskyldig»). T. o. m. i juridiskt språk, där ordet i det längsta haft sin tillflykt i sin gamla kontradiktoriska bet., torde man nu väl så gärna säga »han förklarades i c k e s k y l d i g» som »han förklarades o s k y l d i g».

Ovan har påpekats, att ett fsv. *orädder* vanligen icke i nysv. kan helt adekvat översättas med *orädd.* För en rätt förståelse av fornspråket är det nödvändigt att göra klart för sig, huruvida konträr eller kontradiktorisk betydelse föreligger. En sådan distinktion ha lexikograferna i allmänhet icke i tillbörlig grad genomfört. Den låter sig också oftast endast med osäkerhet genomföra [såsom f. ö. ofta framgår av denna undersökning]. Faran synes mig ligga närmast att felbedöma ett fsv. *o*-adjektiv i konträr riktning, detta på grund av det olikartade men ofta föga påfallande förhållandet i vårt, resp. lexikografernas eget nynordiska språk. Hos Sdwll [liksom hos Fritzner, jfr ovan sid. 8] befinnes vid en närmare granskning åtskilligt fsv. språkgods vara tytt och inordnat mera utifrån modern språkkänsla än utur en fullt tidstrogen, kongenial uppfattning av fornspråket, något som i mindre grad gäller Kalkars danska ordbok.

Genom att distinktionen mellan konträr och kontradiktorisk motsatsbetydelse inte pressats så hårt, som materialet nog tillåte, går naturligtvis mycket värdefullt i den finare nyanseringen av språket förlorat. En fullständig och tillförlitlig sådan distinktion

är numera endast teoretiskt möjlig. M å h ä n d a skulle vi ur en sådan utopisk uppdelning kunna utläsa, hur ett gammalt nordiskt, kontradiktoriskt, behärskat sätt att tänka och uttrycka sig möter och tar allt starkare intryck av ett nytt, österländskt-kristet, konträrt.

Här skall blott ges några spridda ex. på övergången från fsv. kontradiktorisk till nysv. konträr bet. av några *o*-adjektiv.

fsv. *orädder* — nysv. *orädd*. Se utförligt ovan sid. 84 ff.

fsv. *okristin* = 'icke kristen': »... biscopane rädho folkeno liwa gudlica oc at alle the som än waro *ocristne* skulle sik lata c r i s t n a.» (Lg. 3: 216), »han ffor til een [ö] heet capitaria / ther han wiste c r i s t n a wara / som waro dömde fran sin landh / aff *ocristna* manna handh» (MD: 244), »örlige badhe aff c r i s n e och *ocrisne* fiender» (FH. 7: 78 [1509]), »The äro diwpare j häluite än nagre hedninge som *ocristna* äro» (MP. 4: 130). Fda. *ukristen* 'ikke kristen' (Kalkar): »der haffde slaget de *u-christne* Liflænder» (RF. II, 466, Kalkar).
Nusv. undviker helst ett objektivt, kontradiktoriskt *okristen*, vid vilket gärna låder något affektbetonat, konträrt, t. ex. »något obegripligt *okristet* språk, som inte liknade nånting» (Ester B. Nordström), en i fsv. okänd bet.

fsv. *oblygher* kan vara kontradiktoriskt: »Jak hafuir swa mz mannum lifuat at iak thør *oblygher* lifua» (Bil. 643) 'icke-blyg, utan blygsel, utan skam' [Jfr »E y b l y g h i a n d i s at liua ödhmiukelica mällan höghfärdhogha» (Bir. 2: 140)]. Kontradiktoriskt litotetiskt bör ordet säkerligen vanligen uppfattas i riddardiktningen, t. ex. »raske hälade ok *oblyghe*» (RK. 1: 4034) 'inte precis försagda'. Nusv. *oblyg* är väl uteslutande konträrt: »Kasta *oblyga* blickar på . . .», »Rent *oblyga* priser» etc.

fsv. *olydhogher* är vanligen tydligt kontradiktoriskt: »I karlamagnus daghum g i k østerlandz kirkia f r a n l y d h n o rømska kirkio: Ok ær *olydhugh* til thæssa daghx» (Bil. 749), »oc vil a l d r e optar meer g a n g a f r a n thinne l y d h n o. älla vara thik *olydhogh*» (Bo. 75), »owir onda ok *olydhogha* män The see sik dödhelika ok owissa af dödhenom ok a k t a t h z e y.» (Bir. 1: 134), »var *olydhogir* gudhi, mannom, biscopins manan etc.» (passim) 'lyssnade ej till, rättade sig icke efter'. Nusv. *olydig* är enbart konträrt = 'som sätter sig upp emot, genstörtig, uppstudsig'.

fsv. *osander* har säkerligen kontradiktorisk bet. i t. ex. »swa som *osanna* moderen the begæra / Liffwandis barnit j twa dela skæra» (PM. 19) 'orätt, icke verklig' ((Sdwll). Att med Sdwll översätta *osander* med '1) osann, falsk' i »[många domare våga av rädslan för våldsmän] ey ræt döma ælla s a n t sighia. Ok af þöm sigher Augustinus: hua som fore nokors manz ræddi skuld l ö n i s a n n i n d ælla s i g h e r *osant,* han...» (KS. 76) torde icke vara fullt riktigt. Här är det tydligen frågan om den, som antingen döljer sanningen eller säger något, som i c k e hör till sanningen, något, som i c k e är sant, något 'icke-sant'. Kontradiktorisk bet. föreligger vidare i t. ex. »swa wisselika som hon *osan* ok men l ö s war for the gärningena» (MP. 4: 240), »... g a t o the e y d o l t s a n n i n d i n a... Thy radhir iak idhir herra konungir at ey nakar annorledhis *osant* sighi» (KL. 419). Kongruensen torde vara ganska fullständig mellan å ena sidan: »hwath iak hafwer a philippum saght / thz kännis iak alt wara *osat*» (Al. 2649) eller »om hænna dödh hon sagdhe *osæt* / hon hafdhe thz konungin förra iæt» (Fl. 349) och å andra sidan »thz var æ n k t e v æ t t a s a t / ther han hafdhe förra hænne iæt» (Iv. 2003). — Det nusv. *osann* är väl blott konträrt (= falsk) [Ex. se Östergren, Nusv. Ordb.].

fsv. *ovan,* väl kontradiktoriskt: »Hua som w a n ær i striþ ok bardagha, han ær bæter w a n i vapnum ok i dighru æruoþi æn han, som þæs ær *ovan*... Mera moþ hauir þæt folk, som v a n t ær viþ striþ, æn þæs ær *ovant*» (KS. 90—91), »...her karll riddare huilkin tolkit j sik sielfuom *ovan* o k e y j thöm t r o a n d e s...» (Lg. 3: 525). Nysv. *ovan* är väl, ehuru ej fullt entydigt, närmast att anse som konträrt: »Jag var ju fullständigt *ovan* vid hästar», »*ovan* vid förhållandena», »mycket *ovanare*... [Ex. ur Nusv. Ordb.].

fsv. *ovilioghер* är måhända kontradiktoriskt i t. ex. »folkeno som *owilioght* war... at fara fram» (MB. 1: 422) 'icke-villig, som icke ville' eller 'positivt ovillig, motspänstig e. d.'?

fsv. *oliker*: »han war wrdhin siälfwom sik *vlikir* aff [store sorgh]» (Bil. 353). Jfr nysv. 'han är sig i n t e l i k'. Huruvida komparativen »thet är nw *olikare* än för tiill dagtingen» (HSH. 24: 102 [1517]) bör fattas som 'mera osannolikt' eller 'mindre sannolikt' [jfr sid. 71] är åtminstone diskutabelt.

fsv. *oiämn.* Under det att nysv. *ojämn* är deciderat konträrt.

är det åtminstone icke otvetydigt, hur adj. bör uppfattas i »[Thetmer säger till sin fader Sampson, som just lovat Ermentrik oskäligt mycket:] mik tycker sa ati skiffte *w jampt* mellom oss brødra» (Di. 8). Beskyllde Th. fadern för att dela direkt 'orättvist, ojämt' [konträrt] eller påpekade han något försiktigare och behärskat men inte mindre uttrycksfullt, att det föreföll honom i c k e vara r ä t t v i s t, 'knappast rättvist'? Tydligare kontradiktoriskt är väl då »än nokot thera [av de tre guddomspersonerna] ware atskillikin aff andre älla andre *oiämn*» (Bir. 4: 215) 'icke lik, icke likställd med'.

fsv. *otroin, otror* till primärt adj. med bet. 'troende, som tror, som har tro' är tydligt kontradiktoriskt: »mz *otrono* iudhomen» (Bo. 145). — Det vore säkerligen att förbise något väsentligt i fastheten, »heligheten», den »osynliga realiteten» i det gamla trohetsbegreppet, om vi utan vidare tillmätte det fsv. adjektivet samma konträra betydelse som det nusv. *otrogen* [»Kan du tänka dej, hon ä sin man så grääslitt otrogen!» e. d.][16]: »han war sinom herra *otro*» (Bil. 736), »... var ey vtan een t r o i n konungenom tha sagdhe the t r o n e til thom som varo *o trone*» (Bir. 3: 80). — Kanske bör följande uttryck fattas som ett försök att undvika ett vid denna tid allt närmre till hands liggande missförstånd i konträr riktning: »Hwru wil then taka af gudhi himerikis gafwo, hwilkin som ey wil athergälda sina lofwan, mädhan han är gudhi *otroen oc ey troen*» (Ber. 170).

fsv. *olagha* i t. ex. »*olagha* skat, försel, köp etc.» betyder sannolikt 'icke i enlighet med laghen', 'utanför lagen', synonymt med »som ... hænna bonde ... salde fran hænne *vtan lagh* oc lagha doma» (SD. NS. 1: 568 [1406]) eller »taget *vthen lagedome*» (FM. 636), under det att det nysv. *olaga* nog visar en dragning mot bet. 's t r i d a n d e mot lagen, lag v i d r i g'.

fsv. *ostadhugher* har tydlig kontradiktorisk bet.: »gudz folk skulle först hawa *ostadhikt* gudz hws oc sidhan stadhikt» (MB. 1: 485), »äru the *ostadhughe* swa som sten j lösom mwr» (Bir. 1: 163), »Huat är thetta närvarende lifwit vtan suasom rörlikit vatn oc *ostadhukt*» (Bir. 2: 231) 'instabilis'. Ännu GVB har *ostadig* i bet. 'husvill, kringirrande'. I nysv. väl blott konträrt: »med något

[16] T. o. m. nusv. *trolös* betyder ju vanl. något konträrt, positivt, något utöver »som saknar trohet, utan trohet».

ostadiga ben», »*ostadigt* väder», »stolpen blir *ostadigare* för varje stormdag».

Ibland händer det att ett *o*-adjektiv i nysv., som gripes av den allt starkare tendensen till konträr motsats, kastas ut till en sådan konträr ytterlighet, att det knappast längre korresponderar med det primära adjektivet och slutligen spränger associationsbanden:

Det fsv. *othäkker* står ännu — ofta kontradiktoriskt — vid sidan av fsv. *thäkker*: »Aff tarom gudhi t h ä k k o m oc *othäkkom*» (Bir. 2: 31) [Jfr »tholkin som sua gratir är e y t h ä k k i r taara son . . .» (Bir. 2: 32)], »Thz gudh giffwer t ä k k o m, thz fran taker han *otäkkom*» (LfK. 93). Under det att nysv. *täck* tillnärmelsevis bibehållit den fsv. bet. av 'behaglig, angenäm', har det nysv. *otäck* slungats långt ut på den konträra kanten av begreppet 'förhandenvarande eller bristande täck-het' och associeras knappast längre med det primära *täck*. Som en följd härav ha de båda orden kommit att tillhöra skilda stilsfärer.

På liknande sätt har nysv. *otidig* till oigenkännlighet i bet. skilt sig från fsv. *otidhogher*, som betydde 'icke i [lämplig] tid, icke passande'. Ännu GVB har adv. *otida* i bet. 'i otid'.

I samma mån som prefixets konträra funktion blir vanligare och mera utpräglad, bli gärna dessa *o*-bildningar mer eller mindre starkt affektbetonade. Härtill bidrager naturligtvis i hög grad den omständigheten, att *o*-adjektiv företrädesvis bildas till berömmande primat och följaktligen komma att beteckna pejorativa begrepp.[17] [se sid. 60, 81 f.]. — När genom 1917 års barnlagar uttrycket *oäkta barn* kom att ersättas med »barn utom äktenskapet», låg säkert till grund för denna ändring en känsla av något »konträrt, affektbetonat», som icke förefanns i fsv. »ä c h t a eller *oächta*» (t. ex. TS. 25). Av likartad anledning är det väl som man i nysv. undviker att med fsv. säga »han trenger the ä d e l a fra sina ägher . . . han säther *oädela* j thera stadh» (MD 230) utan hellre omskriver i likhet med Kalkar *oädel* = 'ikke værende af høj Stand'.

---

[17] Om affekt m. m. mera i den nyspråkliga avd. i samband med utvecklandet av »*o-* pejorativum».

Vi kunna — för att än en gång upprepa det — även bland adjektiven konstatera samma allmänna tendens till övergång från fornspråkets kontradiktoriska till nuspråkets konträra betydelse. Under det att i klassisk fvn. kontradiktorisk betydelse är regel, är i ledig nysv. konträr betydelse nästan lika regelbunden. Uttryck som »på *ofri* grund» [m. fl., se ovan] med bibehållen kontradiktorisk betydelse bekräfta regeln, eftersom dessa ha en ålderdomlig, högtidlig prägel och företrädesvis förekomma i det konservativa rättsspråket. Övergången har tydligen företrädesvis ägt rum under fsv. tid. I betryggande utsträckning förekommer i fsv. kontradiktorisk motsats i *o*-adjektiv, vilka i nysv. övergått till att uttrycka konträr motsats. Eftersom vi utifrån nysv. språkkänsla ha en förklarlig benägenhet att felaktigt inlägga en konträr bet. i många av dessa, ha i det föregående de fsv. *o*-adjektivens kontradiktoriska bet. i synnerhet påvisats och understrukits. Därför får inte bortses från att fsv. naturligtvis också kan uppvisa *o*-adjektiv med modern konträr bet. Konträr bet. får väl anses med säkerhet föreligga, då ett förstärkande eller reglerande adverb ansluter sig till *o*-adjektivet, ss. »m y k y t *ohilsasamt*» (LB. 7: 305), »m y k i t *oliik* ällir *oiämpn*» (Su. 269), »m y k y t *oiämpn*» (Bir. 3: 88; 2: 288), »m y k y t h *okyskt*» (LB. 7: 97), »g a n z s k a *olyofft*» (Lg. 3: 175), »O h u r u *olikir* ande» (VKR. XII), »f u l m y k i t *oreen*» (RK. 1: 3973) o. d.[18] Ofta står ett fsv. *o*-adjektiv parallellt med ett annat adjektiv, och då kan stundom *o*-adjektivets karaktär utläsas ur denna sammanställning. Det skulle kanske rent av kunna förmodas, att den särskilt för fsv. stilistik så påfallande parallell-kopplingen av två eller flera i stort sett synonyma adjektiv[19] ss. »w r e þ ok *obliþ*», »*omiwka* oc h a r d h a», »som l a t a varo ok *oidhna*», »en deel ere g r o v e og *ufine*» (Kalkar), »han är gudhi *otroen* oc e y t h r o e n» etc. till viss del har sitt upphov just i den omständigheten, att *o*-adjektivets bet. inte längre är fullt entydig utan i behov av ett »stöd».

---

[18] På detta sätt kan i nusv. stundom ett adj. (part.) med väntad kontradiktorisk bet. knuffas över till konträr — väl vanligen i humoristisk avsikt —: »Är han *ogift*?» — »Ja, *mycket*!» »Är han verkligen *oskyldig*?» — »Ja, *mycket oskyldig*!»

[19] Jfr t. ex. Ivar Thorén: Studier över Själens Tröst, sid. 122 ff.

Det måste bli förbehållet en eventuell — och ytterst mödosam — specialundersökning att med full evidens ådagalägga var i den heterogena nordiska medeltidslitteraturen den konträra motsatsbetydelsen först kommer till tydlig utveckling och under vilka betingelser detta sker. Med den förtrogenhet med materialet, jag fått vid denna undersökning, skulle jag våga förmoda, att det skulle visa sig, att konträr motsats företrädesvis utvecklar sig i den religiösa litteraturen. Det »mera inhemska» rättsspråket har ju delvis än i dag bibehållit kontradiktorisk betydelse. En sådan undersökning skulle kanske sålunda visa, att motsättningen mellan den fornspråkliga och moderna funktionen av prefixet *o-* til syvende og sidst är en återspegling av en större motsättning i tänkandet, mellan å ena sidan Havamals *vis* och *icke-vis,* våra lagars *rätt* och *icke-rätt,* vårt samhällslivs *lag* och *utanför-lagen* (el. »*olag*»), en människas *lycka* och »*lyckolöshet*» (*úgæfa* el. *gæfuleysi*) och å andra sidan de gammaltestamentliga, österländskt färgstarka motsättningarna *den vise* och *dåren, gott* och *ont, den himmelska saligheten* och *det brinnande gehenna.*

Kap. IV. Fornnordiska substantiv med prefixet ú-, ó-, o-.

A. Fornvästnordiska språk.

A. 1) Adjektiv- och verbalabstrakter.

Den ur vår synpunkt i mycket intressantaste gruppen utgöres av de enkla [osammansatta], med *o-* prefigerade substantiven, en stor om ock ej otalig grupp. Hos Fritzner, Cleasby-Vigfusson, Gering (EddaWb) och Egilsson-Jónsson (Lex. Poet.) har jag förtecknat sammanlagt c:a 230 olika med *o-* sammansatta enkla substantiv. Vi skola underkasta detta material en systematisk granskning, som syftar till fullständighet.

Det övervägande flertalet av dessa substantiv är abstrakter [adjektiv- och verbal-abstrakter]. Endast en mindre del [c:a 10 %] är personliga konkreter, varav åtskilliga hap.leg. i skaldespråket. Några av dessa äro sannolikt ursprungligen abstrakter. Sakliga konkreter äro ytterligt sällsynta. I det stora hela företer sålunda det fvn. materialet ungefär samma fördelning som de got. *un*-substantiven.

Vi vända oss först till abstrakternas stora grupp, och bland dessa först till det stora antalet adjektivabstrakter, av vilka de flesta dock erbjuda förhållandevis ringa intresse.

Fem. *in*-stammar äro: *úfreski* [: *úfreskr*], *úfróði* [: *úfróðr*], *úfyrirleitni* [*úfyrirleitinn*], *úgleði* [: *úglaðr*] med ssgn *úgleðisklæði* n. pl., *úgrynni* [: *úgrunnr*], *úhelgi* [: *úheilagr*], *úheppni* [: **úheppinn*], *úhlýðni* med ssgn *úhlýðnisglǿpr* [: *úhlýðinn*], *úknytni* [: *úknyttinn*], *úkurteisi* [: *úkurteiss*], *úkœti* [: *úkátr*], *úmildi* [: *úmildr*], *úprýði* [: *úprúðr*], *úrekki* [: **úrakkr, rakkr*], *úsnilli* med ssgn *úsnillisorð* [: *úsnjallr*], *úspeki* [: *úspakr*], väl **úvendi* i ssgn *úvendismaðr* [: *úvandr*] och *úvœgi* [: *úvœgr*].

Dessa äro »rena» adjektivabstrakter, d. v. s. de beteckna rätt och slätt adjektivets egenskap i substantivisk form, 'det att vara: *úfreskr, úfróðr* etc.' De äro således att anse som avledningar till *o*-adjektiv och höra i så måtto endast indirekt till substantivens grupp.

Stundom ha vi dock anledning att fråga oss, om t. ex. *úfróði* verkligen är att anse och på sin tid också »kändes» som *-în*-avledning till *úfróðr* eller om det ej snarare bör tänkas som ett prefixnegerat *fróði,* vilket i sin tur är *-în*-avledning till *fróðr.* Slutligen skulle vi kunna räkna med den möjligheten, att *úfróði* är prefixnegerad *-în*-avledning direkt till det primära *fróðr.* Skillnaden är ofta obetydlig men ej alldeles oväsentlig, lika litet som det i nysv. är likgiltigt, om vi uppfatta t. ex. *omänsk-lig* eller *o-mänsklig, oklok-het* eller *o-klokhet* etc. — I t. ex. *úfreski* ligger sannolikt adj. *úfreskr* till grund för en direkt abstraktbildning, då de primära motsvarigheterna [*freski* och *freskr*] ej äro belagda, och på samma sätt har säkerligen *úvœgi* uppfattats, icke som motsats till ett **vœgi* utan som avledning till *úvœgr,* och på liknande vis torde det i regel ha förhållit sig. I stort antal förekommer adjektiv och därav avlett abstraktum, båda i såväl positiv som prefixnegerad form (liksom redan i got., t. ex. *frōþs — frōþei — unfrōþs — unfrōþei*) och detta i så flitigt bruk, att man sannolikt snart nog kunnat analogice bilda t. ex. *úheppni* av *heppinn* [varken **heppni* eller **úheppinn* äro belagda]. På samma sätt har *úrekki* varken ett belagt **rekki* eller **úrakkr* vid sin sida. Avledningar av sena lånord, ss. *úkurteisi* och väl *úprýði,* visa, att dylika *-în*-avledningar för att bilda »rena» adjektivabstrakter alltjämt voro produktiva under fvn. tid.

På samma sätt förhåller det sig med de fem, adjektivabstrakterna på *-iþô*: väl **údœld* i ssgn *údœldarmaðr* [: *údœll*], *úfremd* [: *úframr*], *úsnild* [: *úsnjallr*]: »ef maðr er engi mælskumaðr eða heldr *úsnjallr* at máli, þá ...; þvíat gera má hann nǫkkur skil á fám orðum, ok leyna svá *úsnild* sinni» (Kgs. 72, 12), *úspekt* med ssgrna *úspektarbragð* n., *úspektarferð* f., *úspektarfǫr* f., *úspektarmaðr* m. [: *úspakr*], *útrygð* [: *útryggr*], *úþekt* med ssgrna *úþektarfǫr* f., *úþektarsvipr* m. [: *úþekkr*], *úþœgð* [: *úþœgr*], *úvœrð* med ssgn *úvœrðarmaðr* [: *úvœrr*].

Några kunna också formellt vara deverbativa: *úfrægð* [: *frægr* el. *úfrægja*], *úhǿgð* [: *úhǿgr* el. *úhǿgja*], *ústyrkt* [: *ústyrkr* el. *styrkja*], *úsǿmd* med ssgrna *úsǿmdarhlutr*, *úsǿmdarorð* [: *úsǿmr* el. *úsǿma*].

Icke heller dessa *ú*-substantiv bidraga till belysningen av prefixets funktion vid substantivbildningar, då de i likhet med *-în*-abstrakterna äro att betrakta som avledningar av *ú*-adjektiv — med samma reservation som ovan, vilken ur vår synpunkt är utan betydelse. *Úspekt* motsvarar sålunda till bet. *úspakr*, under det att den hos substantivet *spekt* utvecklade betydelsen 'visdom, klokhet' ej kan negeras i *úspekt*. *Værð* 'ro, vila' är kanske rentav sekundärt i förhållande till *úværð*. Betydelseutvecklingen kan tänkas vara ungefär följande: *værr* 'som kan vara' : *úværr* 'som icke kan vara, rastlös, orolig'; avlett av *úværr* : *úværð* 'det att vara rastlös, orolig; oro'; därav: *værð* 'ro'.

Lika litet hänför sig prefixet direkt till substantivet i de i de nordiska språken så rikt utvecklade adjektivabstrakterna på *-ôn*, *-jôn*. Hit torde följande subst. få räknas: *úbirta* [: *úbjartr*], *úblíða* [: *úblíðr*], *úfreskja* [: *úfreskr*], *úfǿra* [: *úfǿrr* el. möjl. vb *úfǿra*] (äv. konkret 'ställe där man icke kan fara') med ssgn *úfǿruvegr*, *úgæfa* [: *úgæfr*], *úhǿverska* [: *úhǿverskr*], *únýta*, *únýtja* [: *únýtr*], *úsekja* [: *úsekr*], *úslétta* (äv. konkret) [: *úsléttr*], *úvenja* med ssgn *úvenjufullr* [: *úvanr*], *úvísa* [: *úvíss* el. möjl. vb *úvísast*], *úvitra* [: *úvitr*], vidare *úauðna* [: *auðinn*] och *úskepna* [: *skepinn*] och slutligen några på *-ska* av adj. på *-skr* el. möjligen analogiskt bildade: *úgǿzka*, *úkvenska*, *úkǿnska*, *úlýzka*, *úmenska*, *úvizka* äv. i ssgn *úvizkuráð*. Några av dessa (*úfǿra*, *úfreskja*, *úvísa*, *úsekja*) sakna motsvarande positiva abstrakter. Till denna grupp bör möjligen *úsynja* f. föras, om ordet får antagas vara *-jôn*-abstraktum till ett adjektiv, motsvarande got. *sunjis* 'sann, verklig'.[1]

[1] Ordet förekommer huvudsakligen adverbiellt: fvn. *úsynju*, fsv *usini, osini, osine, osinum, usyni, osyniom*. Adverbet översättes av Fritzner förslagsvis »uden at se sig for [sammanställt med *úforsynju*], ubesindigen, utilbørligen, anderledes end det skulde være», Egilsson-Jónsson översätter subst. med »grundlöshed», Schlyter adv. med »eg. i en ond stund, olyckligtvis» [sammanställt med *sin* 'gång'], Söderwall: »eg. med osanning, med orätt, olyckligtvis, till olycka.»

Om subst. finge antagas vara abstraktum till ett adj., som vore den prefigerade motsvarigheten till got. *sunjis* 'sann, verklig', skulle *ósynja* betyda

De likaledes talrika *ú*-abstraktbildningarna av m a s k. *-an-* (*-van-*) s t a m m a r torde likaså närmast ha associerats med till grund liggande *ú*-adjektiv: *úgreiði* [: *úgreiðr* el. möjl. vb

---

'osanning, overklighet, det som icke är sant, verkligt' och adverbet 'utan sanning, utan verklighet, utan verklig orsak' e. d., en betydelse, som väl skulle passa in i sammanhanget i t. ex. »Þann illa veg er hér til hefir Þú gengit *úsynju*» (Barl. 145,8), »*úsynju* ámæltum vér Alora, nú er hann hér kominn með liði sínu oss til hjálpar» (Klm. 83,21). — Fritzner finner sin översättning bekräftad av *úsynjudrykkr* (Klm. 199,32) »Drik som man af Uforsigtighed drikker uden at forudse eller betænke Følgerne». — Klm. 310,31 står »*úsynju* [för det franska originalets *mar* d. v. s. 'i en ulykkelig Stund'] drakk Þú af Þessi keldu», Karlamagnus riktar dessa ord till Jamund, som efter tre dagars törst och svält vågar stiga av sin häst och dricka ur sin hjälm. En översättning 'utan verklighet, utan verklig orsak' skulle här ge en god och lödig mening (ty vad hade han väl för anledning och vad skulle han ha för glädje av att nu släcka sin törst, när han strax skulle dö för Karlamagnus svärd?). I den betydelsen kan det ju anses vara en olycklig tidpunkt (fra. *mar*) att äntligen dricka sig otörstig. Det är i denna samma situation (Klm. 199,32) som *úsynjudrykkr* förekommer.

Ur skaldediktningen anför jag: »... bróðr hafa barzk í miðri / Bjǫrgyn *fyr ósynju*» (E. Sk. 9, 3, Skald.) »brødre har kæmpet midt i Bergen u d e n g r u n d» (övers. Finnur Jónsson), ty — fortsätter dikten — »Fyrsten vilde ikke så hurtig have ladet sitt liv..., hvis en god bör sydfra havde ført den udmærkede Østens flåde til Bergen to dage för.»
Ragn. V, 4, Skald.: »krefr unda valr augna / *ósynju* hér minna» 'utan sann orsak, utan verklig rätt, utan rättvis grund' kräver korpen här mina ögon, ty — fortsätter diktaren — då lönar den illa mången mättnad.'

I de fsv. lagarna ger en översättning 'utan sann, verklig, riktig grund el. orsak' en sannolikare bet. än Schlyters 'i en ond stund, olyckligtvis', t. ex.: ÖG. Vins. 7, 3: »... mæþ tuæggia manna eþe ok sialuær han þriþi at iak hauær ræt kænt ok þætta [d. v. s. köpet, som »klandas»] ær mit ok *osini* heman gik ...» el. ÖG. Vins. 8 pr: »... ok hin gange til sins sum a mæþ surnum eþe sum *osinnum* [*osine*] hauær mist.» el. Gotl. I. 39: [ang. okvädingsord] »... oc biþia orþ sin atr taka. þaun sum *osinum* iru melt j striþi eþa vpp dryckiu.»

Med detta ord bör förmodligen sammanställas *syn* f. 'förnekande, förnekelse' och det avledda vb *synja* 'förneka'. *Syn* förekommer som term i det konservativa rättsspråket i förbindelsen *setja, hafa, koma syn fyrir* »benægte Sandheten af noget, som paastaaes af andre» (Fritzner), väl egentligen: 'sætte »syn» [d. v. s. sanningen, det verkliga förhållandet, faktum e. d.] i Veien som Hindring for hvad man ikke vil lade faa Fremgang' 'bestrida' (jfr »setja fyrir», Fritzner). Jfr SE. I. 116: »... ok hon [d. v. s. Syn] er sett til varnar á þingum, fyrir þau mál er hann vill úsanna; því er þat orðtak, at syn sé fyrir sett, þá er hann neitar.»

greiða], *úlíki* [: *úlikr* el. sannolikt till vb *líka*], *úmaki* [: *úmakr*]. *úrói* [: *úrór*], *úskjóti* [: *úskjótr*], *úsómi* [: *úsǿmr*], *útili* [: *útilr*], *úvani* [: *úvanr*], *úvandi* [: *úvandr*], *úvœri* [: *úvœrr*].

Ett annat produktivt abstraktbildande suffix till adjektiv var *-endi, -andi* med neutr. genus.: *úhreinandi, úhreinendi* [: *úhreinn*] (de motsvarande positiva subst. äro ytterst sällsynta), *úhógindi* [: *úhógr*] (med bevarad abstrakt betydelse, under det att *hógindi* alltmer konkretiseras, jfr nysv. *hyende*), *úlíkindi* [: *úlíkr* el. vb *líka?*], *úmakindi* [: *úmakr*, knappast till subst. *úmak*], *ósannindi* (äv. genus fem.) [: *ósannr*].

Även den från got. kända abstraktbildningen genom *-ja*-avledning, genus neutr., är ej ovanlig i fvn.: *úfrelsi* 'det att vara *ófrjáls*', *úfǿri* 'det att vara *úfǿrr*' t. ex. »hlaða skip til *úfǿris*» (Landsl. 7, 15), *úgildi* 'det att vara *úgildr*', *únýtį* 'det att vara *ónýtr*' ['obrukbar'] t. ex. »hjó hvárr 3 skjǫldu fyrir ǫðrum til *únýtis*» (Korm. 88, 8).

Ett vanligt produktivt suffix för att bilda abstrakta substantiv till *ú*-adjektiv — särskilt i y. fvn. — är *-leikr* m. : *úfimleikr* [: *úfimr*], *úfrœleikr* [: *úfrœr*], *úfríðleikr* [: *úfríðr*], *úfrjálsleikr* [: *úfrjáls*], *úfrjóleikr* [: *úfrjór*], *úfróðleikr* [: *úfróðr*], *úgǫfugleikr* [: *úgǫfugr*], *úknáleikr* [: *úknár*], *úkvirrleikr, úkyrrleikr* [: *úkyrr*], *úmildleikr* [: *úmildr*], *úskœrleikr* [: *úskœr*], *ústyrkleikr* [: *ústyrkr*], *útrúleikr* [: *útrúr*], *úvísleikr* [: *úvíss*], *úvitrleikr* [: *úvitr*].

Mera sporadiska abstraktbildningar till *ú*-adjektiv äro *úeinǫrð* f. *ō*-stam [: *úeinarðr* < *ein-harðr* (Torp, Nyno. Et. Ob.), varav vb *úeinarðast*] och *ústyrkr* m. [: *ústyrkr*].

Gemensamt för de hittills nämnda adjektivabstrakterna är att de äro bildade omedelbart till ett vid sidan stående adjektiv, direkt associerade med detta utan någon betydelsehistorisk klyfta dem emellan. Ett *úfróði, úkurteisi, úmildleikr* etc. uttrycker helt enkelt betydelsen i *úfróðr, úkurteiss, úmildr* etc. i substantivisk form. Gemensamt för dessa bli sålunda också, att de för oss ha föga intresse som *ú*-substantiv.

Icke alla abstrakter äro sådana omedelbara bildningar till *ú*-adjektiv med direkt motsvarande betydelse. — En alternativ, konkretiserad bet. hos några av de ovan förtecknade abstrakterna

har stundom påpekats. — *Úgrynni* n. och *úkynni* n. stå t. ex. icke i samma omedelbara, genomskådliga förhållande till *úgrunnr, úkunnr* som de föregående »rena» abstrakterna.

úgrynni n. betyder 'stor mängd' och har sålunda konkretiserats på samma sätt som t. ex. nysv. *myckenhet* [»*ógrynni* fjár, manna, liðs»]. — Det primära adj. *grunnr* [motsats: *djúpr*] står ofta i figurlig bemärkelse: »g r u n n vinátta» (Jómsv. 23, 32), »vinátta okkar stendr g r u n n t» (Eg. 71), »hennar [kyrkans] inntekt var heldr g r u n n» (Æf. 25, 31). Därtill *ógrunnr* (kontradiktoriskt-litotetiskt), t. ex. »*ógrunnr* sær» (Frþ. 1, 13, Skald.) 'en djup sjö' eller egentligen 'en sjö, som (minsann) inte var grund'. Avledning (*-ja*-stam) till *ógrunnr* är *ógrynni,* eg. 'det att vara: icke-grund, icke-ringa', konkretiserat: 'det som är : icke ringa', 'det som (minsann) inte är ringa', 'myckenhet'. [Jfr nusv. »det var i n t e l i t e t ovett han fick» e. d.].

ókynni n. uppvisar ett flertal ganska dunkla betydelser. Ordet är identiskt med nysv. *okynne,* men då vi väl numera uppfatta detta som ett pejorativt *o-* + *kynne,* d. v. s. »dålig natur el. beskaffenhet» (Hellqu. Etym. Ordb.[2]), under det att vi — såsom vi i fortsättningen skola se — knappast kunna räkna med ursprunglig pejorativ funktion hos prefixet i detta gamla ord, må vi något utförligare granska dess betydelsehistoria.

Kynni är avlett av *kunnr* 'känd, bekant, befryndad, besläktad o. d.' [såväl ifråga om skyldskap som nära vänskap eller gästvänskap]. Subst. är väl ursprungligen abstraktbildning = 'det att vara känd etc.' och har senare [med samma vanliga konkretiserande utveckling som t. ex. *ógrynni* ovan] antagit bet. 'det som är känt etc.', 'det, med vilket man är förtrogen' o. d.

a) I inskränkt sfär kan det beteckna 'det [hos en person] som är känt, som man är förtrogen med, van att finna', d. v. s. hans 'natur, egenskap', vanligen — eftersom det bekanta, »väl» kända ger lustkänslor — 'välkänd egenskap', 'rätt, riktig egenskap el. väsen', t. ex. »Kaupom vel saman! Þat er vina *kynni*» (HHv. 3, Edda), »*kynni* landreka» 'konges art og væsen' (Anon. XII C 6, Skald.).

Det prefixnegerade *ókynni* torde knappast vara bildat direkt till *ókunnr* 'okänd, icke känd' utan snarare till *kynni,* varvid prefixet negerar den positiva bet. som utvecklats i ordet [paralleller

skola i betryggande antal givas i det följande], ung. 'det som icke inger den trygga känslan av »känd-het», förtrogenhet' : »vinna *ókynni*» (Has. 11, Skald.), »*okynnis* menn» (Hsv. 144, Skald. hs. S) i st. f. »odyggir menn». Måhända ock i »honum þóttu Rauðs synir líkligstir til at valda slíkum *ókynnum*» (Fm. IV. 380, 13).

b) Det som man är känd med, som inger förtrogenhetens känsla av trygghet är framför allt släkten och överhuvud alla de, som äro förenade inom »fredskretsen» [äv. t. ex. genom gästvänskap] (Jfr fhty. *kunniling* 'släkting') : »eiga *kynni,* vera at *kynni,* sǫkja *kynni,* fara á *kynni,* sitja at *kynni,* komma til *kynnis*» etc. Det är knappast troligt, att vi ha rätt att tränga ihop och konkretisera ordet till bet. 'släkt'; det betyder snarare 'förtrolighet; lugn, trygg samvaro' e. d. [Jfr no. dial. *kynne* 'vane til at holde sig til et sted el. person, fortrolig forhold, fortrolighed' (Torp, Nyno. Et. Ob.)]. Att man finner en sådan samvaro just bland fränder och nära vänner följer av förhållandena men ligger knappast längre i själva ordet. Ex: »Þat var engi siðr at sitja lengr en þrjár nætr at *kynni*» (Eg. 82). Till denna bet. vill jag ställa Háv:s (19, 4) »*ókynnis* þess / vár þik engi maðr, / at þú gangir snemma at sofa». Här är det naturligtvis inte fråga om något »okynne» eller någon »dålig natur eller egenskap» [»unschicklichkeit» (Neckel), »unschickliches benehmen» (Gering)]. Jag översätter: »den icke-samvaron, den osällskapligheten, det uppbrottet e. d. tadlar ingen, att du går tidigt till sängs». Jfr Eg. Lv. 14, Skald.: »*Ókynni* [hs. Okvni] vensk, ennis, / ung, þorðak vel forðum, / hauka klifs, at hefja, / Hlín, þvergnípur mínar;». I omskrivning på prosa: »Ung hauka klifs Hlín vensk ókynni; . . .». I övers. (Finnur Jónsson): »Den unge kvinde vænner sig til ukendskab (holder sig borte fra mig);» väl eg. = 'icke-samvaro', 'ostadighet' e. d. Jfr nedan fsv. *okynd* f.

c) Liksom 'det man är känd med, förtrogen med' särskilt kan avse fränderna och vännerna, är det lätt förklarligt, att det lokativt kan komma att användas med avseende på hemmet: »láta loga leika of *kynnum*» (Orv. VII, 7, Skald.) = 'bolig, hjem'. Ofta är dock den lokativa begränsningen angiven i ett kompositionsled: *heimkynni* [jfr »*Heimkynni* n. pl. hemort, eg. hemmavarande bekanta, slägtingar och vänner VG.» (Schlyter)] *húsakynni, salkynni, salakynni.* — Jag skulle i detta sammanhang vilja ifrågasätta, om inte *okynnis hundær* i ett ex. från de fsv. lagarna:

»Hafuer man *okynnis hundh* som fææ biter» (Chr. B. ind: 47) vore att sammanställa med *kynni* i denna lokativa koncentration. Det är ju knappast fråga om en »okynnig» hund el. »okynneshund» (Schlyter) utan om en hund, som springer bort och biter andras får. Kanske snarare 'hem*lös*, »hemifrån», bortsprungen e. d. hund'. Jfr ovan no. dial. »vane til at holde sig til et sted». Jfr äv. fsv. *okynd* f.

Några abstraktbildningar, i sht några sådana, som äro bildade till eller associerade med s. k. »möjlighetsparticip» (vilka ju stå på gränsen mellan adjektiv och verb), visa verbalabstrakternas nedan påpekade benägenhet att konkretiseras.

úæti n. [: *úætr*] eg. 'det att icke kunna ätas' har konkretiserats till 'det som icke kan, icke är möjligt att : ätas'.[2]

úvæni äv. i ssgn *úvænishǫgg* 'Legemsbeskadigelse' (Fritzner): »fá *úvæni*, verða fyrir *úvæni*». Bildat till adj. *úvænn* i bet. »saadan at der ikke er Anledning til gode Forhaabninger» (Fritzner) [t. ex. »verða i óvænt efni»] eg. = 'det att vara *úvænn*'. Med kausativ, konkretiserad betydelseövergång: 'det som förorsakar *úvæn*-het'.

úkvæði n. (äv. i ssgrna *úkvæðismál* och det omstridda *úkvæðisorð*). — Till vb *kveða* 'säga, uttala', i sht om högtidligt, rituellt, bindande uttalande, t. ex. »hann skal vinna eið at því, at hann segir sǫk sina fram ok *kveða* á þat, hverjum hann stefndi eða um hvat hann stefndi etc.» (Grg. I. 54, 16), »sá maðr, er lýsir sár eða drap, skal *kveða* á, hver áverk eru» (Grg. I. 157, 3), är väl adj. *kvæðr* bildat [jfr t. ex. *førr* : *fara*] med bet. 1) 'som kan *kveða*' [jfr adj. *úkvæði* 'mållös'], 2) 'som kan uttalas, som är möjligt, som bör: *kveða*-s'. Till denna senare bet. [liksom *úførr* : *førr*] ha vi att tänka oss adj. **úkvæðr* 'som icke kan, icke får, icke är tillbörligt, är otillbörligt e. d. att uttalas, sägas'.[3] Subst. *úkvæði* bör förstås 'det som är *úkvæðr*' och *úkvæðisorð* 'ord, som icke kan, icke får utsägas'. Så benämnda ord, som ju vanligen röra sig om tillvitelser för perversitet, äro ju också straffbe-

[2] Jfr sv. dial. *o-äte* »det kreaturen lämna av fodret. Man brukade använda *oätet* att strö med» (Västergötl. [Kåkind] ULMA).

[3] Jfr sv. dial. *o-mæli, omøli, omǿli* adv. 'outsägligt, otroligt', t. ex. »*omæli* vackert» (Finl. [Vendell], *omali* 'osägeligen' (Dalarna, ULMA).

lagda. Att ordet, i samma mån som etymologien fördunklats, misstytts och tagit intryck av de många personbetecknande subst. på *-ing* (nidings-dåd, galning, vettvilling etc.) och trevande över *okvädinsord* slutligen fått formen *okvädingsord* är väl inte så förvånande.[4] På liknande sätt torde **úheyri* i ssgn *úheyrisverk* (Landsl. 4, 25 v. 1. 15), synonymt med *úheyriligt verk,* vara att förstå.

Verbalabstrakterna äro i allmänhet till sin betydelse på ett helt annat sätt labila än adjektivabstrakterna. Verbalinnehållet är ju såsom handling mycket mindre fast, statiskt än ett adjektivs egenskap. »Särskilt ofta förekommer det, att verbalabstrakter övergå till konkreter betecknande resultatet av eller föremålet för en handling eller verksamhet o. d. (nomina acti) eller betecknande platsen för en handling etc. (nomina loci)» (Olson, Appell. s. XXVII).

»Rena» verbalabstrakter [= 'det att göra: verbets innehåll'] äro på grund av den påpekade labiliteten sällsynta. Så kommer det sig, att det huvudsakligen blott är de allra yngsta verbalabstraktbildningarna, som ännu inte hunnit komma på glid: *únenning* f. 'ignavia', *ústilling* f. 'intemperantia', *úvirðing* 'det att icke vörda, sidvördnad'; *úbindandi, úbindendi* f., *úkunnandi* f. 'det att icke kunna, okunnighet', *úvitand* f. 'det att icke veta, okunnighet, ovetskap'.

De i got. så vanliga »rena» verbalabstrakterna på *-aini, -îni, -ôni* motsvaras i fvn. av de talrika på *-an* f.: *úhreinsan* (med ssgrna *úhreinsanarandi* m., *úhreinsanarhugsan* f.) 'det att *úhreinsa*', *óvingan* 'det att *úvingast*', *óþokkan* 'det att *úþokkast*', *úþoran* 'det att icke *þora,* modlöshet'.

Fem. *-ni*-avledning är *ústjórn* 'det att icke : *stýra* [= styra, regera]'.

Prefixets funktion i ovanstående »rena» verbalabstrakter är sålunda att uttrycka en kontradiktorisk »privering», avsaknaden, frånvaron av det avledda verbets innehåll.

De flesta andra abstraktbildningar i fvn. äro redan stadda på glid från bet. av »rent» verbalabstrakt:

[4] Jfr Bugge, Arkivet IV: 139.

úfagnaðr [: *úfagna* 'bliva bedrövad (över ngt)'] betyder sålunda ej endast 'det att bli bedrövad, bedrövelse, sorg' utan äv. 'det som gör bedrövad, som förorsakar sorg' [jfr *úvæni* ovan] : »ef sjá óhǫfa skal fram fara, at sjá *ófagnaðr* skuli ofgǫngum ganga yfir oss» (Gísl. 79, 11) 'skadeligt Væsen' (Fritzner). Äv. i ssgrna *úfagnaðarfolk* n., *úfagnaðarkraptr* m., *úfagnaðarvél* f.

újafnaðr [: *újafna* 'gjøre ulige eller forskjellig' (Fritzner)] 'det som är gjort olika, olikhet, orättfärdighet'. Äv. i ssgrna *újafnaðarmaðr* m., *újafnaðarfullr*.

úþrifnaðr m. [: *úþrífask* 'icke vara verksam, icke ha framgång' o. d.] är däremot närmast rent abstrakt 'det att icke vara verksam, overksamhet, slöhet'.
Dessa tre sist nämnda subst. äro snarast att anse som abstrakter till *ú*-verb.

úhugnaðr [: *hugna* 'behage, være efter ens Sind, saa at han er tilfreds' (Fritzner)] 'det att icke behaga, det som icke behagar, obehag'. Att det primära **hugnaðr* ej är belagt visar väl hän på att *úhugnaðr* bör anses bildat direkt till *hugna* och ej via *hugnaðr*.

útrúnaðr m. [: *trúa* 'tro, lita på, ha förtroende för'] 'det att icke: *trúa*', 'otro'. Prim.: *trúnaðr*.

úmetnaðr m. [: *meta* 'värdera, taxera, uppskatta'] 'det att icke värdera, uppskatta, avsaknad av uppskattning, ringaktning'.
Likartat: *úvegr* m. [: *vega* 'väga, uppskatta'].

Suffixet fem. *-iþô*, som ursprungligen bildade denominativa abstrakter, utsträckte sitt bruk till verbalavledningar. Redan i ex. ovan (sid. 106) kunde flera abstraktbildningar tänkas bildade till ett av nomenet avlett verb. Från sådana avledningar, som kunde uppfattas som bildade såväl till ett adjektiv som ett verb, utsträcktes bruket till att bilda deverbativa abstrakter. I samma mån som ett dylikt abstraktum närmast associerades med (icke ett statiskt adjektiv utan) ett verb, drabbas det av den för verbalabstrakterna utmärkande benägenheten för betydelseförskjutningar. — Klart deverbativa äro:

óbygð f. [: *byggja* 'bebo, bebygga']. Det primära *bygð* betyder ursprungligen 'det att bygga, bebyggelse', t. ex. »frá Íslands *bygð*», *bygðarleyfi* 'tillstånd att bygga', men förekommer vanligen med betydelseförskjutning i konkretiserande riktning: 'det som är be-

byggt', jfr *Bygðey*. Mot denna konkretiserade betydelse korresponderar *úbygð* 'det som icke är bebyggt', 'ubebygget egn' NL. Glossar), t. ex. »sjóinn ok aðrar *óbygðir*» (Fm. XI. 225, 19).[5]

úhófð f. [: *hófa* 'passa, vara passande'] 'det att icke vara passande', 'det som icke är passande, otillbörlighet'.

údygð f. [: *duga* 'duga, hjälpa', »*dugandi* maðr»] 'det att icke duga', 'att icke vara *dugandi*'. Väl rent abstrakt [»girnd ok dygð»]. Äv. i ssgn *údygðarmaðr*. Jfr det nysv. *odygd*.

úeirð f. [: *eira* 'skona'] 'det att icke: *eira*', 'Skaansel*lös*hed' (Fritzner).

úrókt f. [: *úrókja* 'försumma'] 'Forsømmelighed, Skjødesløshed, Uagtsomhed' (Fritzner).

Medan dessa båda ännu äro helt abstrakta har *úmegð* f. med ssgrna *úmegðarmaðr*, *úmegðarbú* [: *mega*] eg. 'det att vara omyndig, i omyndighet' konkretiserats till 'det el. den som är i omyndighet', t. ex. »sitja fyrir *ómegðum*».

úfórðir f. pl. 'Hindringer som gjør Fremkomsten vanskelig eller umulig for den reisende' (Fritzner) [»lagði þá á s n j á f a o k *úfórðir*»] är väl just på grund av sin konkretiserade bet. snarare att anse ss. bildat till verbet *úfóra* än till adj. *úfórr*.

M a s k. *-n*-s t a m m a r bilda i fvn. såsom vi sett ofta abstrakter till adjektiv. Av de ovan bland adjektivabstrakterna anförda kunde några tänkas vara verbalabstrakter (*úgreiði*, *úlíki*, *úskjóti*). Följande uppfattades väl som verbalabstrakter:

úþoli m. [: *þola* 'utstå, tåla'] 'det att icke tåla, utstå, avsaknad av uthållighet, »Utaalmodighed»'.

úskundi m. [: *skunda* 'skynda, ila']. Jfr *skundi* = 'Ilfærdighed, hvormed man søger at faa ngt i Stand' (Fritzner), 'iver.' *úskundi* = 'det att icke skynda, icke bemöda sig, det att vara »utan tag .

[5] Det nysv. *obygd* tycks f. ö. först inemot våra dagar ha förlorat sina direkta verbala associationer. Ännu i slutet av förra århundradet läsa vi t. ex.: »Trakten norrut var fullkomlig *obygd*, som först i nyare tider började att ytterst glest b e b y g g a s av inflyttade finnar.» (M. Höjer, Sverige 1: 382 [1875] SAOS). »De många för parkanläggningar och promenader lämpliga *obygder* inom staden och i dess närhet...» skriver ännu Wennerberg [1882] SAOS. Att ordet vid denna tid börjat allmänt lösas från sitt verbalsammanhang kunna vi utläsa ur: »Sibiriens nordkust är numera med undantag af dess vestligaste och östligaste del, i b o k s t a v l i g m e n i n g e n *obygd*.» (Nordenskiöld, Vega 2: 75 [1881] SAOS).

långsamhet, söleri'. Även kausativt: 'det som förorsakar »söleri»', d. v. s. 'hinder'.

úvili m. [: *vilja*], t. ex. »at *úvilja* e-s».

úþveri m. 'utslag, skabb o. d.' bör möjligen sammanställas med vb *þverra* 'avtaga, förminskas', ofta ss. motsats till *vaxa*, t. ex. »af hennar sǫkum Þverr úfriðr við kristna menn». Subst. betyder väl eg. 'det att icke förminskas, icke avtaga', 'det som icke avtager (utan växer), det som växer, utvecklar sig, »slår ut»'. Prim. **þveri* är ej belagt.

Verbalabstrakter fem. på *-ôn, -jôn*:

úhreinsa (jfr *úhreinsan* f., *úhreinsi* f.) 'det att *úhrein*-sa', 'det som *úhrein*-sar, gör orent'.

útrúa 'det att icke *trúa*', 'otro'.

úforsjá, úforsjó f. [: *sjá for*].

úgá f. [: *gá* 'ha uppmärksamhet på, ge akt på'] 'det att icke ge akt på, ouppmärksamhet', syn. *gá-leysi*. Ssgn *úgáfullr*.

úhófa f. [: *hófa* 'passa, vara passande'] 'det att icke vara passande', 'det som icke är passande', otillbörlighet'. Ssgrna *úhófuhlutr* m., *úhófuverk* n. Syn. *úhófð* f., *úhófi* n.

Neutr. *-ja*-stammar ss. verbalabstrakter:

úhófi n. [: *hófa*] — föreg.

úleyfi n. [: *leyfa* 'tillåta'], t. ex. »at *úleyfi* e-s», = 'det att icke tillåta', äv. 'det som icke är tillåtet'.

ústýri n. [: *stýra* 'styra, regera'] i t. ex. »gera *ústýri*» = 'det att icke styra [sig], regera, styrsel*löshet*, våldsamhet'. *ústýri* korresponderar icke med det positiva *stýri*, som blott förekommer i konkret betydelse, instrumentalt = 'det varmed man styr', d. v. s. 'roder', ett bevis bland andra för att dessa *ú*-substantiv äro att uppfatta såsom bildade direkt till verbet, med prefixet negerande dettas innehåll och icke såsom *ú*-bildningar till motsvarande substantiv. Det förefaller stundom, som om *ú*-substantiv visade tendens att bättre bevara den abstrakta betydelsen än motsvarande positiva substantiv. Jfr t. ex. *úhógindi* (ovan sid. 108).

Fem. *-în*-stammar äro:

úhreinsi f. [: *úhreinsa*] syn. med *úhreinsan* f., *úhreinsa* f. samt

úþoli f. [: *þola*] 'det att icke tåla, icke utstå, avsaknad av uthållighet'. Syn. *úþol* n., *úþoli* m.

Vid några subst. — övervägande gamla *a*-, *ō*-stammar — som vid sidan ha ett verb, är det svårt att säkert avgöra prioriteten mellan verb och substantiv. Några sådana förtecknar jag här i en särskild grupp, även om några av dem skulle kunnat trängas in i föregående sammanhang. Saken är dock för vårt vidkommande av ringa betydelse, då associationsbanorna mellan substantiv och verb i det ena som andra fallet voro väl upptrampade.

úlof n. *a*-st. var väl sålunda i varje fall nära associerat med vb *lofa* 'lova, tillåta'. Det pos. *lof* = 'det att lova, tillåta', 'det som är tillåtet, tillåtelse, samtycke', t. ex. »biðja *lofs*, gefa *lof*». — *úlof* = 'icke tillåtelse, avsaknad av samtycke', sålunda rent privativt, kontradiktoriskt negerande, t. ex. »at *úlofi* e-s» 'uden ens tilladelse' (Fritzner) icke: 'mot ngns tillåtelse' e. d. (Grg. I. 216, 17; Grág. 420, 2).

útal n. *a*-st. : *telja* 'räkna, »zählen»'. Det pos. *tal* betyder 1) 'det att räkna, räkning, uppräkning', t. ex. »koma þeir eigi til mann*tals* sumir, þá skolo hinir, er þar koma, t e l j a slíkt á hendr þeim, er eigi koma þar, sem þeir vilja t a l t hafa» (Gul. 296, 4), »langniðja *tal*» (Vsp. 16, Edda). Jfr fsv. *daghatal* 'dagräkning'. 2) 'det som är räknat, grupp o. d.' Jfr t. ex. »Gizurr biskup hafði t e l j a látit bøndr á Islandi» (Bp. I. 69, 6) med »engi maðr mátti á þann tíma jafnast við H..., sá sem i bónda *tali* var» (Bp. I. 716, 29). *Útal* torde vara att ställa vid sidan av bet. 2) ovan: 'det som icke är räknat [o c h h e l l e r i n t e k a n r ä k n a s]' (jfr ifråga om betydelseutvecklingen t. ex. *úbyrja, úbǿtr*), t. ex. »svá mǫrg hundruð at *útal* var», »*útal* engla», »*útal* er synda minna», »þat var *útal* hundraða»; »þat var *útal*» (Mag. 159; Grett. 141) 'det kunde ikke tælles' (Fritzner); »*ótal* skipa, *ótal* þegna, *ótal* hǫlða, við *ótali* bragna» (Skald.). — Obs. att *otal* nu uppfattas ss. bildat till *tal* 'antal' med prefixet *o*- i intensifierande funktion. Möjligen har prefixets nusv. pejorativa funktion också bidragit till att skapa ordets stilvärde. Jfr sid. 1.

úbǿtr f. pl. : *bǿta* 'förbättra, sona, böta'. Primatet *bót*, *bǿtr* = 'det att *bǿta*', äv. konkret 'böter', 'det som skall, kan bötas, gott-

göras', t. ex. »kalla til *bóta*» (Frost. V: 11) 'paastaa sig berettiget til bøder'. — *úbøtr* : 'at der ikke kan bødes, ikke kan afsones med Bøder' (Fritzner), t. ex. »tylftareiðar allir falla til *úbóta*» (Gul. 135). Ssgrna *úbótaþǫl, -maðr, -mál, -sǫk, -verk, -víg.* Jfr fsv. lspr. *oböte* n.

úvit n. *a*-st. : *vita.* Det pos. *vit* betyder 'det att veta, förstånd, medvetande', *úvit* 'det att icke veta, avsaknad av förstånd, medvets*lös*het', t. ex. »vera í *úviti*», »mæla í *úviti*», »falla í *úvit*», »ljósta e-n í *úvit*», »fekk langt *óvit*» (Nj. 125).

úþol n. *a*-st. [: *þola* 'tåla, uthärda, fördraga'] = 'det att icke tåla, fördraga, otålighet'. Syn *úþoli* f., *óþoli* m.

óþurft f. [: *þurfa* 'behöva'] 'det som är obehövligt, onödigt', ofta litotetiskt: 'hvad man gjerne kunde lade ugjort' (Fritzner) d. v. s. 'förfång, skada'. Obs. att *eigi ... þurfa* ofta betecknar, att 'noget er ufornødent, overflødigt, at man gjerne kan undlade det, fordi det intet kan hjælpe eller nytte' (Fritzner, art. *þurfa*).

úþǫrf f. *ō*-st. [: *þurfa*] i t. ex. »e-m til *úþarfar*» (Landn. [v. l.]; Hom.) Syn. med *úþurft* f.

úþǫkk f. *ō*-st. [: *þakka*], t. ex. »kunna e-m *óþakkir*» 'ikke give, yde nogen nogen tak' (ÞBrún. 2; Hsv. 25, Skald.), »hafa e-s *úþǫkk*» etc.

úskil n. *a*-st. [: *skila* 'udrede eller afgjøre en Sag saaledes at Uvished eller Tvist derved fjernes, hæves' (Fritzner)] = 1) 'det att icke »klara ut», oreda', t. ex. »gera *úskil* á e-u» (Eids. I: 33) 'gjøre en Sag forviklet' (Fritzner), 2) 'gärning, varvid man icke gör »skil»' [med en positiv i lagspråket utvecklad specialbet. Se Fritzner art. *Skil* 4]. I bet. 2) bör sålunda *úskil* eg. föras till grupp A. 3.

úsátt, úsætt f. är nära associerat med vb *sætta*[*st*] 'förlika[s]' [»sættast heilum sáttum» (Sturl. II. 240, 29), »sættast alsáttir um sáttir» (DN. IV. 465, 18)] = 'det att icke förlikas, icke hava förlikts, icke-förlikning', 'Mangel paa Enighed eller god Forstaaelse' (Fritzner), sålunda med kontradiktorisk negering. Ex.: »at *úsátt* e-s», »hafa *úsætt* við e-n», »At *ósátt* minni / skaltu þat it unga man hafa / ok þat giaforð geta!» (Alv. 6, Edda), 'nichteinwilligung' (Gering, EddaWb.). På liknande sätt också: *úsætti* n. *ja*-st. och *úsáttan* n. (Fm. XI. 43, 1). [Se också sid. 144].

úátan n. [: *eta*] 'det som icke kan (får) ätas'. Prim. *átan* n., *át* n. Ex.: »hann bar fyrir hann hrossaslátr, ok bað hann up risa ok eta. Diákninn svaraði: 'Hví man ek eta *úátan,* dróttinn?'» (Post. 839, 30).

ústund f., sammanhörande med vb *stunda* 'have noget for Øie, som man særligen bryder sig om, interesserer sig for' (Fritzner). »Leggja *stund* á e-t» syn. med »*stunda* e-t, *stunda* á e-t». *Ústund* = 'det att icke intressera sig för, icke vårda sig om' Fld. I. 22: »fóðir barn, þat var mær; hún leggr á barn þat alla *óstund.* Hún atti hund þann, er Yrsa hét, ok þar eptir kallaði hún meyna ... ok sem hún var 12 vetra gǫmul, skyldi hún gæta hjarðar ok aldrei annat vitast, enn hún væri karls dóttir ok kellingar». — Fritzner översätter, säkerligen felaktigt, »Uvilje, Mishag».

úmegin n., *úmegn* n., *úmáttr* m. till vb *mega* 'kunna, förmå, ha kraft', t. ex. »Ok skulu mikit þín orð *mega* við mik» (Nj. 115), »hvat *má* hann» (SE. I. 28, 4) = »hvé máttugr er hann», »ekki *megandi*» (Fm. III. 154, 11) = *máttlauss. Ú*-substantiven beteckna 'det att icke *mega,* makt*lös*het, kraft*lös*het, vanmakt, medvets*lös*het'. Ex.: »falla í *úmátt*» (Heilag. I. 45, 8), »eigi veit ek þat gjǫrla, hvárt þat var ǫngvit, *ómegn* eða svefn» (Bp. II. 230. 18). Konkretiserat = 'vad man icke förmår' i »guði er e k k i *úmegn*» (Ridd. 93, 4) 'för Gud är ingenting omöjligt'.

úyndi n. [: *unna* 'tycka om, älska'] 'Misfornøielse med sine Livsforhold' (Fritzner). Prim. *yndi* n., *unað* n.

úhrósi n. *ja*-st. : vb *hrósa* 'prisa, berömma, skryta med' el. möjl. subst. *hrós.* n.[6] *Úhrósi* = 'det att icke prisa' > 'det som ej bör prisas, som inte är någonting att skryta med, berömma sig av', väl ofta i litotetisk-eufemistisk användning : »Andstygð þeirri

[6] Denna formella motsättning mellan *ú*-prefigerad *ja*-stam och primat av annan stam är påfallande vanlig: fvn. *údœði* : *dáð, údómi* : *dómr, úgildi* : fsv. *giæld, úhrósi* : *hrós, úhófi* : *hóf, úlífi* : *líf, úlyndi* : *lund, úsætti* : *sátt, úyndi* : *unað*; fsv. *olœti* : *lat, onœmne* : *nampn* etc. Om dessa *ja*-bildningar väsentligen äro betingade av att de utgöra senare kompositionsleder (E. Ekwall, Suffixet *ja-,* sid. 98), skulle de vittna om att *ú-* närmast hade tyngden av ett verkligt kompositionsled, likvärdigt med *heil-, hálf-, ill-* o. d. — Ännu en antydan om att *ú-* tillmättes ett högre egenvärde än ett osjälvständigt prefix kunde sannolikt en statistik över *ú*-ordens sär- resp. sammanskrivning giva.

allri ok *óhrøsi* ok leiðindom, er þú fekt fyr afbrigðartréit» (Heilag. II. 12, 30). Dunkelt är det alternativa *órœsi* : »en hitt *órœsi* (*óhrœsi*) er þar sitr ok hlýðir til tals manna» (Kjaln. 8), äv. »þóttust eigi vita hvat *úrœsi* var» (Flat. I. 391, 14). S. st. Fm. II. 160, 29 har *úrœst*.

A. 2) Beteckningar för levande väsen.

Avledningar till verb:

úviti m. *n*-st. [: *vita*] 'den som icke vet' = »vit*lauss* maðr». »Hann var barn ok *úviti*» (Hkr. 419, 7), »úgæfumaðr var ek, er ek ól þinn *úvita*» (Krók. 5, 21), »þau [barnen] vóru ǫll *úvitar*, en sumir úmála» (Hom. 50), »ef lǫgsǫgumaðr verðr ómáli eðr *óviti*» (Grág. [utg. 1829] I. 9). Bildningen är dock osäker, kanske i stället till adj. *úvitr*. Jfr Olson, Appell. sid. 11 och Falk, PBB XIV: 18.

ómagi m. *n*-st. [: *mega* 'formaa, have Evne eller Magt til noget' (Fritzner)] 'den som icke har »Evne, Magt»', myndighet', 'den som ej är kompetent i rättssaker' (Bugge, Tidsskr. f. Nord. Fil. NR 3: 267 ff.) Ssgrna: *úmaga-aldr, -bálker, -eyrir, -framførsla, -lýsing, -mál, -mót, -skipti, -verk*.

úbyrja f. [nomen agentis på *-jōn* till *bera* 'föda'] 'kvinna, som icke föder, som icke kan föda barn', 'ofruktsam kvinna'.

En bildning av samma slag är väl: *Órøkja* m. N. pr. [: vb *røkja* 'taga sig an, vårda sig om, bekymra sig om'] 'den som icke tar sig an[7], vårdar sig om, den vårds*löse*, icke ömsinnade, hänsynslöse'. *Órøkja*, Snorres son (Anon. XIII B. 26, Skald.) gör också skäl för namnet: »Órøkja, som ikke nølede, bød at man skulde forkorte mændenes alder...» (Jónsson övers.). Ang. fem. genus jfr sådana tillnamn som Birger Brosa, Niclis Gepa, Kolbrænna, Peter Scrambla m. fl. Se härom Hellquist i Xenia Lideniana sid. 108 f. och i Arkivet 13: 234 f. samt Olson, Appell. sid. 59.

Nomina agentis på *-ir* äro:

óþyrmir m. [: *þyrma* 'skona'] 'en som icke skonar, skoningslös': »alla mína giptu hefir þú, *óþyrmir* ok vægðarlauss stormr!

[7] Jfr *Orøkja* ss. namn på får »således kaldt, fordi fåret forsömte sit lam.» (Finnur Jónsson, Arkivet 28: 337).

með sjóvargangi frá mér tekit» (Bær. 92, 49). I Skald. förekommer ordet Vell. 8: »*óþyrmir* varga», d. v. s. 'krigare'. Egilsson-Jónsson förmodar att *ó-* här står för *of-* och översätter »som skåner ulvene, d. v. s. giver dem føde», men framkastar, att *vargar* kunna tänkas stå i betydelsen 'fredløse mænd'. Detta senare är sannolikt också fallet. Jfr liknande ex. i skaldespråket: »Vǫrgum eyddi Vinða fergir» (Mark. 1, 8) 'vendernes undertrykker udryddede ugærningsmænd' eller »varga myrðir» (Þ Sær 2, 3: Þorm. 2, 10) 'stræng og dygtig fyrste'.

ógróðir m. [: *gróða* 'lade vaxe, gro'] 'en som icke låter något växa', t. ex. »*ógrøðir* armgrjóts» 'guldringes uddeler, gavmild mand' (Hfr. 3, 16, Skald.).

Ovisst är *Ókólnir* m., enligt Vsp. 37 (Edda) den trakt, där jättarnas ölhall stod. Namnet måste väl eg. betyda »den ikke kolde» (Lex. Poet.), en översättning, som emellertid passar mycket dåligt, eftersom allt som har samband med jättarna brukar vara allt annat än varmt. Man har därför frestats antaga, att *Ó-* här stode för *Of-*. Måhända kunde man tänka sig som möjlig betydelse: 'som icke kall*nar* (med tonvikt på det inkoativa), som icke avkyles, icke kan avkylas (därför att den redan förut är så kall som tänkbart)'? [Jfr t. ex. *kólnan* f. 'Afkjøling, Aftagende med Hensyn til Varme' (Fritzner)].

óglaðnir, ett »jǫtna heiti» (Skald.), enligt Egilsson-Jónsson med bet. »den ikke glade», väl tänkt till *óglaðr*. Kanske bör dock ordet snarare betraktas som *ir*-avledning till det **glaðna* (= *gleðja*), som von Bahder förutsätter till substantivet *glaðning* m. fl. [Se Karl von Bahder: Die Verbalabstracta in den germ. Sprachen, sid. 190 och Olson, Appell. sid. 442]. Bet. skulle då bli 'den som icke gör glad' el. 'den som gör icke-glad', en bet. som betydligt bättre passar som heiti för jätte.

Såsom nomina agentis räknas lämpligen de på *-ing-, -ung-*. (Se von Bahder, a. a. sid. 176 ff.; L. Sütterlin: Geschichte der Nomina agentis im germanischen, Strassburg 1887, sid. 20. Annorlunda Falk: PBB XIV: 2):

úbíðingr m. [: *bíða* 'vänta (på ngt)'] 'en som icke väntar, som flyr [om feg person]': »eggskeindar létk undir *óbíðingum* svíða

(Hást. 1, Skald.) 'jeg lod sårene, tilføjede ved sværdet, svie for de flygtende' (Jónsson).

Till nomina äro bildade:

úhljóðr m., heiti för vinden (Þul. IV. oo 2, Skald.) [: adj. *hljóðr* 'tyst'], betyder eg. 'den som icke är tyst [och stilla]' väl litotetiskt, d. v. s. den »stærkt støjende» (Jónss.).

På liknande sätt väl *Órór* m., namn på havet (Þul. IV. u 2, Skald.) [: adj. *rór*], d. v. s. 'den icke-stilla', 'den som icke är lugn'.

úvœri m. [»vokalen ikke helt sikker» Finnur Jóns.s anm.], heiti för korpen (Þul. IV. tt 1, Skald.), är väl sannolikt avlett av adj. *vœrr* eg. 'som kan vara, [äv. passivt 'där man kan vara'], »fredelig», »rolig»'. *Úvœri* vore då att översätta 'den som icke kan vara, den som är icke-stillsam, icke lugn e. d.' med avseende på korpens flyktighet. Ifrågavarande heiti står uppräknat närmast efter *huginn,* om man nu därav vågar döma något om associationsbanorna.

Suffixet *-nir* har i det poetiska språket bland egennamn och heiti blivit produktivt ss. avledningsändelse även till ett nomen och återfinnes i ett ganska stort antal svårförklarade, tydligen ganska fria bildningar. Hit torde höra *óskǫpnir,* varom utförligt nedan i sammanhang med *óskǫp.*

Ss. denominativt bör väl *únytjungr* m. betraktas. Ex. »kvað Má lengi hafa verit mikinn *ónytjung,* ok kallaði slíka menn helzt mega heita frænda-skǫmm» (Sturl. I. 12, 7). [Jfr »e n g i var hann *nytjungr* kallaðr af flestum mǫnnum.» (Laxd. 14)]. Sannolikt avlett av *nyt* f. 'Nytte, som man har eller gjør sig af noget' (Fritzner), d. v. s. 'person, som man inte har nytta av, som inte gör någon nytta [utan snarare skada]'. Jfr t. ex. *níðingr* : *níð.*

Osäkert till sin bildning är *úsvifrungr* m. hap. leg. SE. II. 497, 4: »Heitir dolgr andskoti. sokkvi. þrǫngvir. skaðamaðr *vsvifrvngr.* báági andskoti. vvin.» med bet. 'Fiende' (enl. Fritzner). Kanske att läsa *úsvífrungr,* syn, till *ósvífrandi* m. i »ósvífrandi ása» om jätten Tjasse (Haustl. 5, Skald.). Kanske att sammanställa med vb *svífa: svífast e-s* = 'afholde sig, holde sig tilbage fra noget,

saa at man ikke gjør det' (Fritzner), t. ex. »hættið yðr ekki undir váp̨n heljarmannsins þess er enskis *svífst*» (Bp. I. 290, 13), och adj. *úsvifinn, úsvífr,* t. ex. »hann *svífst* enskis» = »hann var *úsvífinn* ok úfyrirleitinn um kvennafar» (Flat. I. 216, 13), »skǫp *úsvífr* (Ingj. 2, 4, Skald.) 'som icke viker undan, »hård»' [möjl. passivt 'som icke kan undvikas, oundviklig']. Obs. att *-r* tydligen hör till stammen, liksom t. ex. Sturl. I. 386, 7. — *úsvífrungr, úsvífrandi* skulle då betyda ung. 'den som icke viker tillbaka, som inte »skyr någonting», hård motståndare e. d.'.

A. 3) Prefixet negerar en etymologiskt icke ursprunglig positiv bibetydelse.

Om vi säga om eller till en mansperson, att han är »ingen man», så mena vi därmed inte att frånkänna honom maskulint kön och påstå honom vara kvinna eller barn. Vi kunna litet tydligare säga rent ut till honom, att han är en »käring», omvänt kan i Tyskland en flicka berömmas med orden »ein tüchtiger Kerl». — När under vinterkriget mellan Finland och Ryssland man från finsk sida vädjat till oss om flera vapenföra *män* från Sverige, dock ganska förgäves, så yttrades, att det tycks vara Sverige som behöver *män.* Den sista meningen bygger tydligen på en ordlek — om vi få använda detta ord i så allvarligt sammanhang: det första *män* avser närmast könet, maskulina varelser, medan det andra är liktydigt med behjärtade, modiga personer, som tänka mer på sin moraliska plikt än på egen bekvämlighet och säkerhet. Med andra ord: *man* har dels en vidare, saklig, affektlös bet. = 'maskulin varelse' [»omklädningshytter o. d. för män»]; dels kan till denna grundbetydelse träda ett värderingselement, som gör begreppet snävare till sin omfattning = 'en maskulin varelse, som besitter de egenskaper, som man önskar finna hos en förebildlig man.'[8]

[8] Tillfälligtvis kan i nysv. *oman* bildas till båda dessa betydelser. Till den första: »... snöpte dem, och gjorde dem ifrån männer till *omänner*» (Carlstedt, Her. 2: 296 [1833] SAOB:s saml.), »... lida af impotens; de sköta qvinnosysslor och tala alldeles som qvinnor. Man kallar dem *omänner*» (Löwegr. Hippokr. 1: 36 [1909] SAOB:s saml.). Till den andra bet.: »Wåre gamle Swenske och Göther kallade sådana hemliggiare [som ej vågade sig ut i krig] : modlösa, modfälta, modstullna, *oman,* käringar, liggiande som kattor på vngen...» (Isogæus, Segersk. 496 [c. 1700] SAOB:s saml.) eller:

Att detta »värderingselement» i ordets betydelse är på ett helt annat sätt betydelsehistoriskt labilt än den grundliggande värderingsfria betydelsen är naturligt. I samma mån som den isländska sagatidens, den europeiska riddartidens etc. manliga ideal växlar, förändras också detta element inom ordets betydelse.

Det är tydligt, att det i ovanstående ex. är just detta element (och inget annat) som prefixet frånkänner el. med andra ord: k o n t r a d i k t o r i s k t n e g e r a r.

Låt oss ta ett annat ex. ett steg tillbaka i tiden. I mhty. och mlty. finna vi gång på gång t. ex. *un-wîp, un-vrouwe*. Vad betyda dessa ord? 'Icke-kvinna', d. v. s. 'man eller barn'? Tydligen icke. Från vår moderna språkkänsla skulle vi kanske närmast vara benägna att.översätta dem med 'dålig kvinna' e. d. *Wîp, vrouwe* betyder ju kvinna, och prefixet har väl den nedsättande, pejorativa funktion, som ju långt ifrån är oss främmande [se t. ex. sid. 1]. Nej, visserligen icke o s s främmande, men sannolikt dem, som använt ordet, näml. de medeltida diktarna. Till en rätt förståelse av *un-wîp* kunna vi bäst förhjälpas av en samtida. Walter von der Vogelweide skriver t. ex. [övers. av Simrock]:

> »*Weib*» muss stets der Frauen höchster Name sein,
> Der mehr als »Frau» sie — dünkt mich — ziert und kleidet.
> Wenn etwa eine meint, es klinge »Weib» nicht fein,
> Die höre diesen Sang, eh' sie entscheidet.
> *Unweiber* gibt's bei Frauen auch,
> Unter *Weibern* gibt es keine.
> Weibes Name, Weibes Brauch
> Ist voll Zartheit und voll Reine.
> Ist oft Frauen nicht zu traun
> Alle Weiber sind doch Fraun.
> Zweifellob, das höhnet
> Wie oft der Name Fraue,
> *Weib* ist ein Wort, das alle krönet.

Det är vid närmare bekantskap med ordet tydligt, att det förhåller sig med *wîp* på motsvarande vis som med *man* i det nysv. ex. Det betyder något utöver kvinna = 'feminin varelse', nämligen en kvinna med en medeltida kvinnas alla dygder, och det är

---

»Ibland detta folket [dalkarlarna] betyder ordet *o-man* (icke man) vanligen detsamma som en dålig eller oduglig karl — detta ord carakteriserar hela denna folkstam.» (Stiernstolpe, Arndt 2: 200 [1867] SAOB:s saml.).

just detta värderande element, som prefixet kontradiktoriskt förnekar. — O m vi nu svävade i fullständig ovisshet om medeltidens kvinnoideal och endast visste, att *wîp* betyder 'feminin varelse, kvinna' och så stötte på ordet *un-wîp,* så skulle vi nog anse oss ha fått ett ex. på att vårt *o* pejorativum har gamla anor.

Och n ä r vi nu möta ett *o*-prefigerat subst., som träder fram ur en ännu avlägsnare kultur och ett betydligt äldre sätt att tänka och känna, en kultur, som vi måhända anse oss ganska förtrogna med, men vars innersta trådar och finaste nyanser i mycket äro oss förborgade (och dit hör just ofta de medklingande »värderingselementen» i ett ord, vars betydelse vi tro oss känna), så må vi fråga oss, i vilken mån vår egen tids språkkänsla kan förhjälpa oss i våra bemödanden att nå ordens själ, eller om den överhuvudtaget mera hjälper än stjälper.

Efter att ha erinrat om att vi för det äldre fornspråkets vidkommande ännu inte vid vår undersökning inom de olika ordklasserna ha träffat på ett fall, där prefixet otvetydigt haft nagon annan funktion än den rent [vanligen kontradiktoriskt] negerande, en funktion, som med hänsyn till prefixets historiska utveckling a priori är den sannolikaste, övergår jag till att i ett sammanhang behandla ett antal fvn. *ú*-subst., där prefixet bör anses negera just ett sådant värderingselement, som utvecklat sig hos det primära substantivet.[9]

I anslutning till det nysv. ex. ovan kan först nämnas *úmannan* n., vilket är att sammanställa med *maðr* »med intensiv Betydning om Manden som han bør være eller som den der er i Besiddelse af de Egenskaber, han bør have» (Fritzner), t. ex.: »þóttust þeir vita, at hann [Egill] mundi eigi hafa drepit Þorgrim, því at Egill var *engi maðr*» (Flat. II. 211, 23), »vera *maðr* til e-s», »kenna sik *mann* til e-s». Jfr nusv. »vara karl till att göra ngt». Till denna betydelse av *maðr* med negering av den positiva bibetydelsen ha vi att uppfatta *úmannan* n., syn. med *mann* l e y s i n. *mann* l æ r a f. 'en, som inte är (riktig) karl, man': »þú heldr mik fyrir þat *úmannan,* at ek geti varla vápn borit» (Klm. 50, 12).

úráð n. Att det primära *ráð* vanligen betyder något utöver ett indifferent 'råd', det visar snart en granskning av ordet i dess

[9] Jfr ang. ty. Albert Hoefer i Pfeiffers Germania XIV, sid. 201 ff.

användning. Om den kraft, de affekter, värdeelementer, positiva bibetydelser eller hur vi bäst skola uttrycka det, som ordet *ráð* innefattar utöver ett affektlöst verbalabstraktum, därom ger måhända Grønbech en svårverifierbar men till sin tendens säkerligen riktig aning i Vor Folkeæt i Oldtiden I: 170 ff. »*Råd* er den kraft, 'lykke' som kommer indefra og strømmer ud i råd, i befaling, i planer...» (a. a. sid. 172). *Ráð* kommer framför allt att beteckna 'ett *ráð*, som leder till framgång'. Saknar det den främjande kraften, ja, då var det heller intet *ráð* — utan ett *úráð*.

Ex. »Þat sýnist mér *ráð*, at...», »Þat þykki mér *ráð*, at...», »ek ætla þat *ráð*, at...» ung. = 'ett gott råd, ett råd, som leder mot målet, ett välsignelsebringande råd'. Jfr nusv. »det är inte *råd*ligt». Det gamla ordspråket »Den råd lyder är vis» förlorar nog det väsentligaste av sin mening, om vi därmed förstå, att det vittnar om vishet att följa framställda förslag och råd; i ordspråket ligger nog, att man bör vara erfaren, mogen, vis nog att vara lyhörd för de råd, som verkligen äro »råd» i äldre, positiv betydelse. Vidare »Bistå ngn med *råd* och dåd», »Bättre brödlös än *råd*lös» d. v. s. i avsaknad av sådana planer, idéer, »råd», som leda mot målet. — »vera til *ráðs* el. til *ráða*» 'være tjenligt, tilraadeligt' (Fritzner), »verða at *ráði*» 'lykkes, komme til nytte' (Fritzner), »varð allt at *ráði* þat er hann réð mǫnnum» (Nj. 20) etc. — »er *eigi ráð* at hafa færri en 30 manna» (Nj. 60), »mun *eigi ráð*, at ek fara þessa ferð» (Fm. XI. 263, 15).

Jfr »m i k i t ráð», där adjektivet hänför sig just till samma positiva bibet. av 'lycklig, ändamålsenlig' som prefixet. Jfr t. ex. då ett litet barn, för vilket en liknande dubbelbetydelse ännu inte blivit klar, hellre torde vilja kallas »en s t o r gris» än »en liten g r i s».

Det är tydligt, att det är detta med det indifferenta begreppet '*ráð*' så fast förknippade positiva värdeelement, som prefixet syftar till och negerar, d. v. s. *úráð* betyder 'ett råd, som icke är gott, icke lyckobringande, som icke leder till framgång e. d.': »þat var *úráð* þeirra br, ðra, at...», »víkja fra *úráði* til *ráðs*», »þeir gera nu *ráð* sittó þó at heldr væri *úráð*» (Sturl. I. 294, 18), »kallaði annarr pat *ráð*, er annarr kallaði *úráð*» (Flat. II. 284, 36), »skiptir [þú] svá mínu *ráði* í brott í þeirra *úráð*» (Barl. 111, 15), »fyrir

Því at þú hlýddir meirr *úráði* konu þinnar heldr en *heilræðum* mínum» (Kgs. 117, 15). Mera vittne göres oss väl knappast behov — i så fall skulle exemplen kunna mångfaldigas.

Allt tyder på att översättningen »skadeligt, fordærveligt Raad: slet Beslutning» o. d. (Fritzner) icke kan anses fullt adekvat. Liksom ifråga om motsatsförhållandet hos *o*-adjektiven [se sid. 67] utgår tydligen Fritzner (och flera med honom) i alltför hög grad från sin egen tids språkkänsla, enligt vilken *råd* var så tämligen indifferent — det kan ju finnas både goda och dåliga råd, dåliga rådgivare etc. — och prefixet här hade en modern pejorativ funktion. Skillnaden i resultat kan i sak synas ringa och oväsentlig, men den står i ett sammanhang av större räckvidd och betydelse: den positiva inställning, som våra förfäder hade till tingen omkring sig, deras behärskade, harmoniska, klart avvägda — om vi så vill: — okomplicerade syn på tillvaron, som exempelvis låter betydelsesfären *'råð'* väsentligen bestå av 'ráð' och 'úráð', medan vi måste räkna med goda, ganska goda, mindre goda, dåliga, fördärvbringande, misstänkta, lömska etc. etc. i en hart när ändlös serie råd.

Likartat är förhållandet med **úræði* i *úræðismaðr* m. samt möjligen *úráðan* n. Jfr sid. 144 nedan.

Om ock min undersökning har till föremål en negerad del av ordförrådet, är det min förhoppning, att den följande förteckningen över ett antal med *úráð* parallella ord måtte kunna skänka en känsla av det positiva i den kultur, som språket endast blekt kan representera. — En filolog står väl vanligen ganska undrande inför Vilh. Grønbechs imposanta, tanke- och ordrika vision av »Vor Folkeæt i Oldtiden». Den »kontradiktoriska» bild av våra förfäders kultur, han där tecknar, har åtminstone på förf. till detta arbete verkat mindre spekulativ och mera gripbar, sedan jag trott mig finna den väsentligen bekräftad i ordbildning och betydelsehistoria. Jag skall i det följande visligen avhålla mig från de kulturhistoriska spekulationer, vartill materialet stundom kunde fresta, och övergår till att granska några med *úráð* likartade *ú*-substantiv.

úár n. — Då man vid de stora festerna drack för »år och fred» (ár ok friðr), var det naturligtvis för ett g o t t år, man drack.

Ár kan å ena sidan betyda kalenderår, 12 månader, [ehuru man i regel räknade med *missari*, *misseri*]. Ordets vanligaste bet. är dock 'gott år', gott i avseende på det som framförallt intresserade en jordbrukande, boskapsskötande el. fiskande befolkning, nämligen ifråga om årsväxt, fruktbarhet (nysv. 'äring'). *árveitir ýta* 'frugtbarheds-giver', *árstillir* 'frugtbarhedens styrer' (Lex. Poet.) äro senisl. [Líkn. 20,17, Skald.] namn på Kristus. *Árscell* betyder icke 'rik på år, gammal' utan 'heldig ved (den gode) åring' (Lex. Poet.). »Þá var ár gótt» (Eg. 9) är väl närmast tautologiskt för det vanligare »þá var ár *mikit*» (OH. 71, 30), »fekk hann *mikit* ár» (Hom. 103, 16). — Det är tydligt att prefixet i *úár* hänför sig till och kontradiktoriskt förnekar denna positiva bibetydelse.

údrengr m. — *drengr* har i klassisk isl. en utpräglat positiv bet. utöver bet. 'yngre mansperson'. »*drengir* heita vaskir menn ok batnandi [hs. 757 add.: síns mannskapar]» (SE. I. 530), »eggjaði hann at halda fram sem hann væri *drengr* til» (Sturl. I. 138, 17) [jfr nusv. »som han var karl till»], »ef þú ert *drengr* f u l l r, hvat skaltu þá ...» (Heið. 30), »verða e-m m e s t r *drengr*» (Nj. 49), »verða l í t i l l *drengr*» (Nj. 44). Ssgrna *drengskapr* m., *drengiligr, drengsbragð* n., *dreng* l e y s i n. — *údrengr* = 'man, som saknar de egenskaper, som kunnat förskaffa honom hedersnamnet *drengr,* en som inte är en riktig karl'. Ssgrna *údrengskapr, údrenglyndr;* avledn. *údrengjast.*

úfall n., bildat till det positiva *fall* eller snarare till vb *falla* i dess bet. 'være en tjenlig, passende, velbehaglig' (Fritzner), 'passe, være belejlig' (Lex. Poet.) [jfr ty. *gefallen, gefällig*], t. ex. »fellr mér nú ekki, þótt þú fáist í aptr at hverfa» (Post. enl. Fritzner), »sagði sér vel falla at gera ...» (Stj. 600, 21), »es mǫl falla» (Ht. 75, Skald.) 'når tiden er belejlig' (Lex. Poet.) = *vel falla.* Jfr part. *fallinn* syn. med *vel fallinn.* Denna positivt specialiserade bet. av *falla* synes företrädesvis förekomma i y. fvn., och subst. *úfall,* som saknas t. ex. i Edda och Skald., tycks vara en ung bildning: »Metellus spyrr þetta *úfall* (Pr. 286, 10)[10], »skǫmm eru *úfǫll* þessa heims» (Bp. I. 640). En liknande betydelseutveckling träffar ofta verb och verbalsubstantiv med ett ursprungligen in-

[10] Jfr sv. dial. *o-fall* 'missöde' (Finl. [Vendell]), »en motgång (faller sig illa)» (Södermanl. ULMA).

different verbinnehåll som *fara, ganga, gefa, skapa* m. fl. Jfr nedan t. ex. *úfarnaðr, úfǫr, úgangr, úgipta, úgæfa, úskap* etc.

úfarnaðr m. [: vb *fara*] enl. Fritzner med bet. »Skade; skadeligt Væsen». Från vår språkkänsla äro vi kanske benägna att förklara ordets betydelse med prefixets pejorativa funktion, sålunda 'det som far (går, avlöper) dåligt, olyckligt e. d.' Betydelseutvecklingen torde dock snarare vara följande: Till vb *fara* är bildat ett rent verbalabstrakt, *farnaðr* 'det att fara, resa; färd', t. ex. »til *farnaðar* ok til *ferðar*» (Grág. 305, 25). *Fara* användes dessutom ofta i opersonlig-överpersonlig betydelse, oftare, förefaller det, i ett positivt än ett helt indifferent sammanhang, t. ex. »fór með þeim vel ok vingjarnliga», »e-m ferr vel, drengiliga, rǫskliga». Jfr part. *farinn* i bet. 'väl utrustad med'. Till *fara* i denna opersonliga användning: *farnaðr* 'det som *ferr e-m,* sker, vederfares ngn' med samma bibetydelse av ändamålsenlighet, nytta, 'det som beskäres ngn till nytta', t. ex. »hvat mun fyrst görast til *farnaðar*» 'vad bör först lämpligen företagas'. Detta nyttokrav blir för tanken allt starkare, så att det alltmer dominerar framför det etymologiskt ursprungliga verbinnehållet: »hann fekk af því folki mikinn *farnað*» 'han fick hjälp, understöd' [möjl. föreligger dock i detta sista ex. en utveckling 'de som fara med, följe']. Till denna positiva bibetydelse, som utvecklat sig ur det indifferenta verbinnehållet, hänför sig prefixet i *úfarnaðr,* vilket naturligtvis icke betyder 'det som icke vederfares ngn e. d.' utan 'det som vederfares ngn, men icke till nytta [utan skada]', t. ex. »at vér munim hljóta af konungi þessum *úfarnað*» (Eg. 6 m. fl.) Därtill i sin tur kausativt: 'det som förorsakar, att ngt sker icke till nytta [utan till skada]', 'skadligt väsen' [jfr ang. betydelseutvecklingen t. ex. *úfagnaðr* ovan.], t. ex. »skortir oss áðr skynlausa skiptinga, þó at þessi *úfarnaðr* ørist eigi inni hér fyrir augum mér» (Stj. 475, 8).

På ett liknande sätt [kontradiktoriskt negerande en etym. ursprunglig bibet.] ha vi sannolikt att se prefixets funktion vid en äldre abstraktbildning till samma verb: *úfǫr* f., i sht pl. *úfarir, úfarar* med ssgr som *úfaraár, úfarasumar, úfara-Hrói,* t. ex. »hafa *úfarir* af e-m» (Laxd. 63), »fara *úfarar*» (Vatsd. 35), »gleðjast of *úfǫrum* e-s» (Kgs. 117), »illt er at hlacka yfir annars *ófǫrum*» (Smaastykker, sid. 165). Måhända böra vi räkna med

ett *ó-* med pejorativ funktion i yngre fvn. belägg: »en svá sem þeir sjá *fara* kumpána sína [v. l. sjá *ófarar* sinna manna] þá sneru þeir undan ok flýðu» (Bev. 216, 39). Jfr det nysv. *ofärd!*

På liknande vis har det indifferenta *gangr* m. [: *ganga*] 'gående, gång' också utvecklat den positiva bet. 'anseende, ynnest': »þeir ǫfunduðu Halfreð skald þótti þeim hann hafa ofmikinn *gang* af konungi» (Flat. I. 327), »sá ... er mestan *gang* hefir haft allra manna» (Alex. 124, 28) [*gengi,* fsv. *gængi* utvecklar äv. bet. 'hjälp', se Olson, Appell. 387]. Denna positiva bibetydelse negerar prefixet i t. ex. »svá mikill *úgangr* varð um þetta, at ...» (Mar. 1077, 22) 'det gik i den Grad ilde dermed, at ...' (Fritzner). Ordet har tydligen influerats av och ofta sammanblandats med *úgagn* n., t. ex. *úgangs-maðr* ~ *úgagns-maðr.*

Till vb *líða* 'gå, fara' ha vi verbalabstraktet *lið* n. med bet. 'gående [med ngn]', varav utvecklas 'det att gå med på ngns sida', 'understöd, hjälp', äv. konkretiserat: 'de som gå med, följe, hjälpande skara', t. ex. »*lið* er ok þat kallat, er maðr heitir ǫðrum *liði* [v. l. liðsinni] sinn», »bað Hall mág sinn *liðs* o k s t y r k t a r», ssgn *liðveizla* m. fl. — *úlið,* 'deltagande, som icke är till hjälp, icke-hjälp, »björntjänst»': »varð Vindum at því m i k i t *ólið,* er þeir hǫfðu ætlat sér til mikils styrks ok stoðar» (Fm. VI. 69, 10), »Hárekr kom til Noregs, ok hitti Þorstein ... Þ. mælti: þetta er mér mest *ólið*» (Fm. VI. 384, 5). Ofta med litotetisk dubbelnegering: »e n e k k i skal ek gera þér til *úliðs*» (Fm. VII. 30, 21), »nu mun ek e i g i veita fóstbróðrum mínum *úlið*» (Ljósv. 23 [sid. 206, 16]).

Det förefaller mig inte osannolikt, att *úfjǫt* n. pl. bör ses i detta sammanhang. Ordet torde, som Hesselman påpekat (Västnord. Stud. I sid. 32) vara pl. till *fet* n. 'steg, fjät'. Ordet användes i sht om steg, som föra till ett mål. Jfr vb *feta,* som eg. betyder 'gå skridtvis', men vanligen har bet. 'finna väg, finna [den rätta] vägen', t. ex. »*feta* burt ór vǫlundarhúsi» (Lil. 92, Skald.) 'hitta väg*en,* »klara sig ut» ur labyrinten', »ok *fátu* hvergi» (Fld. III. 401) 'kunde ingenstädes finna [den rätta] vägen'. Bildligt »*feta* várkunnar vinnur» (SE. II. 226 [i dikt]) 'finde barmhjærtighedens gærninger'. *Feta* i förbindelse med infinitiv kan i poet. språk ofta bäst översättas med 'nå, ernå, kunna'. En bibetydelse av

'rätt väg', 'som leder till framgång', 'framgång' tycks ligga nära. — Fvn. *úfjǫt*, som blott är belagt en gång (Grg. I. 217, 7): »ef lǫgsǫgumaðr gerir þau *ófjǫt* nǫkkur, er meiri hlutr manna vil kalla þingsafglǫpun», bör kanske översättas 'mått och steg, åtgärder e. d., som ligger utom den rätta vägen', d. v. s. 'orätt, olag'. [Ang. pluralformen jfr t. ex. *fǫr* — *úfarir, úfarar; skap* — *úskǫp; úlǫg* m. fl.]

údáð f. *údáði* m. *údæði* n. — Det pos. *dáð* [: roten **dǣ-, *dō-* 'göra'] har i fvn. utöver det indifferenta 'görande, handling' utvecklat en positiv bet.: »Evne og Villie til at gjøre hvad man bør (Fritzner), t. ex. »*dáð* ok drengskapr» (Band. 30, 3), »drýgja *dáð* [sína]» 'gjøre sit bedste' (Fritzner), »syndalauss ok allra *dáða* fullr» (Heilag. I. 288). Jfr ssgrna *dáðlauss, dáðleysi, dáðleysingi* m. icke = 'dådlös, oföretagsam, loj' etc. utan »blottet for *dåd*, som der er liden Hjælp i, naar den udkræves» (Fritzner). Jfr fsv. »omannelika med engin daadh» (RK. 1: 3761) och det nysv. »bistå ngn med råd [se ovan] och dåd». Med denna bibet. negerad: *údáð* f. = 'handling, gärning, »blottet for *dáð*» (Fritzner), gärning, som saknar allt förtjänstfullt, missgärning'. Ssgrna *údáðafolk* n., *údáðamaðr* m., *údáðaverk* n., *Údáða-hraun* n. pr. — Ang. prefixets funktion jfr dock *úverk* 'ogärning'.

úgipt f. *úgipta, úgæfa* f. — Det pos. *gipt, gipta* [: *gefa*] har utöver det indifferenta 'givande, det som gives el. givits, gåva' särskilt antagit bet. 'det som givits till nytta, välsignelse, lycka', 'lycka'. Fritzner översätter *gipt* med »1) Gave 2) Lykke som er en given og følger ham gjennem Livet...» [Ang. betydelseutvecklingen jfr t. ex. nyno. *givnad* 'held, lykke', sv. dial. *gev* f. 'lykke, skjæbne', nysv. »*gåvor*», *begåvning, begåvad*.] Ex.: »nú mæli ek... at þú sért heillum horfinn, allri *gipt* ok *gæfu*, ok allri vǫrn ok vizku» (Grett. 176), »í mǫrgum hlutum var hans *gipt* langt um fram aðra menn» (Fm. X. 314, 29).

Att det inte är till det verbala 'givandet' utan till lyckobegreppet, som prefixet hänför sig i de motsvarande *o*-prefigerade substantiven, är tydligt. Likaledes kan det vara skäl att understryka, att denna bibetydelse, liksom i de föregående orden, negeras kontradiktoriskt [därom mera i det följande]. *ógipt* etc. är sålunda inte fullt syn. med det nysv. *olycka*, som ju närmast är konträrt motsatt till begreppet 'lycka', utan det fvn.

ordet avser snarare 'icke-lycka', 'utanför lyckan': »*annathvárt... gipta eðr úgæfa*» (Ljósv. s. 260, 18). Tertium non datur! En modifiering eller hopblandning av dessa båda, varandra uteslutande begrepp kan inte tänkas: »ger eigi þat at blanda svá *ogiptu* við *auðnu*». (Flat I. 331, 18), »Jósteinn mælti: ger eigi þat, blǫndum eigi *giptu* við *úgiptu*» (Frs. 99, 5). Syn. *gæfuleysi*. Ssgrna *úgiptuár* n., *úgiptubragð* n., *úgiptumaðr* m., *úgiptuverk* n.; *úgiptufullr*, *úgiptuliga*, *úgiptusamligr*; *úgæfumaðr* m., *úgæfufullr*, *úgæfusamligr*.[11]

Ang. det »kontradiktoriska» förhållandet mellan de gamla begreppen 'lycka' och 'olycka' se utförligt Grønbech, a. a. I: 144 ff., t. ex. II: 178: »Når de gamle siger ulykke, er det på samme måde som de taler om usejr, hvor u'et har den fulde vægt af et nej som ophæver. Islændingene taler ud af gammel ånd når de for 'ulykke' vælger *gæfuleysi* 'lykkelöse'.»

úauðna f. uppvisar en parallell betydelseutveckling. Det pos. *auðna*, som utgår från ett verb, vars perf. part. *auðinn* vi ha bevarat [t. ex. »e-m verðr e-s auðit» 'noget falder i ens Lod, en bliver noget beskikket' (Fritzner)], betyder ursprungligen rätt och slätt 'det som av ödet blivit någon beskärt', men därtill kommer ett värdeelement: 'till fördel, till lycka'. Med betydelsen 'lyckligt öde', 'lycka' blir ordet väsentligen synonymt med det föregående *ógipta* [»blanda *úgiptu* við *auðnu*» (Flat. I. 331, 19)], t. ex. »vili eigi meirr *óauðna* falla til með oss um vár skipti, en til sé stefnt» (Fm. VIII. 281, 14).

Ett liknande begrepp representerar *úhamingja* f. och lånordet *ólykka* f.

Från en indifferent betydelse hos verbet utgår ursprungligen också *úskap* n. och pl. *úskǫp*. Det pos. *skap* [: vb *skapa*] betecknar eg. 'skapande, det som är skapat, skapnad'; med positivt värdeelement: 'det som är riktigt skapat, skapat så som det bör vara; lämplig beskaffenhet, natur, sinnesbeskaffenhet', t. ex. »vera e-m at *skapi*» 'være efter ens Sind', »Hǫskuldr... kvað þat nær sínu *skapi*, at...» (Laxd. 13), »gera e-t til *skaps* e-s» 'for at behage en' (Fritzner). I *úskap* hänför sig prefixet till detta

[11] Jfr sv. dial. *ogäva* f. 'olycka' (Hälsingl., Uppl.), *ojäf* (Uppl. [Ihre, Sw. Dial. Lex.]), *ogev* f. 'olycka' (Hälsingl.), *Ugefd* f. 'olycka' (Hälsingl. [Delsbo] enl. Wennberg).

värderingselement, t. ex. »vita þóttisk hón óði hans ok *óskap,* at hann mindi henni sárliga hemna» (OHm. 106, 13), »hvaðan af mælir þú þetta svá sem með reiði eða nǫkkuru *úskapi* til kristinna manna» (Mar. 91, 20).

skǫp n. pl. 'det som är skapat, beskärt ngn', »især om den Mennesket af Skjæbnen beskikkede Lod, hvad den har bestemt» (Fritzner). Jfr ags. *gesceap* n. 'skapelse', 'natur', 'öde', fsax. *giscapu* n. 'öde'. — Ordet användes ofta indifferent om såväl fördelaktiga som olyckliga förhållanden, men ofta tillkommer dock en bibetydelse av 'som det bör vara', 'i enlighet med naturens ordning' e. d., t. ex. »ef at *skǫpum* ferr» 'om det gaar efter Naturens Orden' (Fritzner)[12], »sonr skal taka arf eptir fǫður sinn, ef at *skǫpum* ferr» (Frost. 8, 1), i vilket ex. *at skǫpum* väl betyder så mycket som *at lǫgum* [Se nedan!].

úskǫp betyder inte 'det som icke är skapat' e. d., d. v. s. *ú-* hänför sig icke till verbalbegreppet. Ej heller betyder det 'dåligt öde' e. d., d. v. s. prefixet är ej att med pejoriserande funktion hänföra till det primära ordets hela begrepp, utan prefixet hänför sig liksom i de föregående ex. till den nämnda positiva bibetydelse, som det primära ordet ofta utvecklat. *Úskǫp* skulle med andra ord lämpligen kunna översättas med 'öde, som inte är som det bör vara', 'öde, som ligger utanför den sunda naturens ordning'. Ex. bekräfta en sådan bet.: »ganga þá þó ríkt *úskǫpin,* er sonr verðr fǫður sínom at dauðasǫk» (Alex. 129, 21), »hafða ek nú ætlat at fyrirkoma þeim *úskǫpum,* er Þorveig hafði álagt ykkr Steingerði» (Korm. 208), »kvað íllar vættir því snemma stýrt hafa eða *úskǫp*» (Korm. 240), »þeir hǫfðu orðit fyrir *úskǫpum* því at ulfahamir héngu yfir þeim» (Völs. 95, 25), »þeir menn er fyrir *úskǫpum* verða, þá valda því íllar nornir» (SE. I. 74, 3). Ur Eddan: »allt ero *óskǫp,* / nema einir viti / slíkan lǫst saman» (Háv. 98). Fortsättningen, där Oden på morgonen i stället för Billings mö »en hynda fann / på det hulda vivets / bädd bunden ligga» talar likaledes för den ponerade bet.

Samma bet. av 'naturstridighet, avvikelse från det sunt naturliga, tillbörliga' återgår i ssgn *úskapa-verk,* som snarare än med Fritzner »Gjerning som nogen gjør paa Grund af *úskǫp* [d. v. s.

[12] Jfr sv. dial. *oskap, oskaplig,* t. ex. »*oskapligt* stor» (Uppl.).

olyckligt öde] som er lagt paa ham» bör översättas ung. 'naturstridig handling', stundom kanske t. o. m. 'nidingsverk', t. ex. »Ármóð d r a p Starkaðr hinn gamli i l a u g u, ok var þat hitt síðasta *óskapaverk* hans.» (Fld. III. 406, 18).

Ett omdiskuterat »ortnamn» i Eddan skulle jag vilja tyda som avledning till detta *úskǫp,* nämligen *oscopnir* (Fm. 15, Edda). Sigurd frågar efter namnet på den holme, »er blanda hiǫrlegi Surtr ok æsir saman». Fáfnir svarar: »*Óskópnir* [Oscopn*ir*] hann heitir, / en þar ǫll skolo / geirom leika goð.» Jfr Vsp. 47, Edda: »hræðaz allir á helvegom, áðr Surtar þann sefi of gleypir» 'ehe Surts verwandter ihn [nämlich den Óþenn] verschlingt' (Gering). Surtr, »der beherrscher von Múspellsheimr, ... und der fürst der dort hausenden feuerdämonen, an deren spitze er zum kampfe gegen die götter auszieht, der auf der ebene Vígríþr ausgefochten werden wird ... — nach anderer überlieferung (Fm 15, 1) auf der insel Óskópner. Er wird persönlich mit Freyr kämpfen (Vsp. 53, 3) und ihn töten (Gylfag. c. 51 = SnE I, 190). Darauf schleudert Surtr feuer über die erde und verbrennt die ganze welt ...» (Gering: Eddakommentar I: 61 f.).

Kock (Arkivet 27:138 ff.) anser med rätta, att *Oskopnir* = 'den icke skapade', ss. namnet vanligen förklaras, vore »ett ytterst besynnerligt namn på en holme» och föreslår »Ós-skopnir» = 'asarnas lek-plats', ett namn som möjligen kunde tänkas passa för en holme men väl måste anses vara ett ganska besynnerligt namn på platsen för en så allvarlig och katastrofal strid mellan asarna och deras fiender.

Naturligare finner jag det då vara att läsa *Óskǫp-nir,* 'den som är förknippad med *óskǫp*', d. v. s. den som bringar ett öde, som ligger utom det naturliga, tillbörliga, positiva, ung. = 'kaosbringaren'.

En sådan tolkning bör ej heller stöta på några betänkligheter ur ordbildningssynpunkt. Suffixet *-ja-, -jo-* »im altnordischen, besonders in der altnordischen Poesie, ist ... in erstaunlichem Masse produktiv gewesen» (L. Sütterlin: Geschichte der Nomina agentis im germanischen, Strassburg 1887, sid. 7). I rikt antal uppträder mask. på *-nir* i sht i poetiskt språk samt ss. egennamn, t. ex. *Bilskírnir* (Grm. 24, Edda), *Glitnir* (Grm. 15), *Ókólnir, Grímnir, Gripnir, Éljúðnir* m. fl. I många fall kan nog *-n-* för-

klaras ss. analogiskt överfört från t. ex. avledn. av verb på *-na* el. ss. utbildning till *n*-stammar (Hellquist: Bidrag till läran om den nordiska nominalbildningen, Arkivet VII: s. 23). I påfallande stor mängd återstå dock *-nir*-bildningar, som etymologiskt äro dunkla och osäkra [varför Hellquist (a. a. sid. 23) ej heller är i tillfälle att ingå på en granskning]. Åtskilliga äro dock säkra *-nir*-avledningar till nomen (subst.) med en bet. av 'som är försedd med', 'som hör ihop med', 'som har att göra med': *Dúrnir* (ett dvärgnamn?) väl till *dúrr* 'sömn', *Móþner* (Valinns häst) »der mit mut begabte» (Gering: Eddakomm. I: 434), *Mýlner* (hästnamn) »der mit einem halfter versehene» (Gering a. a. II: 101). Torp förklarar (i Ordavl. § 13: 2, b): »Men deretter vart sjølve endingi *-nir* fræv, so det laga seg t. d. *fjósnir* træl av *fjós, mélnir* hest av *mél, blaðnir* sverd av *blað,* osfr.»

Etymologiskt och betydelsehistoriskt likartat med *úskǫp* är *óskepna* f. »egl. 'naturstridighed', vanskæbne, ulykke» (Lex. poet.): »Endr varð hǫrð *óskepna* uppi, þars jarlar bǫrðusk [dengang da den stærke bagvaskelse lærte (bragte) mange (til) at segne]» (Arn. 5, 20, Skald.).

En liknande betydelseutveckling uppvisar även

úhlutr m. — Det pos. *hlutr* m. [: vb germ. **hleutan,* fvn. *hljóta* 'få på sin lott'] förekommer stundom i egentlig, indifferent bet. = 'lott, andel, del', t. ex. »komi jafnmikit fé á *hlut* hvers þeirra» (Grg. I. 220, 13). Med avancerad betydelse [ung. = 'tillstånd, ställning'] i t. ex. »svá er sagt, at *hlutr* þeirra var i bezta lagi» (Band. 4, 29). *Hlutr* kommer emellertid att rymma en allt starkare positiv bibetydelse 'lycklig del, fördel, lycka, välfärd o. d.': »þú munt hafa meira *hlut*» (Nj. 58), »þar sem þeir berjast við menn, fá þeir meira *hlut*» (Fld. I. 252, 5), »skorti þar engi *hlut*» (Laxd. 24), »varð einn lítill *hlutr* með konungi ok jarli . . ., er sjá mátti, hversu . . .» (Fm. IX. 448, 22), »ek mun gefa þér vingjafar, ef þú leggir *hlut* þinn við þetta» (Ljósv. 14, 73) 'sætter hele din Velfærd ind i denne Sag' (Fritzner). — Denna positiva bibet. är det som negeras i *úhlutr* m.: »fá *úhlut*» (Borg. 1: 18; Landsl. 1; 5, 5), »verða fyrir *úhlut*» (Bjark. 14), »gera e-m *úhlut*» (DN. I. 635). Det negerade ordet är förhållandevis ovanligt, någon tvekan om att ssgr som *úhlutdeilinn, úhlutsamr, úhlutvandr* skola förstås »ú/hlutsamr» etc. tycks inte ha funnits. Jfr *úgæfumaðr, úskapaverk* m. fl.

I sammanhang med *úhlutr* kan lämpligen nämnas *úkostr* m. — Det pos. *kostr* [: vb germ. **keusan*, fvn. *kjósa* 'välja'] betyder 1) 'val, det som man har att välja', t. ex. »engi *kostr* var griða» (Sturl. I. 310, 6), »... ef eigi er hvárstveggia *kostr*» (Fm. II. 63, 24), 'alternativ', t. ex. »segit nú skjótt, hváru *kost* þér vilit nú heldr upp taka» (Flat. II. 84, 21); 2) med avancerad bet. ung. = föreg. ord [Fritzner bet. 7 och 8] 'ställning, omständighet, förhållande; egenskap', med därur utvecklad positiv bibet.: »af syndum ok af lǫstum hlýzk jamnan sundrþykki ok bardagi, en friði fylgja allir *kostir* ok ǫll fríðindi» (Post. 133, 15), »... ef vér fǫrum nú frá lǫstum til *kosta*» (Leif. 152, 36). — *úkostr* till bet. 1) = 'sådant som man inte kan välja', 'icke alternativ' [i denna bet. sålunda snarast till grupp 5, nedan sid. 144 ff.], t. ex.: »nú munu þeir þat mæla vinir mínir ok úvinir þínir, at ek sjá langt frá ætt minni orðinn..., er ek skal nú undir slíka *úkosti* ganga» (OHm. 22, 28) 'uantageligt Vilkaar' (Fritzner). Äv. till bet. 2) 'förhållande, egenskap, som saknar den med ordet ofta förbundna positiva bibet.', litotetiskt synonymt med *lǫstr* m.

úlag n. — Det pos. *lag* [: *lœggia*] = 'läggande', konkretiserat, resultativt: 'det lagda'. Tidigt uppkommer en betydelse av 'det riktigt, ändamålsenligt lagda', 'det som är lagt, funtat så som det bör vara': »ef eigi gengi mjǫk or *lagi*» (Fm. VIII. 291, 22) 'hvis det ikke skulde gaa meget anderledes end det burde, end vi vilde' (Fritzner). Det är naturligtvis inte verbinnehållet, 'läggandet', utan 'ändamålsenligheten, »bör-»ligheten', som priveras [d. v. s. kontradiktoriskt förnekas] genom prefixet i *úlag*, t. ex. »fjǫl ein var *í ólagi* í garðhúsinu» (Flat. III. 259, 5). Jfr t. ex. nysv. »komma, vara i *olag*».

úlǫg n. pl. (Ang. plur. jfr t. ex. *úskǫp*). — Det pos. *lǫg* torde rymma mer av en positiv bibetydelse 'det som är ändamålsenligt [samman-]lagt, funtat' än vi väl vanligen äro benägna att räkna med. Ordet torde inte främst beteckna 'det fastställda', ett sakligt: 'bestämmelse, statut' e. d. utan snarare 'det ändamålsenligt sammanställda', 'det ordnande ödet', 'kosmos'. Jfr *orlǫg*, feng. *aldarlagu* 'den bestemte livstid'. Sålunda betyder Vsp. 20, Edda: »þær [d. v. s. nornorna] *lǫg* lǫgðu» naturligtvis inte att de stiftade lagar, utfärdade bestämmelser e. d., utan *lǫg* innebär den ändamålsenliga, harmoniska, överpersonliga, obönhörliga världs-

ordningen. »Brjóta *lǫg, lǫgin*», »at *lǫgum*» etc. bör nog inte enbart fattas som 'bryta mot förordningarna' [»lex»] utan kanske framför allt 'bryta mot »ordningen», den visa ordning, som står över individerna'. [Jfr nedan *bryta* freden, sitt ord, vänskapen.] Det fvn. »bryta lagen» motsvaras i nysv. av »bryta *mot* lagen», vilket väl visar hän på att begreppet blivit fattigare, snävare, att av »ordning» blivit »förordning». Bet. av 'ändamålsenlighet', 'trygghet skapande ordning' e. d. är salunda starkt framträdande, och det är tydligen denna utom-verbala betydelse, som prefixet hänför sig till och [kontradiktoriskt] förnekar. *úlǫg* betecknar 'hvad der ikke er Lov' (Fritzner), 'lag*löshet*', »utanför lagen». Ex.: »ok þola eigi ú f r i ð ok *ólǫg*» (OH. 69, 6), »at *úlǫgum*» (Fm. XI. 42, 16) 'in a law*less* manner' (Cl.-V.), »ganga undir *úlǫg*» (Fris. 134, 24), »dóma *úlǫg*» (rg. I. 75, 5), »með *lǫgum* skal land várt byggja, en með *ólǫgum* eyða» (Nj. 70) [Hák. 3: »en eigi *úlǫgum* eyða»], »*ólǫg* drýgja» (E Gils. 2, 2, Skald.).

Ett förvirrande intryck göra vid första påseende *þokki* m., *þykkja* f. och *þykt* f. jämte dessas *ú*-prefigerade motsvarigheter. »Leggja *úþykkju* á e-n» (Stj. 520, 23), »leggja *úþokka* til e-s» (Fm. VI. 187; Flat. II. 56, 13) är synonymt med »leggja *þykkju* á e-n» (Vígl. 53) med betydelsen 'fatta ovilja mot ngn', medan »leggja *þokka* á konu» är vanligt i betydelsen »fatta kärlek till en kvinna». *þykt* f. och *úþykt* f., *þykkja* f. och *úþykkja* f. betyda alla 'Uvilje, Misnøie, Uvenskab, Fiendskab'. — »Minnist nú á *óþokka* þann allan er gerst hafði milli þeirra bróðra, ok biðr nú menn sína herklæðast . . .» (Flat. I. 105, 5). I Fm. XI. 15, 6 står i samma text *þokka* för *óþokka*. *Þokki* m., som i sht betyder 'välbehag, ynnest', kan således också beteckna 'ovilja, ovänskap'.

Utöver den indifferenta betydelsen 'tycka, mena' antager verbet *þokka* och subst. *þokki* m. företrädesvis en positiv betydelse av 'behaga, behag', under det att verbet *þykkja* och subst. *þykkja* f. och *þykt* f. företrädesvis får en betydelse av 'tycka illa om, vara missnöjd, fatta ovilja o. d.'. Jfr t. ex. nyisl. *þokki* 'Yndest, Behag. Velvilje, Ynde, Tække', fsv. *þokke* 'tycke, behag, välvilja, tillgivenhet', ä.da. *tokke* 'godtbefindende', no. *tokka* 'Tækkelighed', 'Yndest' gentemot nyisl. *þykkja* 'Fornærmelse, Fortörnelse. Uenighed', *þykkin* 'som let bliver fornærmet', no. *tykkje* äv. 'fortrydelse, uvilje', *tykkjen* 'pirrelig, fortrydelig, vred'.

Dessa etymologiskt närstående ord ha säkerligen nära associerats med varandra, trots att de från sin gemensamma grundbetydelse kommit att användas med motsatta bibetydelser. En sammanblandning har tydligen ägt rum såväl mellan de »primära» orden som i synnerhet mellan deras *ú*-prefigerade motsvarigheter. (Jfr t. ex. fsv. *othokkia,* en kontamination av *othykkia* och *othokke.)*

Även i följande *ú*-substantiv, ursprungliga abstrakter med bet. 'ställning, förhållande, sed, skick o. d.' torde prefixet sannolikt vara att betrakta ss. negerande en etymologiskt ourspunglig bibetydelse av 'lämplighet, »bör»-lighet o. d.':

úhagr m. — Pos. *hagr* 'Stilling, Vilkaar hvori et Menneske befinder sig' (Fritzner): »hvat er *hags* þíns» 'hvorledes staar til med dig?' (Fritzner). Därtill: 'fördelaktig ställning, fördel', t. ex. »í *hag* e-m» 'til ens Fordel', »at *hǫgum*» 'paa saadan Maade som det bør være, at man dermed maa være tilfreds' (Fritzner), »lítt i *hag*» (Laxd. 25) 'nicht vorteilhaft' (Kålund övers.), »eigi hefir hér at *hǫgum* verit til skipt, góðr drengr er meiddr en mannfýlan lifir» (Frs. 99, 6). Jfr *hagliga.* — Prefixnegerat: *úhagr*: »at *úhǫgum*» 'paa en saadan Maade at man ikke er tjent dermed' (Fritzner).

úsiðr m. — Pos. *siðr* 'sed, vana', äv. 'religion' [»heiðinn *siðr*»]. I sht kommer ordet att användas om »gode sæder» (Lex.poet.): *siðarmaðr* 'Menneske af g o d Opdragelse og Opførsel', *siðarsamr, siðlauss;* i bet. 'religion' i sht från kristen synpunkt om den kristna läran: »nema *sið*» (Hsv. 1, Skald.), »lifa at *sið*» (a. st. v. l.). Jfr »*siða* land» 'indføre god Orden og Skik i et Land; især: bringe til at antage Kristendommen eller underkaste sig dens Forskrifter' (Fritzner). — *úsiðr* 'slet, umoralsk Sædvane' (Fritzner) väl eg. 'sed som inte är *siðr* [i detta ords positiva bemärkelse]', *úsiða[r]maðr* ung. = *siðlauss maðr.*

útíð f. — Det pos. *tíð* får utöver sin indifferenta betydelse bet. 'ret Tid i hvilken noget bør ske' (Fritzner), 'bestämd, fastställd, lämplig tid' [t. ex. om de kanoniska tiderna]. Att prefixet icke negerar begreppet 'tid' utan den tillkomna bibet. 'lämplighet' är tydligt. — *útíð* betyder sålunda 'tid som ikke er den rette, paa hvilken noget ikke bør gjøres' (Fritzner), t. ex. »konor skal taka á *tíðum* en eigi á *útíðum*» (Gul. 27), »eta [kjǫt] á *útíðum*» (Borg. 13). Jfr nysv. *i otid,* eng. *out of season.*

På liknande sätt är väl prefixets syftning att förstå i *útíðindi* n. 'hvad der sker, er paa Færde, men ikke burde faa være' (Fritzner).

útími m. — I det positiva *tími* har denna positiva bibetydelse [i t. ex. »er þeim þótti *tími* til at ganga á fund konungs» (Eg. 8)] utvecklats vidare, så att ordet rent av kan anta bet. 'lycka' [Fritzner *tími* 5], t. ex.: »sá *tími* fylgði ferð þeirra, at hvar sem þeir dvǫldust í lǫndum, þá var þar ár ok friðr góðr» (SE. I. 26, 23). — *útími* ung. = *útíð*: »koma í *ótíma*» 'out of time, to come too late' (Cl.-V.). I den mera avancerade bet. till *tími* = 'lycka': »at af þessi ferð hljótim vér mikinn *ótíma*, en engan framgang» (Sturl. II. 266, 30), »nú vil ek heita á þann, er sólina hefir skapat. Þvíat ek trúi hann máttkastan, at sjá *útími* hverfi af þér» (Vatsd. 37), »*útímar* ok *úgæfur*» (Kgs. 79, 36).

úǫld f. — Bet. 'tid, tidsskede, tidsålder' har subst. *ǫld* erhållit [: **al-* 'föda'] via bet. 'människosläkte'. Ex. tyda dock knappast på att vi i detta ord i likhet med de föregående ha att räkna med en positiv bibetydelse. Ordet torde helt indifferent betyda rätt och slätt 'tid, tidsskede'. Och dock möta vi ett subst. *úǫld* 'ulykkelig Tid, i hvilken det gaar Menneskene ilde' (Fritzner). Där kan prefixets funktion tydligen icke vara helt analog med de föregående ex. Då *úǫld* i förhållande till det positiva ordet synes vara både ungt och relativt sällsynt [det är belagt från Flat. III., Ljósv. och Sturl. II., saknas helt t. ex. i Eddan, Skald., där dock det positiva ordet är mycket vanligt], så vore det kanske inte för djärvt att antaga en betydelseanalogi med *útíð*, *útíðindi*, *útími* m. fl., det vill med andra ord säga att prefixet i så fall hade analogice erhållit en pejorativ funktion.

A. 4) Prefixet kan tillmätas pejorativ funktion.

Då det gäller att klargöra uppkomsten och utvecklingen av det i nysv. så vanliga »*o-* pejorativum», som av mycket att döma är en förhållandevis ung företeelse, är det tydligt, att vi i ett ex. som det ovanstående *úǫld* ha att se åtminstone en viktig linje. I detta ex. skulle väl analogien framför allt bygga på likheten i de primära ordens betydelse. I samma mån som *ráð, ár, siðr* etc. mista den positiva bibetydelse, som våra förfäders livsinställning

tillagt dem, och övergå till att bli helt eller väsentligen indifferenta, ss. förhållandet vanligast är i fråga om de nusv. motsvarigheterna, komma följaktligen de från fornspråket nedärvda *o*-substantiven (*úráð, úár, úsiðr* etc.) att uppfattas såsom *o*- med pejorativ funktion + det enkla och indifferenta substantivet. Att man sedan därutöver i viss utsträckning analogice kunnat bilda *o*-ord med pejorativ funktion hos prefixet ligger ju ganska nära till hands. Att nu alltid avgöra vilken väg t. ex. det nysv. *oart, olater, osed, oskick, ovana* m. fl. gått till sin nuvarande betydelse låter sig svårligen göra. Allmän blir prefixets pejorativa funktion först under nysv. tid, varför en utförligare utredning av denna fråga göres i samband med behandlingen av det nysv. språkmaterialet.

Den pejorativa funktionen hos prefixet har dock tydligen sina rötter i fornnordisk tid, och här nedan skall därför angivas några fvn. *ú*-subst., där prefixet kan eller bör tillmätas en dylik pejorativ funktion:

Ett en gång, osäkert belagt *úœfi* f. [andra hss. skriva *œfi*] (Spec. regale, utg. Sorøe 1768, sid. 348) 'an evil age' (Cl.-V.) är måhända att bedöma parallellt med *úǫld*.

Den prefixlösa motsvarigheten till *úháttr* 'Uskik, slet Sædvane' (Fritzner), t. ex. »*úháttu* ok forneskju eða blótskapi» (Bp. I. 165, 14), »*óháttum* ok íllum verkum» (Heilag. I. 345, 26), »rán ok áverkar ok allskyns *óhœttir*» (Bp. I. 142), synes blott förekomma i indifferent bet. 'Beskaffenhed ved en Ting, Maade hvorpaa noget sker eller foregaar; Maade at skikke eller te sig paa' (Fritzner), varför det kan tänkas, att det prefigerade ordets bet. bör betraktas som en analogibildning, väl snarast då till *ú*-subst. med likartad betydelse även hos det primära subst. ss. *úsiðr, úhagr, úhlutr* o. d. Ordet förekommer endast sällan och i sena källor, i vilka det primära ordet tycks ha helt indifferent bet. Tänkbart är naturligtvis, att prefixet dock hänför sig till en positiv bibet., som blivit oss förborgad. I nyno. har sålunda utvecklat sig betydelser som 'sans, opmerksomhet, kløkt, forstand' (Torp, Nyno. Et. Ob. s. 204).

Liknande torde förhållandet vara med *úefni* n. 'slem Stilling' (Fritzner), t. ex. »er jarl sá í hvert *úefni* komit var» (Flat. II. 44,

32), bildat till *efni* n. med indifferent bet. 'Tilstand, Stilling etc.' (Fritzner bet. 6).

úlund f. 'Uvenlighed, Uforligelighed' (Fritzner) — med ssgrna *úlundarmaðr* [»ok enn mesti *ólundarmaðr,* ef hann yrði reiðr» (Finb. 4, 4)], *úlundværr* — är bildat till ett primärt subst. med en bet. 'sinnelag, Sindsbeskaffenhed' som väl får anses vara indifferent, om ock ordet i sht tycks användas i fördelaktigt sammanhang, t. ex. »mér þikkir betra at fá hér þann konung, er hann er miklu minna háttar ok vili göra våra *lund*» (Mag.* 4, 32), ssgr som *lundgóðliga, lundhógr* m. fl.

úþjóð f. är i prosalitt. blott belagt i Fld. II. 397, 1 (Þorsteins saga Víkingssonar, av Finnur Jónsson daterad till 1400-talet): »tók hann at skera upp herör ok sendi um allt landit, ok safnaði múg ok margmenni; margar *óþjóðir* hafði hann í her sínum.» Fritzner uppfattar tydligen ordet ss. pejorativt till *þjóð* och översätter det med 'slet Folk, Skare af slemme Mennesker'. En så markant pejorativ funktion hos prefixet vore ännu vid denna tid snarast förvånande. Kanske våga vi i stället antaga, att *úþjóð* kommit till med associationer till det till betydelsen skilda, likaljudande *þjóð* med en i högsta grad positiv bet., t. ex. *þjóðár* 'særdeles frugtbart Aar' (Fritzner) [»vetr mundi koma með Þjóðári — en eptir þá 7 vetr munu koma aðrir 7 vetr með svá miklo óárani í, at...» (Pr. 75, 3)], *þjóð-drengr* 'Mand af fortræffelige Egenskaber, udmærket Karakter' (Fritzner), *þjóð-menni* n. 'ypperlig Mand, ypperlige Mænd' (Fritzner), *þjóð-ráð* n. 'Ypperligt Raad', *þjóð-skald* m. fl.[13] — *Óþjóð* förekommer emellertid ett antal gånger i Skald. Möjligen bör ordet där lämpligast uppfattas på annat sätt. Se nedan sid. 162.[14]

Hap. leg. är också det relativt sena *úflokkr* m. Fm. IX. 410, 15 i Saga Hákonar konungs Hákonarsonar: »Konungrinn hafði sent bréf..., at bǿndr skyldi... reka *úflokk* þenna or bygðum sínum»

---

[13] Jfr ä. nysv. *otiod* n. 'otyg' (Spegel, G. verk 204, Dahlgr. Gloss.).

[14] Det är svårt att avgöra, i vilken mån ord på *ú-* och *ill-* uttrycka kongruenta pejorativa begrepp. Förutom *úþjóð* finnes *illþyði,* förutom *úveðr* ett *illviðri* etc. Om det etymologiskt dunkla *úbýli* n. (Æf. 90, 209) 'Streg, Fortræd' (Fritzner) är synonymt med *illbýli* (a. st. hs. FG och t. ex. Æf, 90, 109), bör prefixet i detta ord tillmätas pejorativ funktion.

[om Ribbungarna som gjort allsköns skada och svek]. Redan det pos. *flokkr* 'skara, hop' användes särskilt gärna just om sådan, som far omkring och gör andra förfång. Att antaga ellips för det vanliga *úaldarflokkr* e. d. är föga tilltalande.

Ett otvivelaktigt pejorativt *ú-* innehåller väl *údaunn* m. och det synonyma *údaunan* n. : »dýr nokkut mikit, svart ok úgurligt; því fylgði nykr ok fýla ... ein en fegursta mær með dásamligum ilm ok sætleik, þeim er eyddi *ódauni* ǫllum þess djǫfulliga dýrs» (Bp. I. 199, 11), »þat fylgði ok, at *ódaunan* gekk svá mikit af henni, at menn þóttust varla mega nýta at sitja yfir henni» (Bp. I. 178, 12). Redan det primära *daunn* användes företrädesvis i bet. 'dålig lukt, stank' [motsats *ilmr*].

Likaså *úþefr* m. med de synonyma *úþefan* n., *úþefjan* n. och f. till det indifferenta *þefr* m. 'lukt, smak', t. ex. »hleypr þá ór henni spýja ok ofan í andlit Þorsteini svá at náliga hélt honum við bana af íllzku ok *óþef* þeim er af stóð» (Flat. I. 259, 38), »af þeim sama deynanda *úþef* [av svavel] af hverium er fuglarnir fellu niðr ok dó» (Stj. 91, 37). Jfr dock nedan sid. 160.

Ss. prefigerat med pejorativt *ú-* bör säkerligen anses: *úviðan* n. hap. leg. 'skadeligt Træ' (Fritzner): »Var þá dømt, at hann skyldi með því móti leiða um borgina nöktan á mótfjalar, at snara væri satt á hals honum, eptir þat skyldi binda hann á horni af járni gervu ok berja þyrni (hs. A^2 [sannolikt fr. 1400-talet] add.: eða *úviðani*) (Post. 123, v. l. 7)[15] och troligen *óveðrátta* Ljósv. 22, 62: »... gerði veðráttu illa... mun ek vera þar, meðan *óveðráttan* batnar eigi.»

Även några av de ovan bland »levande» verbal- och adjektivabstrakter uppräknade uppvisa i yngre fvn. någon gång en bet., som tyder på att prefixet börjat kunna antaga äv. pejorativ funktion. Sålunda anträffas *úvani*, som vanligen betecknar 'brist på vana', i Stj. (36, 34) med betydelsen 'dålig vana' och *úvili* m. 'brist på vilja' äv. med bet. 'slet Vilje' (Fritzner). Om bet. av *úvenja* f. icke är fullt entydig i »þvíat margar *óvenjur* ok siðleysir hafði yfir landit gengit» (Fm. XI. 296, 9), så kan »*venjur* þær er heldr megu heita *úvenjur*» (HE. II. 69) knappast uppfattas annat än pejorativt.

---

[15] Jfr ä. da. *uved* »ringe træ (ikke tjenligt til gavntræ)» (Kalkar).

Denna för prefixet numera så vanliga pejorativa funktion är, som jag trott mig kunna visa, långt ifrån någon prefixet ursprungligen tillkommande, utan den har utvecklat sig först i relativt sen historisk tid. Utvecklingen av denna funktion bör ses mot bakgrunden av den ofta i det föregående påpekade psykologiskt förklarliga benägenheten att lägga prefixet till primära ord med mer eller mindre utpräglat berömmande betydelse. En ungefärlig statistik över de fvn. och fsv. adjektiven gavs ovan (sid. 60, 81 f. resp.). Vi ha även sett, hur ett stort antal etymologiskt ursprungligen indifferenta substantiv utveckla en positiv bibetydelse, till vilken prefixet hänför sig. Den omständigheten, att *o*-ord så övervägande komma att bli beteckning för nedsättande, pejorativa begrepp, medför naturligtvis, att en affektbetonad, pejorativ atmosfär kommer att omgiva hela denna ordbildningstyp.

Bland substantiven bidrager därtill ett antal *ú*-subst., som äro bildade till primat, som i sig själva äro beteckningar för ursprungliga »berömmande» begrepp ss.

úgagn n. [i t. ex. »er yðr þat e n g i s n i l d eðr f r a m k v æ m d, en hinum *úgagn* er eigu» (Fm. VIII. 312, 11), ssgrna: *úgagnsmaðr* m., *úgagnvœnligr*.] bildat till *gagn* n. med så vitt man kan döma ursprunglig positiv bet. = 'hjälp, nytta; vad som är till hjälp eller nytta'. [Jfr sv. dial. *ogagnsträd* 'träd som ej duger till slöjdvirke' (Jämtl.)].

úhóf n. till *hóf* n. [: *hǿfa*] med betydelsen 'avpassning, rätt förhållande, måtta', 'hvad der passer for, staar i det rette Forhold til den forhaandenværende Omstændighed, en Sags Beskaffenhed, en Persons Stilling eller Evner' (Fritzner): »allt kann sá, er *hófit* kann» (Gísl. 27, 16), »þá er *hóf* á», »vera í *hófi*», »ganga *ór hófi*». — *Úhóf* = 'icke-måtta', 'Mangel paa Maadehold i sin Optræden' (Fritzner): »Tak þú frá mér, dróttinn minn, ǫfund ok ofmetnað ..., *úhóf* ok ranglæti ...» (Kgs. 133, 19). Tautologiskt förtydligande är väl: »ek vænti, ef ek skal sjalfr meta mik, at yðr muni þykkja *óhófs* vita, e n e k k i h ó f s» (Sturl. I. 81, 22). Liknande är bet. i »*óhóf* [annan hs. *of*] kvikfjár» (Ljósv. 14, 122) 'icke-måtta, det som icke är måttligt', 'overvættes stor Mængde' (Fritzner). Jfr nusv. »Det var ingen måtta på hans anspråksfullhet», »han var inte måttligt anspråksfull». [Vi åter-

komma till detta ord i samband med utvecklingen av en intensiv funktion hos prefixet.].[16]

I detta sammanhang kan också anföras *úhapp* n., bildat till *happ* 'lycka': »er þat mikit *happ*, sem þér var ván», »opt gefir óvænum *happ*». *Happ* — *úhapp* är av exemplen att döma ett något snävare, mera tillfälligt begrepp än *gipt* — *úgipt*, *auðna* — *úauðna* etc. [se ovan sid 130 f.], har så att säga något av sv. dial. »hampa sig» i sin betydelse, t. ex. »illan mann / láttu aldregi / *óhǫpp* at þér vita» (Háv. 117, Edda). Så till vida äro dessa par emellertid parallella som de inbördes tydligen stå i kontradiktoriskt förhållande: det som inte är det ena, är det andra. De äro sålunda icke konträrt motsatta begrepp, mellan vilka man skulle kunna placera ett tredje: 'det som varken är det ena eller det andra'. Jfr Grønbech a. a. I: 144 ff. Ex. antyda kontradiktorisk motsats: »kvam þat á samt með þeim, at þeir myndi eigi gera *happ* sítt at *úhappi*» (Grett. 119, 16), »*happ* sótti þik nú, en brátt mun annat; gættu, at þér verði þat eigi at *úhappi*» (Landn. 2, 28). »Hávarðr spurði: hverr fell af láginni [för mitt skott]; þeir sǫgðu, at sá hét Gizurr; þá varð minna *happit* en ek vilda, sagði hann; órit er *óhapp* þitt, segja þeir, ok eigi skaltu vinna fleiri [*úhǫpp*]» (Fris. 124, 23). Ssgrna: *úhappa-dvergr* m., *-maðr* m., *-skot* n., *-verk* n.; *-fullr*, *-lauss*; *úhapplauss*.[17]

Anledningen till utvecklandet av en pejorativ funktion hos prefixet är nog icke främst diffust affektbetonad utan är att finna i påtagliga, reella förhållanden, nämligen i de omständigheter [den ursprungliga (kontradiktoriska) negeringen av en positiv bibetydelse hos primatet, vilken med tiden försvagats] som ovan (kap. IV. A. 3) utvecklats. Otvetydiga exempel på en fullt utvecklad pejorativ funktion äro såsom exempelsamlingen utvisar sällsynta. De förskriva sig övervägande från sen fvn. tid, då det nedärvda nordiska, »kontradiktoriska» sättet att tänka och känna och handla börjat upplösas och bemängas med onordiskt kulturgods.

---

[16] Jfr sv. dial. *o-hov* n. 'någonting omåttligt stort' (Dalarna), »ett *ohov*» (Uppl.); *o-hovlig* 'omåttlig (t. ex. i mat och dryck), ofantlig' (Västmanl., Uppl., Ångermanl. [Multrå]).

[17] Jfr sv. dial. *ohapp* 'olycka' (Ögtl. [Ydre], Ångermanl. [Sidensjö]).

Det är svårt att bland det fvn. språkmaterialet peka på några betydelse- eller bildningstyper, där ett pejorativt *ú-* företrädesvis utvecklat sig. I *úǫld, úæfi, úháttr* [ovan] sträcker sig analogibildningen till det primära substantivets bet., vilket [såsom ovan påpekats] torde ha befrämjat bildningen. Påfallande vanlig är i sht i sen fvn. bildningstypen *údaunan, úmannan* n., där prefixet i en funktion, som kunde uppfattas som pejoriserande, kombinerats med degraderande neutralt genus: *údaunn* m.: *údaunan* n., *úþefr* m.: *úþefan* n. *úþefjan* n., **úviðr* : *úviðan* n., *úár*: *úáran* n., *úæti*: *úátan* n., *úorð*: *úorðan* n., *úráð*: *úráðan* n., *úsátt*: *úsáttan* n., *úverk*: *úverkan* n.; vidare: *úlyfjan, úbergan, úkynjan, úlíkan, úmannan, úmáttan, úþoran.* (Jfr Torp, Ordavl. § 23. II, 3.)

A. 5) Prefixet negerar det primära substantivets hela betydelseinnehåll.

Vi ha ovan (A. 3) sett, hur prefixet i ett stort antal substantiv negerande hänför sig till en positiv bibetydelse hos det primära subst. Ofta har emellertid det primära substantivet icke utvecklat eller kunnat utveckla en sådan bibetydelse, till vilken prefixet kunde hänföra sig, och jag skall här i ett sammanhang dröja vid ett antal dylika *ú*-substantiv.

Det ligger i sakens natur och kan knappast undvikas, att denna grupp icke låter sig skarpt avgränsas från vissa andra grupper. Mellan å ena sidan t. ex. *ústyrkr, úlǫg, úhapp* och å andra sidan flera av dem som i det följande skola beröras, kan skillnaden — delvis med rätta — synas godtycklig. Det kan emellertid vara av intresse att med hänsyn till prefixets »syftobjekt» och funktion något närmare granska ett antal *ú*-substantiv, i vilka dess syftning icke hänför sig till ett speciellt betydelseelement utan till hela nominalbegreppet. I analogi med de talrika *ú*-subst., tillhörande den föregående gruppen, har nämligen nysv. ofta omtytt prefixets funktion och därmed ordets betydelse på ett sätt som saknar stöd i de resp. ordens betydelsehistoria.

Sålunda torde t. ex. nysv. *oljud* väl uppfattas som 'ett obehagligt, otillbörligt, störande e. d. ljud', en betydelse som — eftersom det primära *ljud* är indifferent och fritt från värderingselement — vi torde tillskriva prefixet *o-* [sålunda med pejorativ, kanske i någon mån intensiv bet.]. Något av denna moderna språkkänsla

torde återfinnas i Fritzners översättning av fvn. *úhljóð* n.:» 1) Støi som volder at man ikke kan høre eller fatte hvad der tales 2) Susen for Ørene» el. Egilsson-Jónsson: »stærk støj, larm». Ingen av dessa översättningar torde vara fullt adekvat.

Det positiva *hljóð* [substantivering av germ. adj. **hleuþa-*, fvn. *hljóðr* 'stilla, tyst, lyssnande'] betyder eg. 'det att vara tyst, tystnad, lyssnande, »Stilhed, saa at den kan blive hørt, som vil tale eller har noget at sige»' (Fritzner). Det är i denna betydelse ordet vanligen förekommer i fvn., t. ex. i inledningsorden i Vsp. »*Hljóðs* bið ek allar / helgar kindir», »Njáll kvaddi sér *hljóðs*, spurði alla...» (Nj. 70), »...ok vildi ek, at þér hlýddit ok gæfit *hljóð* til» (Gunl. 9 [235, 10]), »Flosi gaf gott *hljóð* til ok mælti ekki orð á meðan» (Nj. 141), »er *hljóð* fekkst, þá stóð jarl upp ok mælti...» (OH. 67, 35) etc. Jfr nysv. »äska ljud», got. *hliuþ* 'lyssnande', »Stille?» (Feist: Vergl. Wb. d. Got. Spr.) Ur bet. 'lyssnande' kan också utveckla sig bet. 'ljud' [Se Falk-Torp, Et.Wb. art. *lyd*]: »Þorfinnr kom engu *hljóði* í lúðrinn» (Fm. IX. 30, 22); äv. bet. 'ton [i musik, sång]'.

Uteslutande till den vanligare och ursprungligare bet. 'lyssnande tystnad' hänför sig fvn. *úhljóð* och bör sålunda förstås: 'icke-tystnad, uraktlåtenhet att iakttaga den lyssnande tystnad, som påbjudits, »äskats» (på tinget e. d.)'. Numera kan man ju föra *oljud* litet varstans, men det är värt att observera, att ordet i fvn. [och äldre fsv.] uteslutande förekommer i fråga om *úhljóð*, *oliudh* på tinget, i rådstugan, i kyrkan eller annorstädes, där tystnad skall iakttagas. Ex.: »varð þá svá mikit *óhljóð* at lǫgbergi, at engi nam mál annars» (Nj. 105), »þá varð óp mikit at Lǫgbergi ok *óhljóð*» (Nj. 8), »þat var atfangs kveld jóla, í þann tíma er jarl var kominn í sæti... varð hark ok háreysti, svá at heyrði um alla hallina; en er jarl verðr þessa varr, spyrr hann, hvat valdi *óhljóði* þessu» (Fm. III. 95, 6). Till bet. 'icke-tystnad' anknyter direkt bet. 2 ovan: 'susning i öronen': »malurt smurt of eyro manns — þat styrkir þau ok hrindr frá *óhljóð*» (Pr. 474, 15). Jfr *óhljóðr* ovan.

úhugr m. översättes av Fritzner med »Mismod, Forsagthed», en översättning som icke blott är inadekvat utan säkerligen helt oriktig. Det ligger nära till hands att förmoda, att ordet helt enkelt tytts från modern språkkänsla såsom *ú-* pejorativum +

hugr 'mod' [Fritzner *hugr* bet. 2]. — Det primära *hugr* betecknar 'Sjælen som Sæde for Menneskets aandelige Evner og Virksomhed' (Fritzner): »hafa *huginn, hug* sinn á e-u» 'henvende Sindet, Tankerne paa noget', »koma vera e-m í *hug*; ganga ór *hug*» etc., »En er *hugrinn* møddist mjǫk, þá seig á hann svefn» (OH. 195, 31). Ordet användes t. o. m. om själen, »löstänkt» från kroppen, ung. synonymt med *hamr, hamingja* [Fritzner bet. 3]. *Hugr* är sålunda betydligt påtagbarare, mera konkret än det nysv. begreppet 'själ' och betecknar den del av människan [eller utom människan] som kan tänka, handla, tala, förnuftigt reagera etc. — Det är just avsaknandet av denna förmåga, frånvaron av 'hugr' som ordet *óhugr* å samtliga beläggställen jag kunnat finna betecknar. Vid en överraskande underrättelse, en plötslig sorg e. d. kan man som bekant »bli utom sig, bli ifrån sig, förstummas, tappa koncepterna, bli mållös, bli perplex, 'out of mind'» e. d. Det är just detta tillstånd, som *úhugr* betecknar. Ex: »Þá komst mjǫk við hann válaði, svá at h a n n m á t t i l e i n g i e i g i o r ð i u p p k o m a f y r i r h a r m i; en er af honum leið *óhugrinn,* mælti hann . . .» (Fm. VI. 234), »Ok þá er hon varð vís, at byskup mundi þar koma . . ., þá sló á hana *óhug* miklum, ok v i s s i h o n v a r l a, h v a r h o n s k y l d i s é r k o m a eða h v a t h o n s k y l d i a t h a f a z» (Mar. 123, 5), »Hér af kom guðhræzla yfir han, ok fellr á hann svá ákafligr *óhugr,* at h a n n f e l l r a l l r t i l j a r ð a r . . . o k g r é t þar s á r l i g a g l e p s i n n» (Heilag. II. 182, 6), »Nu stukku fram konur allar, ok sló á þær *úhug* miklum ok g r á t i» (Grett. 43, 1), »12 berserkir; . . . þeir drápu bæði menn ok fé, ok allt þat er fyrir varð, ok eigi vildi undan þeim láta, ok eyrðu öngvu, meðan sá *óhugr* var á þeim» (Fld. III. 115).

På liknande sätt *óminni* n. — *Minni* betecknar förmågan att minnas, komma ihåg och [redigt] omtala vad man minns: »reka *minni* til e-s, komma *minni* á e-t, halda e-t í *minni*», »hann misti *minnis* (v. l. vits síns), ok þótti nær sem v i t s t o l i n n (v. l. hamstoli)» (Fm. VI. 198, 19). — *óminni* = 'icke minne', ung. 'oförmåga att »minnas»', t. ex. »trautt má ek aldr minn segja sakir elli ok *úminnis*» (Flat. I. 211, 10), »sua sem i *úminnis* ok gleymsku flóði» (Stj. 25, 23), »Þá fellr á þau mikill *óminnis* hǫfgi, at þau gá eigi at ganga leiðar sinnar» (Alex. 72, 4). »*Ómin-*

nis hegri heitir, sá er yfir ǫlðrom þrumir» (Háv. 13, Edda) bör nog riktigare med Richert (Försök etc. sid. 4, Upps. Univ. Årsskr. 1877) översättas 'bristande tankekraft, frånvaro af sans och besinning' än med Gering (Eddakomm. I: 87) 'vergesslichkeit'. Hur förgånget, närvarande och framtid är på en gång levande och verksamt i nordbornas liv och i deras handlingar har Grønbech sökt fånga. Ordet avser här 'oförmågan att »minnas»'. En hemsk osäkerhet blir följden av ett dylikt handlande utan premisser i det förgångna. Först genom en *óminnisveig* kunde Gudrun förmås att låta Atle gifta sig med henne (Dr. 5, Edda). Även omvänt kan en oskälig varelse genom trolldryck få »minni»: »Ber þú *minnisǫl* / mínom gelti, / svát hann ǫll muni / orð at tína.» (Hdl. 45, Edda).

úlífi n. — Prim. *líf* n. [Ang. den formella motsättningen *úlífi*) (*líf* se kap. IV, not 6]. Betydelsen av det prefigerade substantivet är sannolikt eg. 'icke-liv', 'liv*lös*het', eller kanske bättre: 'det att vara utanför, utom, ur livet', t. ex. »særa e-n til *úlífis*», sárr til *úlífis*», ssgrna: *úlífismaðr* m., *úlífissǫk* f., *úlífisverk* n.

I viss utsträckning torde ordbildningen ha eufemistiskt ursprung, såsom ofta beteckningar för begreppen 'dö, död'. [Jfr t. ex. »hvárt hann er lífs eða l á t i n n, hvárki lífs né l i ð i n n»], stundom kanske litotetiskt [jfr »vera lífi minnr», d. v. s. 'vara död']. De fvn. begreppen 'liv' och 'död' voro säkerligen icke varandras konträra motsatser [se härom Grønbech a. a. II. kap. Død sid. 161 ff.], ej heller var 'döden' ett entydigt begrepp. Snarast skulle det vara förvånande om vi i c k e i fvn. hade — det för modern känsla så underligt klingande — ordet *úlífi* för den kontradiktoriska motsatsen till det substantiella begreppet *'líf'*.

úfriðr m. — Låt oss först söka komma begreppet bakom det primära *friðr* närmare genom att betrakta ordet i dess användning: Man kan *leggja frið við e-n*, *gefa e-m frið*, *frið* kan man också *brjóta*. Allt tyder på att *friðr* är någonting betydligt verkligare, påtagligare än vi väl föreställa oss med nysv. *frid*, *fred*. De fsv. lagarna ge ökad känsla av ordets substantiella begrepp: »hasl a *friþ* hava», men »biorn . . . havi *friþ* i ængum staþ». *Friþ* kan vara hemma, på tinget etc. »þæn man aghi æi siþan mera *friþ* a þingi æn annarstaþ». Man kan »bryta *friþ* a manni», ja

t. o. m. »sökia *friþ* mans af hanum». Man kan *flytja* någon *frá friðinum ok til ófriðarins*: »en þú hefir hér mikinn sóma af konungi ok góðan *frið* af ǫllum mǫnnum; nú mun ek ekki flytja þik frá *friðinum* ok til *ófriðarins*» (Fbr. 48, 1). I samma ögonblick som man lämnar, flyttas från, utstötes ur »friden», befinner man sig i det kontradiktoriskt gränsande »ofriden». Det som inte är det ena, är det andra, om det ena blir större, blir det andra nödvändigtvis mindre. »Alder friþer ökis ok ofriþer forgangis æfter þy sum kununger ær til.» (ME. Kg. 5, 7.) Grønbech har behandlat begreppet *fred* [a. a. I. Kap. Fred sid. 20 ff.]: »Om noget ord i sig bærer mærke af kristendommens og humanismens omformende indflydelse, da er det »fred». Hvis vi nærmere undersøger den gamle betoning af ordet, vil vi i det finde noget stridt, noget håndfast, som nu er omskiftet til veghed» (spärrat här) [a. a. sid. 30].[18]

För vissa brott kunde man som bekant dömas fred-*lös*, d. v. s. stötas ut ur »freden». Den som utstötts ur freden, ur fredskretsen, var hamnade han? Jo, i den tillvaro, som kännetecknas av negationer, av att den saknade det för en samhällsvarelse oumbärliga, det som man först bad om och drack för vid stora tillfällen: »ár ok *friðr*», m. a. o. i den tillvaro som benämnes och inte kan benämnas annorlunda än *ó-friðr*, d. v. s. icke-*friðr*, han flyttades »frá friðinum ok til *ófriðarins*». — När »*friðr*» bröts, då stod man emot man, och »*ófriðr*» kännetecknas därför framförallt av våldsdåd och svek, varför ordet särskilt kommer att användas med associationer mot 'strid'. [I nysv. har ordet sprängts sönder i *fred* — *ofred* med tanke på de yttre företeelserna och *frid* — *ofrid*, som följer den »inre» linjen, fast kristendomen tagit hand om ordet och starkt omformat fridsbegreppet.]

Utan en bred och grundlig kulturhistorisk och betydelsehistorisk undersökning, som emellertid skulle spränga ramen för detta arbete, låter det sig svårligen göra att bevisa riktigheten av att *ofriðr* är kongruent med 'icke-*friðr*', d. v. s att det primära och det prefigerade ordet stå i kontradiktoriskt motsatsförhållande, men då vi ännu icke påträffat något *ú*-ord

[18] Det är därför knappast ett så stort språng, som det i förstone kan förefalla, då »*ofreden*» i sv. dial. kommer att betyda 'björn och varg' (Dalarna [Soll., Våmh., Orsa, Bo.]). Jfr »Du är då sannerligen *ofreden* själv, du!» (Dalarna [Soll.]).

från denna tid, i vilket prefixet har konträr motsatsfunktion, men däremot funnit åtskilliga fall, där *ú-* med säkerhet ger kontradiktorisk motsatsbetydelse, torde det kunna anses naturligast och sannolikast att översätta också *ófriðr* med 'icke-*friðr*', eller kanske dock inte översätta så, emedan den kontradiktorisk motsats uttryckande negationen *icke* till nomina i nysv. fått en filosofisk anstrykning, som säkerligen var det fvn. begreppet främmande, utan kanske hellre lämna *ófriðr* oöversatt men tänka det kontradiktoriskt.[19] Denna tolkning, ett sannolikt resultat av en betydelsehistorisk undersökning av det språkliga materialet, ligger till yttermera visso på samma linje som de resultat, till vilka Vilh. Grønbech kommit utifrån helt andra förutsättningar och utgångspunkter och med helt andra metoder.

Till samma kategori som *friðr*)(*ófriðr* vill jag hänföra några andra substantivpar, beteckningar för likartade, väsentliga, fornnordiska begrepp.

útrú f. : prim. *trú* f. 'försäkran om trohet, ett tillstånd av (tillförsäkrad) trohet, trygghet, förtrolighet', t. ex. »ok gáfu þar til *trú* sína» (Fld. II. 540), »rjúfa *trú* sína», »ganga á *trú* e-s», »krafði Knútr konungr Valdimar sinnar *trúar,* at þat héldist, er mælt var» (Fm. XI. 356, 28), »nú bið ek, at hvárr festi ǫðrum *trú* sína, at hvárr segi ǫðrum allt þat er spyrr ok engu af leyni. Festi nú hvárr ǫðrum trú sína» (Ridd. 67, 8). — *útrú* = 'icke-trohet, tro*lös*het', t. ex. »nú kan vera, at nú verði þér goldin ǫll þín *ótrú*» (Didr. 282, 29), »Freista, ef þeirra *útrú* mætti sigra hann» (Pr. 280, 14). — *trú* kan också betyda 'tro [i religiös mening]'. Även till denna bet. är vanligen *útrú* [i denna bet. dock ofta *trúa* — *útrúa* f.] att fatta kontradiktoriskt = 'icke-tro'. »En upp frá þeim degi þróadiz guðs kristni i Sikiley, en *ótrúa* heiðinna manna skammadiz» (Heilag. 13, 14) vill säkerligen uttrycka, att antalet icke-kristna minskades, och icke att hedningarnas starka otro mildrades, så att de blevo mindre hedniska. Jfr fsv. adj. *okristin* ovan sid. 98. Dock förekommer ordet [särskilt i yngre fvn. efter vad det vill synas] även i en affektbetonad, när-

[19] Om kontradiktoriskt motsatsförhållande vittna sådana väsentligen synonyma ord och uttryck som 1) fvn. *úlífi — órlífi, úhóf — órhóf* (jfr *ór hófi*), *úd́ømi — ór dømom*, fsv. *ominnis — urminnis* etc. 2) fvn. *úgæfa — gæfuleysi*, fsv. *orœt — rœtløsœ* etc.

mast konträr betydelse, som kommer det nysv. *otro* nära, d. v. s. = 'positiv ogudaktighet': »gyðinglig illzka ok *útrú*» (Mar. 205, 27).

Till de begrepp, vilkas påtagbara verklighet vi numera väl blott bristfälligt kunna lära oss att känna (nachfühlen), hör också *heill* n. (och f.) [Till en konkretare uppfattning av fornnordiska begrepp, som vi nog äro benägna att uppfatta alltför modernt-abstrakt, kunna vi såsom ofta redan framhållits förhjälpas genom Grønbechs ofta åberopade arbete. Om lyckobegreppet se sålunda a. a. II: 178 ff. samt sid. 130, 143 ovan.] Liksom stjärnorna »hverfa af himni» (Vsp. 57, Edda) eller »minn ættarskjǫldr af lífi[20] [jfr ovan *úlífi*!] hvarf» (Eg. 81; St. 10, Skald.), på ett motsvarande, lika åskådligt sätt kan man vara »h e i l l u m horfinn» eller »horfinn at h e i l l u m» liksom också »h e r a ð i horfinn» (Sturl. II. 222, 23). Och den som kommit ut ur, som mistat '*heill*', han befinner sig i det som betecknas *úheill* 'icke-*heill*'.

Ett för oss i betydligt högre grad än begreppen '*friðr*', '*heill*' m. fl. konkret, »substantiellt» begrepp är 'land' [= land*et*]. — Nj. 6 berättas, hur Hrútr, som »í góðu yfirlæti» stannade hos den norske kungen över vintern, blev mycket tystlåten, när det började våras. När Gunnhildr, som lagt märke till detta, en gång förtroligt frågar honom »Ert þú hugsjúkr?», får hon till svar: »Þat er sem mælt er, at ilt er þeim, er á *ólandi* er alinn.» Fritzner upptar inte ordet *úland*. Kålund [i Smaastykker sid. 165 f.] finner detta »dog et besynderligt udtryk, og den betydning, som ordsproget vel oprindelig må have 'ulykkelig er den som lever udenfor fædrelandet', kan næppe uden tvang lægges deri». — Jag skulle hellre velat säga: För att uttrycka denna vackra tanke och samtidigt göra det på ett sätt som inte kunde stöta drottningen, som ju gjort allt för att Hrútr skulle trivas, kunde han icke med språkets möjligheter ha uttryckt sig på samma gång kortare, enklare och vackrare och [betydelsehistoriskt och innehållsligt sett] m i n d r e besynnerligt. Finnur Jónsson (Altnord. Sagabibl. 13: sid. 15) översätter ordet säkerligen riktigt med kontradiktoriskt »un-land, nicht-land, nicht das (eigene) Vaterland». Jfr etym. *elände*.

Vinr — *úvinr* m. torde åtminstone under klassisk fvn. tid böra fattas kontradiktoriskt = 'vän' resp. 'icke-vän'. Av sin 'vän' kan

[20] Ivar Lindquist (Norröna lovkväden I: 28) läser *aflífi*.

man vänta — och fordra — understöd, hjälp, »råd» etc., åt honom kan man tryggt anförtro sig, »ganga á trú»; den som är 'icke-vän', han faller utanför vänskapens heliga lagar, vän-»kretsen», honom bör man bemöta med stor misstro, gärna med svek, av honom kan man vänta sig mycket ont, allteftersom hans *óvin*-förmåga räcker till. Hur mycken hjälp man kan ha av en 'vän', resp. skada av en 'ovän', det beror på den ifrågavarande personens makt, hans släkt, hans inre egenskaper, hans rådklokhet och handlingskraft [vilken utnyttjas — och b ö r utnyttjas — i avsikt att hjälpa eller stjälpa, allteftersom han har att handla som 'vän' eller 'ovän']. Men hjälpen resp. skadan beror inte på olika grader av *vin-* resp. *óvin*skap. Dessa begrepp äro länge absoluta. Háv. talar aldrig om »större» eller »mindre» *vinir* och *óvinir,* som man bör bemöta med högre eller lägre grad av vänfasthet resp. misstro och svek, utan blott om sådana, som äro *vinr,* och sådana, som inte äro det, d. v. s. *óvinr.* Det enda som kan tänkas komplicera de båda absoluta begreppen, äro kombinationer, som *vins óvin, óvins vinr*: »*Vin* sínom / skal maðr vinr vera / þeim ok *þess vin*; / en *óvinar síns* / skyli engi maðr / *vinar vinr* vera» (Háv. 43, Edda) eller »Hann er ekki allra *vinr,* en hann er *vinr vina* sinna; *vinr* em ek *vinar míns,* en geld ek þat er ílla er til mín gört» (Nj.). Blott en och annan är »svikall bæði við *vini* ok *úvini*» (Flat. I. 239, 15).
Ett senare, modernt stadium representera säkerligen sådana ex. som »hann var m i k i l l *vinr* till munklífisins» (Mar. 117,23), »hann var *úvinr* m i k i l l Krists nafni» (Heilag. I. 305, 25). — Den senare, vanliga bet. 'djävulen' har väl delvis litotetiskt, eufemistiskt ursprung.

»Maðr er mannz g a m a n» säger Háv. (47). Begreppet '*gaman*' kan sägas stå i kausalsammanhang till begreppen 'friðr, fränder, vänner'. Ordet rymmer den känsla av tillfredsställelse, rikedom, glädje (icke blott 'glam'), som samvaro förlänar (»auðigr þóttomz, er ek annan fann») (Háv. 47). Jfr Grønbech a. a. I: 66: »Gammen er jo et ord der spænder vidt i deres sprogbrug, langt ud over bordets og samtalens glæder; men gammen er egentlig selskab, — med andre ord, det er samfølelsen der danner basis i deres lykkefølelse.» — *úgaman* torde beteckna det som är utanför, utestängt från *gaman,* 'icke-gaman' [jfr t. ex. »... sá einn mundi

fundr þeira verða, er henni mundi e k k i g a m a n at verða» (Laxd. 55)], t. ex. »... enda v æ r i e i g i *ógaman,* þó vér reyndum með oss» (Fld. II. 414), »v æ r i e i g i *úgaman,* sagði Bjǫrn, þó at þú hrektir fyrir [= göra skada] hánum, en drepir hann eigi, ef þú mátt annat» (Grett. 134).

Att begreppet '*sigr*' var mindre abstrakt än det nu är, därom få vi en antydan i uttryck som »bera *sigr* af e-m, vega *sigr* á e-m, týna *sigrinum*, mun oss *sigrs* verða auðit» etc. Segern var tydligen någonting, halvt konkret, som svävade över striden, den kunde av »lyckan» förlänas någon av de stridande parterna, man kunde *bera* den *af* någon, tillkämpa sig den, och när de gamle »hemförde» segern, böra vi sannolikt föreställa oss detta betydligt mindre figurligt än vi nu göra. Att segern var något, som kunde delas, kunde man nog svårligen föreställa sig. Om båda de stridande föllo i en tvekamp eller om en strid på annat sätt blev oavgjord, då var segern (ett helt, odelbart begrepp) fortfarande ovunnen. På dens lott, som inte vann segern, föll det som blev kvar, sedan segern hemförts, d. v. s. 'icke-segern', *ósigr*. Jfr Didr. 106, 26 ff.: ... hvárt heldr at þú eða hann lýtr s i g r e ð a *ósigr* er þit skiliz. En mér þykkir meiri ván, at þú hljótir þann hlutrinn er *ósigr* heitir.» »fá, hafa, fara *úsigr*». Grønbech a. a. II: 178: »*usejr,* hvor u'et har den fulde vægt af et nej som ophæver.»

úkostr m. (delvis), se ovan sid. 135.

údǿmi n. — Prim. *dǿmi* 'Exempel, Forbillede som kan tjene andre til Mønster og Efterligning', 'hvad der kan stilles ved Siden af en anden Ting som dens Lige, som noget af samme Slags eller Beskaffenhed' (Fritzner), t. ex. »sams, slíks *dǿmi*» 'Magen dertil, saadant', »djarfari en *dǿmi* munu til vera» d. v. s. 'mageløst dristig', »svá at enginn maðr vissi *dǿmi* til, at ...» (Pr. 234, 12), *umfram dǿmi, or dǿmum, dǿmalaust, údǿmiligt* 'makalöst', 'exempellöst'. — *údǿmi* eg. 'icke exempel', 'exempellöshet, något makalöst, något som inte har sin like, oerhörd, avskyvärd sak, styggelse o. d.', t. ex. »enga nótt er sú, er eigi dreymir mik undr ok *údǿmi*» (Klm. 334, 2), »at lǫgmaðrinn átti móðgur tvær; ... ok mǫrg e n d e m i tóku menn þá til ǫnnur, þau er nú mundi *ódǿmi* þikja, ef menn henti slíkt» (Bp. I. 62, 16), »vera með *údǿmum*» 'være exempelløs, mageløs' (Fritzner). Åtskilliga ssgr [alla utan

»primat»]: *údómaverk* n., *údómadirfð* f.; *údǭmamikill*, *údǫmiligr* [= *dǫmalauss*], *údǫmiliga*, *údǫmisdjarfr*. Jfr fsv. *odöme* n. Samma ord är ty. *Ungetüm* < **un-ga-dōmia*.

úrúm n. 'icke plats, icke utrymme'. — För vårt språkbruk främmande och stötande är Leif. 85, 12: »Hǫgg þú upp þat [vinträdet, som icke bar frukt] til hvers gerir þat *órúm* á jǫrðu» och Leif. 86, 30: »Hǫgg upp þú þat, til hvers gerir þat *órúm* á jǫrðu. *Órúm* er at hveriom þeim er eigi gerir ávǫxt góðs verks» 'varför åstadkommer det icke-plats', d. v. s. 'upptager platsen' resp. 'Icke-plats är det för vart och ett som...' d. v. s. 'plats finns det inte för vart och ett som...'[21]

ósorg f., enl. Alv. 30, Edda [tvenne hss.] jättarnas namn på natten, bör nog också fattas 'icke-sorg, sorg*lös*het'. Andra hss. ha ett substantiverat *óljós* 'den icke-ljusa'. [Det verkar nästan som om jättarna, den negativa faktorn i tillvaron, hyste en viss förkärlek för *ó*-ord. Jfr *Ókolnir, Óskǫpnir* m. fl.!]

úveðr n. [enl. Fritzner med bet. 'Uveir'] kan åtminstone delvis tänkas höra till denna grupp. — *Veðr* n. betyder främst 'vind', och eftersom vinden alldeles särskilt var av intresse för sjöfarare, får ordet ofta bet. 'segelvind', t. ex. »Þá rann á byrr, ok tóku þeir þá til segls, ok sigldu út ór Ísafirði g ó t t *veðr* ok l í t i t; skip gekk lítit firir *veðrs* sakir» (Fbr. 13, 22), »kom *veðr* í móti þeim...» (a. a. 13, 25), »féngu þeir *veðr* stór» (Eg. 33 [67, 1]) 'stark vind', »jafnskjótt fell *veðrit*» [då Kristus näpste vinden] (Sturl. II. 48, 7) etc. I ett ex. som »Þá lágu þeir 20 nætr v e ð r f a s t i r i ánni Svǫldr í *óveðri* miklu, ok fengu síðan byr» (Fm. XI. 384, 6) kunde *óveðr* möjligen tänkas representera 'icke-vind', d. v. s. 'vindstilla'. Ang. detta ord jfr sid. 161, 182.

úkynjan n. hap. leg. är det okvädingsord, som Loke (Ls. 56, Edda) slänger till Beyla. Ordet översättes i ordböckerna [Fritzner, Egilsson-Jónsson m. fl.] med 'Uting, Uhyre' o. d. Gering [Eddakomm. I: 305] förklarar ordet: »eine person, die man als nicht zum geschlechte (kyn) gehörig betrachtet, weil sie desselben unwürdig ist, also ein auswurf des geschlechts.» Neckel översätter: »ungeheuer, schandfleck.» — Det förefaller som om dessa översättningar tagit intryck av den moderna känslan av en pe-

[21] Jfr ä. nysv. *orymme* 'bristande utrymme' och sv. dial. *o-röm* 'brist på utrymme' (Blek.).

jorativ funktion hos prefixet. Ordet är sannolikt en kontradiktorisk negering av *kyn* ['kön'] och betyder sålunda eg. 'icke-kön', d. v. s. 'varken fem. eller mask'. [Ordet har ju också neutralt genus.] Snarare än 'uhyre, avskum e. d.' torde ordet betyda just precis 'varelse, som icke är femininum och inte heller maskulinum', sannolikt med avseende på perversitet. (Inom det området falla ju de flesta av de invektiv, som avskjutas i den stora trätan.) En antydan härom ge troligen de föregående raderna i strofen: »Þegi þú, Beyla! / Þú ert Byggvis kvæn, / ok meini blandin miǫk; / *ókynian* meira / koma með ása sonom.» Samma antydan, som ligger i att hon [Beyla], (ehuru?) Byggvers hustru, är »meini blandin miǫk» har Loke strax förut (strof 32) slängt ut mot Freja, men där är det mer än antydan; tämligen rakt på sak sägs där vari detta »mein» består: »Þú ert fordæða / ok meini blandin miǫk / *síztik at bróðr þínom / stóðo (sipo) blíð regin, / ok mundir þú þá, Freyia, frata.*», i Brates översättning »... mängd med mycket men, sedan blida makter med din broder dig beträdde, och fult skämde, Freja, du dig ut.»

úlíkan n. är en liknande prefigerad bildn. på *-an* n. till prim. *lík* n. med bet. 'Skikkelse, Skabning, Person' (Fritzner), 'gestalt, kropp', t. ex. »hrævakuldi / megit þíno holdi fara, / ok haldiz æ lík at liðom» (Gg. 12, Edda) »Må likens kyla / ditt kött ej fördärva! / Må hullet vid lemmarna hållas!» (Brate övers.) eller »Billings mey / ek fann beðiom á / sólhvíta, sofa: / jarls ynði / þótti mér ekki vera, / nema við þat lík at lifa» (Háv. 97, Edda) [jfr föreg. strof: »hold ok hiarta / var mér in horska mær»]. — *úlíkan* betyder väl eg. 'icke-kropp', 'det som icke egentligen hör till kroppen', 'det som icke är en del av organismen', d. v. s. 'Dødkjød' (Fritzner).

A. 6) »A=normalt» ú=, ó=.

Bland *ú*-substantiven återstår en grupp, som väl uppvisar likheter med vissa av de föregående grupperna men som inte gärna låter inlemma sig i någon av dem. Dit vill jag räkna sådana subst. som *úorð*, *úverk*, *úbón* m. fl. Tydligen kan i dessa icke det primära ordets hela nominalbegrepp genom prefixet negeras på samma sätt som i *úrúm*, *úminni*, eftersom begrepp sådana som

'icke-ord', 'icke-verk', 'icke-bön' vore meningslösa [utanför den vetenskapliga logikens råmärken]. Vi äro kanske numera benägna att tillmäta prefixet i dessa vårt språk främmande ord en pejoriserande funktion, men bortsett från att en sådan funktion hos prefixet vid denna tid är sällsynt och diskutabel, visar det sig, att en bet. 'dålig[t] e. d. ord, verk, bön etc.' illa passar till sammanhanget. En positiv bibetydelse, till vilken prefixet kunde tänkas hänföra sig, ha de motsvarande »primära» orden icke utvecklat. *úorð* kommer i bet. bra nära *úkvæði*, men om detta ords ovan föreslagna etymologi är riktig, kan den icke överföras på *úorð*.

För att bilda oss en uppfattning om dessa ord måste vi naturligtvis uppsöka dem i deras textsammanhang. Och för att komma t. ex. *úorð* in på livet, är det nödvändigt att först få ett grepp om det primära ordet.

Om realiteten i ett uttalat ord erinras vi i fornnordisk kultur ofta på ett för oss överraskande sätt. Vi behöva blott erinras om lagarnas ordformalism, om okvädingsordens allvarliga verklighet, om välkomsthälsningarnas och avskedsordens kraft, om inbjudningarnas och dryckeslagens stränga ordritual för att inse, att orden voro bärare av en verklighet (»unsichtbare Realität»), som vi nu lätt kunde förbise. Några uttryck och citat må belysa detta. »Ord fljúga», »hafa þat orð á, at hann myndi...», »koma orðum við e-n», »kasta orðum», »varp orðum á konung», »festa orð á e-m», »ekki leggja orð í e-t», »konungr gerði orð Erlingi, at hann skyldi...», »grípa til orðs», »orð ok verk», »orð ok gerð», »halda (upp) orði ok eiði fyrir e-n»; »þau eru orð þrjú, ef svá mjǫk versna málsendar manna, er skóggang varða ǫll: ef maðr kallar mann ragan, eða stroðinn eða sorðinn, ok skal svá sǿkja sem ǫnnur fullréttisorð, enda á maðr vígt í gegn þeim orðom þrim» (Grág. 392), »ef maðr leynir fé því nökkuru, þá á sá orði at ráða um, er féit á at taka» 'da kan den, som er berettiget til Godset, kalde Gjerningen med det Navn, som han selv vil', »eiga orði um at ráða», »af þessu fekk Hrútr gott orð» (Nj. 8), »vilda ek..., at vér bæðim okkr liðs, þó at okkr sé þat til orðs lagit af nǫkkurum mǫnnum...» (Nj. 145). — »Tanker og ord er ligefrem afsondrede stykker af menneskesjæle. Derfor kan man for fuldt alvor tale om dem som levende.» (Grønbech a. a. I: 170.)

Därefter må vi betrakta *úorð* n. *úorðan* n. i deras sammanhang: Biskop Friðrekr och den ivrigt kristne Þorvaldr foro till tinget. Heðinn gjorde en nidvisa om biskopen, så lydande: »Hefir bǫrn borit / biskup níu, / þeirra er allra / Þorvaldr faðir.» Þorvaldr dräpte då två män. När den fromme biskopen undrade, varför han dräpte dem, svarade Þ.: »Þvíat þeir sǫgðu okkr eiga bǫrn saman.» Biskopen svarar: »þeir lugu á okkr, en þú førðir *óorð* þeirra afleiðis, því at ek mátta vel bera bǫrn þín eptir mér.» (Bp. I. 7.)

Vari *óorðan* består i det följande ex. är inte svårt att supplera: »Nu hafði hon blíðlæti mykit við prest einn enskan, ... ok gerði hon hónum mart í vild ok opt mykit gagn fyrir góðvilja sakar. Þá bar eigi betr at en um kono þá flaut ok fór f e r l i g t *úorðan*.» (Hom. 155, 5.)

Det är väl sannolikt, att *óorð* (*óorðan*) i nästa ex. innebar några invektiv om bristande manlighet: »en þat hugða ek, þá er Helgi fólit lét sem heimskligast ok mælti hvert *óorð* [*óorðan*, Kålunds utg.] at qðru við oss ok vildi hafa spjótit konungsnaut ór hendi mér fyrir einn heyvǫndul, at ek skylda freista, at hann fengi ǫmbun [lön (efter förtjänst)] o r ð a sinna.» (Laxd. 86.)

Innan vi diskutera betydelsen av dessa *ú*-subst. må vi utöka exempelsamlingen med några belägg även på *úverk* n. *úverkan* n., bildat till det indifferenta *verk* 'gärning'. I Grett. (103) säger Þórir i helig vrede över mordbranden sig »eigi annat vilja, en Grettir væri sekr gjörr um alt landit fyrir slík *úverk*», varpå Skapti lǫgsǫgumaðr [som — böra vi kanske föreställa oss — studsar till vid detta starka ord, något dämpat] säger: »víst er þetta i l l t v e r k, ef svá er, sem þetta er sagt; ...»

Tydligen är en översättning 'dålig, ful gärning' icke tillfyllest för *úverkan* i följande sammanhang: »Mik hefir hent svá mikit slys at þat má e n g i b ó t a nema þú, ek hefir h e r t e k i t d ó t t u r þ í n a o k d r e k a en v e i t t l í f l á t d r o t t n i n g u þ i n n e ... af vándum spám ok illum álǫgum ... En nu er þú hefir gört svá mikit *úverkan* at þú hefir n í z s t á d r o t t n i n g u o k d r e p i t h a n a er eingi ván á at ek vili sættum taka.» (Flat. I. 281, 24.)

För det förräderi och våldsdåd, som mest upprört kristenheten, nämligen korsfästelsen och dess förhistoria, användes *úverkan*: »þessi Judas var áðr at tǫlu með oss en eigi at mannkostum, ok

laut hann þann hlut at fylgja Gyðingum til þessa *úverkans*, ok þá þjónostu at selja Jesum til bana með klækiligum kossi» (Post. 19, 34), »Óruggr em ek, at sá maðr er sannliga guðs son, er mik hefir gröddan, ok þegar er ek fá leyfi til af keisaranum, þá skal ek her safna, sem ek má fyrst, ok fyrirkoma þ e i m n í ð i n g u m, er þetta *óverkan* hafa unnit at ráða eða gera honum dauða...» (Heilag. II. 289, 8.)

Det står väl efter dessa ex. klart, att vi i dessa ord icke böra räkna med en modern pejorativ funktion, parallell med i nysv. *oskick*, *olater*, *osed* o. d. Ej heller låta de sig, som nämnts, inordnas under någon annan av de föregående grupperna. — Orden användas ju för begrepp, som äro mycket mer än »nedsättande», för infama invektiv resp. för nidingsdåd av värsta slag, begrepp, som till sin karaktär äro »oerhörda», vilkas gräslighet, man »icke kan bilda sig en föreställning om», »som inte med ord kunna beskrivas», »som ord icke förmå uttrycka» — för att låna några oss bekanta uttryck. Just dessa omskrivningar tror jag ge en antydan om hur dessa ord böra förstås. *Úorð*, *úverk* äro beteckningar för ord och gärningar, som falla utanför det som man föreställt sig under begreppet 'ord, verk', de representera begrepp, som i sin abnormitet icke kunna inrymmas i de motsvarande positiva orden i en användning som rimligen kan anses som *normal*. Språkpsykologiskt vore ju en sådan bildning inte mera underlig än en — visserligen skämtsam — förklaring att »det där är i n g e n b i l», vid åsynen av en Ford av 20-talets modell, eller den irriterade, retoriska frågan »Vad liknar det?» [underförstått: »Det liknar ingenting»]. En ännu tydligare parallell kan andragas ur Th. Storm, Der Schimmelreiter: »'Der Wind ist umgesprungen!' rief er — 'nach Nordwest, auf halber Springflut! K e i n W i n d; — wir haben solchen Sturm noch nicht erlebt!'», d. v. s. 'det här är i n g e n v i n d!', det faller utom allt vad vi normalt föreställt oss med detta ord.

Det a-normala, det onaturliga, det som icke kan inordnas i de normer, som prägla den kända delen av tillvaron, det blir lätt identiskt med det »över-naturliga». Utmärkande för detta är just, att det står utanför de lagar, som gälla för vår värld — Utgård gentemot Midgård. Samma a n o r m a l a *ú-* torde föreligga i t. ex. *úvættr* f. (äv. m.) — Det primära *vættr* betecknar 'levande väsen i allmänhet', ett till sin betydelse tänjbart och indifferent

ord, som användes såväl om goda [»hollar vættir»] som onda [»in illa vættr, rǫg vættr»].

Ex: »trǫll eðr *úvœttir* hafa tekit hann» (Flóam. 13 [132, 23]), »er miklu betra at fást við mennska en við *úvættir* slíkar» [en människas metoder, knep, krafter etc. kan man ju tillnärmelsevis bedöma!] (Grett. 82, 4), »honum ok hans mǫnnum varð þessi *úvættr* ekki at skaða» (Flat. II. 26, 37) [med *úvættr* avses här: »margýgr ... henni er hǫfuð svá skapat sem á hrossi með standandi eyrum ok opnum nasum, hún hefir grǿn augu ... með krapti úvinarins ...», en företeelse, som väl kan anses a-normal!]; en annan *úvættr* beskrives sålunda: »hafði lykkju ok sporð sem ormr, en vængi sem dreki; eldr þótti honum brenna úr augum hans ok gini; eigi þóttist Ketill slíkan fisk sét hafa, eðr nǫkkura úvætti aðra, þvíat han vildi heldr eiga at verjast fjǫlda manna.» (Fld. II. 111.) Till det a-normalas värld hör också: »En konúngsmenn hǫfðu heyrt orð á því, at í Naumudal væri meiri trǫllagangr ok *úvætta* enn annarstaðar í Noregi, ok fór þat mjǫk vaxanda, svá at menn máttu þar varla halda bygðum sínum fyrir trǫllagangi, síðan Hákon jarl var dauðr (Fm. II. 185). Om ett odjur i människoskepnad användes det Fld. I 60, 4: Bǫðvars fader »varð fyrir óskǫpum [jfr sid. 132 f.] af stjúpmóður sinni». B. ville hämnas sin fader »á þessu blauða flagði». Han varnades, »at hún megi eigi fjǫlkyngi viðkoma, svá þik megi skaða». I vredesmod säger B. till sin fader: »ertu svá fanginn fyrir þessum *óvætti*, at þú ... .

Det är av exemplen och sammanhanget tydligt, att Fritzners översättning 'skadeligt Væsen' endast blekt och föga träffande återger detta ords egentliga betydelse. Liksom beträffande åtskilliga andra översättningar av *ú*-substantiv är det troligt att den är fabricerad av modernt *o-* pejorativum + *vættr* i bet. 'levande väsen'. Sannolikt böra vi med ordet förstå 'någonting som ligger utanför allt det man normalt föreställer sig med ett levande väsen' [såsom t. ex. ett visst förhållande mellan storlek och styrka, ögon och stjärt etc.]. Saknas nu de egenskaper, som kunna rymmas inom den vidaste definitionen av varelse, ja, då får företeelsen ifråga den hemska beteckningen »*ó-vættr*».[22]

úskyti m. — Fm. VII. 262 berättas: Gregorius sade till konungen, då Inges och Hákons män gjorde sig redo till strid: »nú

[22] Jfr *ovättar* (Hyltén-Cavallius, Vär. och Vird. I: 105, 141).

er þat mitt ráð, konungr! at þér sét eigi í atlǫgunni, þvíat þá er alls gætt, ef yðvar er, en eigi veit hvar *óskytja* [*óskytjo* Hk.] ǫr geigar.» [*geiga* 'vige af til Siden fra den rette Vei' (Fritzner)]. Fritzner översätter *úskyti* m., *úskytja* f. med 'uduelig Skytte'. Bortsett från att ett pejorativt *ú-* ur ordbildningssynpunkt är mindre sannolikt, verkar det av sammanhanget knappast, som om konungen och hans män skulle underskatta sina fiender. Konungen var väl det främsta målet, om han ock tagit betäckning bakom sina män, och att en »geigande» pil, som kunde förväntas träffa konungen, vore skjuten av en »oduglig» skytt, är föga sannolikt. Jag föreställer mig istället, att Gregorius i vetskap om med vilka motståndare de hade att göra, ansåg, att konungen, trots sin »osårbarhet» och trots allt det skydd, som män och sköldar kunde skänka, ej kunde vara säker, utan därför rådde honom att ej alls deltaga i striden, ty de hade inte blott med vanliga skyttar att göra, vilkas pilar gå sina naturbundna raka banor, utan man borde också räkna med »*óskytja* ǫr».

Uttrycket synes vara gammalt [allitteration] och ha ordspråkskaraktär, ty samma uttryck faller Án i minnet, då en mystisk främling lyfter sin båge mot honom: »en Án kom í hug, at eigi var víst, hvar *óskytin* [sannolikt felläst för *óskytiu*] ǫr geigaði» (Fris. 352, 25).

Det alternativa *óskytja* med fem. genus (Fris. 352, 25) pekar kanske ytterligare hän på att vi ha med övernaturlig, a-normal företeelse att göra. Jfr t. ex. ovan *úvættr* med genus fem.![23]

úlyfjan n. (äv. f.) översättes av Fritzner med 'Gift', men det är sannolikt riktigare att i ordet inlägga 'a-normalt medel [vanl. dryck]', 'dryck med övernaturliga verkningar, trolldryck e. d.' : *lyf* n. 'kraftigt läkemedel', jfr got. *lubjaleis*. Ex: »... þessum vándum svikara Milon, er hugsaði um þessa stund at hann fengi sínum vélum framkomit.» Han försöker först locka drottningen. Då detta icke lyckas, går han hem och tar upp ett kärl ur en kista. »I þetta ker lét hann koma þess [þann] háttar drykk er kalla má *úlyfjan*, ok er hann hafði um þenna drykk búit, sem

[23] Jfr fhty. *unholda*, genus fem. ss. översättning för lat. *diabolus* 'djävulen' eller got. *unhulþō*, genus fem. för grek. δαιμόνιον (Se Rudolf von Raumer, Die Einwirkung des Christenthums auf die Althochdeutsche Sprache, 1845, sid. 383.)

honum líkaði, ...» (Klm. 53, 30.) — »Hon [den frestande djävulen i en kvinnas gestalt] líkir sǫkina harðla athugasamliga, ok setr fyrir innan blíðmæla eitr ok lostasemdar *úlyfjan* ... ok sveigir svá með snild ok søtleik málsendans hans hug hneigjandi til sinnar ástar við lastafullum elskhuga» (Heilag II. 358), »... spjó drekinn [»þat er sjalfan fjándann»] ór sér upp eitrinu ǫllu ok fell niðr dauðr, sprakk síðan sundr i miðju. Eptir þat sǫmnuduz bǿndr saman furðandi mikilleika táknsins ok jósu sandi dýrit fyrir [*úþefjanar*] *ólyfjanar* skyld, er af stóð, ...» (Heilag. II. 410.) Redan primatet *lyf* har nära associationer med trolldom och andra övernaturliga ting: »nǫkkut *lyf* eða aðrar vélar» (Fm. IX. 282, 383), »*lyf* eða galdra» (Hom. 162, 5), »af galdramǫnnum eða af gerningamǫnnum þeim, er með taufr fara eða með *lyf* eða með spár» (Hb. 31, 27). »varist menn ok lif [v. l. taufr ok *lyf*] rúnir ok galdra, því þat er ekki útan fjándans villa» (Stat. 286, 17), »geymir eðir fyrir rúnum, galdrum ok gerningom, *lifjom*, ...» (Stat. 300, 10). Ssgn *úlyfjansdrykkr* m.

Inte alltid är det möjligt att dra en säker gräns mellan detta a-normala *ú-* och det pejorativa. Sålunda skulle möjligen prefixet i *úlyfjan* kunna tänkas ha pejorativ funktion i ex. som »En sjalfr Nero saddiz eigi á illvirkjum sínum, heldr lét hann með eitri drepa alla senatores, svá at *úlyfjani* var kastat í mat þeira at veitzlum» (Post. 105, 1) eller »Negldu frændr várir hendr Kristz ok fótr. ok gall ok *ólyfjan* gǫfu þeir honum at drekka ...» (Heilag. I. 309, 30). I viss mån torde i varje fall *ú*-bildningar, som egentligen höra hemma inom denna grupp, kunnat bidraga till uppkomsten el. åtminstone utbredningen av det nu så vanliga, betydelseetymologiskt oursprungliga *o-* pejorativum.

Samma tvekan mellan a-normal och pejorativ funktion kan man känna inför *úþefjan* n. och *údaunan* n. Ang. sannolik pejorativ funktion se sid. 141 f. A-normalt *ú-* ha vi väl ex. på i ... kendi hann [enn helgi Antonius] einn samt *óþefan* mikit. Allir, þeir er hjá vóru, sǫgðu, at þessi enn illi þefr mundi vera af sǫltum fiskum eða... En helgi Antonius sagði, at þetta var annarskonar fýla. Ok er hann hafði þessi orð varla mælt, þá hl[j]óp *fjándinn* í einn ungan mann... Allir skilðu nú, at fjándinn hafði þetta *ódaunan* gert» (Heilag. I. 94), »... þá

skal ek nú þola æ, medan ek lifi i heiminum, þesskonar *oþefjan* ins heita helvitis» (Heilag. II. 550, 8). — Jätten Svásis dotter Snöfrid hade givit konung Harald en trolldryck, så att han åtrådde henne. När Snöfrid senare dog, förblev hennes kropp liksom levande. Då man efter tre år skulle flytta på kroppen »þá slær ýldo ok *oþefani* ok hverskyns íllom fnyk af líkamanom ... ok ullu þar ór ormar ok eðlur, froskar ok þoddur, ok allz kyns íllyrmi.» (Fris. 52, 33.)

Måhända bör *úveðran* f. i följande ex. förklaras på liknande sätt: »Nú vil ek, segir Ógautan, segja þér, at ek á einn belg, þann er veðrbelgr heitir, en ef ek hristi hann, þá stendr úr honum stormr ok vindr með svá stórri grimd ok kulda, at innan þriggja nátta skal lagðr svá sterkr ís á vatnit, at ... Kom þar úr mikil *óveðran* sakir fjúks grimdar, at engi maðr mátti úti vera; þótti mǫnnum þetta undrum gegna.» (Fld. II. 412.)

Substantiv med sannolik a-normal funktion hos prefixet är vidare: *óbónir* f. pl. i Isl.s. II: 220: »hvé gamall maðr ertu, íslendíngr? Gunnlaugr [Ormstunga] svarar: ek em nú xviij vetra, segir hann. Þat læt ek um mælt, segir jarl, at þú verðir ei annarra xviij. Gunnlaugr mælti ok heldr lágt [det var tydligen djärva och starka ord, den slagfärdige mannen hade på läpparna!]: bið mér engra *óbǿna,* segir hann [A 2—6: *forbǿna*], en bið þér heldr. Jarl mælti [häpnar han kanske över de djärva orden, som han inte kan tro vara rätt uppfattade?]: hvat sagðir þú nú, Íslendingr? Gunnlaugr svarar: sva sem mér þótti vera eiga, at þú bæðir mér eingra *óbǿna,* en bæðir sjálfum þér hallkvæmri bóna.»[24]

[24] Ordet, som ej är belagt i fsv., förekommer i liknande användning i ä. nysv., t. ex.: »[trollkonan, som stod i förbund med Satan, var förvissad] dhet hennes uthöfwade *oböner* inthet skulle slå feelt» (BtFinlH 2: 359 [1670] SAOB:s saml.), »[trollkonans man hade] afrådt henne at bruka sina *oböner,* sedan han förmärkte dhem hafwa något eftertryck» (BtFinlH 2: 338 [1671]), »Jagh menar det intty wara någon *obön,* sega: Gudh låte den få, huadh han förtiänt hafuer» (BtFinlH [1670] SAOB:s saml.), »[När Anna och Henrik blivit] ordkastande, hafwer Anna bredewidh sinn *oböner* alltidh brukat också dhessa orden: 'Dhet skall fullan blifwa mindre för digh» (BtFinlH 2: 298 [1667] SAOB:s saml.) Jfr Grimberg, Svenska folkets un-

I skaldespråket förekommer *óþjóð* f. i ett sammanhang som tyder på en betydligt starkare betydelse än ett pejorativt 'dåligt folk'. Arnórr Þórðarson, som av Harald Hårdråde fick det omdömet, att han använder våldsamt starka uttryck, kallar (2, 12) venderna för *óþjóð* jämte »hlenni» och heidit folk» (»Skjǫldungr, fórt of *óþjóð* eldi» 'Konge, du lod ilden hærge røverfolket'). Vendernas hord (»Vinða ferð») är det också som Ívarr Ingimundarson (Ív. 20) kallar *óþjóðarlið*. Hos Sturla Þórðarson (5, 15) användes ordet i ett sammanhang, som för vara tankar till samma sfär av a-normala, övernaturliga makter, som utmärka flertalet *ú*-substantiv i denna grupp: »Margfréttinn framstiklir auðar mætti *miklum gǫrningum ingva óþjóða*» (prosaomskr.) 'Den meget frittende gavmilde fyrste mødte megen trolldom *fra røverfolkets fyrste*'. I nästa strof berättas, hur »det trolddomsstærke stormvejr» drev flottan in till Skottlands kust. — Det är sannolikt alldeles onödigt att räkna med två helt olika funktioner hos prefixet i det likartade mhty. *undiet,* som brukar översättas 'schlechtes Volk, Gesindel' och det fhty. *undiet* med betydelsen 'Unvolk', motsvarande lat. *non gens*. I båda fallen torde vi egentligen ha att göra med kontradiktoriskt negerande funktion. Jfr feng. *unmann* 'Unhold', mhty. *un-man* 'Übeltäter', mlty. *un-man* 'Unmensch'. Om vi ha en parallell härtill i förra leden av got. *un-mana-riggws* är icke möjligt att avgöra av det etymologiskt oförklarade, en gång belagda adjektivet.

Osäker är etymologi och betydelse av *úsvipr* m. : »skip kom í Rangárós þat er fylgði *ósvipr* mikill ok sjúkleiki» (Flat. III. 435, 19). Fritzner översätter 'Ildebefindende'. Det enkla *svipr* betyder 'Glimt, Syn som farer en hurtig forbi og derefter forsvinder'. Till ordet, som väl är att sammanställa med *svípa* 'hastigt fara o. d.', ha vi måhända en parallell i sv. dial. *fløg* [: *flyga*] = 'flygande värk' (Rz) och t. ex. det dalsländska *fløghäx* (om reumatism och annan plötslig värk utan konstaterbara orsaker), där

---

derbara öden IV: 374. Jfr sv. dial. *o-böner* f. pl. 'oförnuftiga böner' (Finl. [Öb.] Rz) samt uttryck som »*läsa bort* otyg» (Västml. [V. Våla] ULMA).

Ur Gustaf Björlin, Elsa (sid. 83) må anföras: »På frågan, om hvilka konster han fått lära af den elake, svarade han oförskräckt, at han kunde göra väder — — — med tillhjelp af en liten käpp — — —, som var smord i begge ändar och dess utom försedd med den elakes namn på mitten. Han visade nu äfven, hur han kastade käppen bakåt öfver hufvudet, medan han läste de *sju obönerna* — — —.»

också det över-[icke-]naturliga i begreppet kommer till uttryck.

Det som är a-normalt, icke-naturligt, o-naturligt, över-naturligt eller hur vi bäst skola benämna det, kännetecknas som nämnts av att de lagar som gälla för vår värld, för Midgård, ej äga tillämpning. Ofta äro särskilt proportionerna och dimensionerna förvända, vanligen i groteskt förstorande riktning. Det behöver blott erinras om Tors upplevelser i Utgård. I denna omständighet ha vi sannolikt att söka en av källorna till den intensifierande funktion, som prefixet stundom uppvisar i nysv. och som kanske är ännu mera framträdande i ty. [*Unzahl, Unmenge, Untiefe* etc.] och i sv. dial.

När Fritzner översätter *úbergan* n. med 'stærkt, haardt Fjeld', har möjligen denna känsla av intensifierande funktion dikterat översättningen. Granska vi ordet i dess textsammanhang, finna vi, att denna betydelse dock knappast bör tillskrivas ordet utan att det liksom de föregående bör uppfattas såsom 'berg, som skiljer sig från det, som man normalt vant sig att mena med berg', 'under-berg', 'berg med sällsynta och underbara egenskaper' e. d. »... veitti guðs miskunn lofsamliga dýrð hans predikanar orðum, at grjótlig hjǫrtu, sem *úbergan*, urðu fyrir heilags anda vitjan... svá lág ok linuð..., [at] flutu fram úr bráðnandi jǫklum fǫgr ok hjálpsamlig vǫtn...» (Bp. II. 16, 10) eller »En huerr má róða eða tala um þitt vald, er þú gerir vatn at renna ór harðum hégeitli ok ór fjallsgnípum fram leiddir forsa fljótanda vatne. Þessi hinn harði steinn ok hitt fastasta *úbergan* hjarta fǫður míns hefir með þínum vilja blotnat ok bognat sem vax fyrir eldi». (Barl. 181, 20.)

Det kan slutligen erinras om att det »a-normala *ú-*», som mer eller mindre klart torde föreligga i de ovannämnda substantiven, även kan anträffas utanför substantivens ordklass. Så kan t. ex. erinras om part. *úborinn* (ovan sid. 18), som icke blott betyder 'ofödd' utan också 'a-normalt född', varur bet. 'trollkunnig, försedd med övermänskliga gåvor e. d.' vidare utvecklats.

*

En liten del av de fvn. *ú*-substantiven äro lån från mlty. och falla sålunda utanför nordisk betydelsehistoria. Jfr mlty. lån i

fsv. sid. 189 f. — Hit torde få räknas: *úlykka* f. mlty. *unlukke* n., *úmak* n. mlty. *un[ge]mak*, *únáð* f., vanl. pl. *únáðir*, ett relativt sent ord, som väsentligen torde vara av mlty. proveniens [jfr fsv. *onadhir*], *úró* f. mlty. *unro[u]we* f., *úœra* f. mlty. *unere*. Lånord är naturligtvis äv. *únattúra* f.

Det i N L. förekommande *úknytti* n. pl., *úknytnir* m. pl. 'ugjerninger' förmodas av S. Bugge vara ombildning av ett ty. uttryck under hänvisning till mlty. *ungenuht* f. 'Ungenügsamkeit, Unvernunft, Unschicklichkeit'. Se Glossariet till Norges Gamle Love sid. 659.

B. De fornsvenska lagarna.

Efter denna utförliga behandling av de fvn. med *ú-* prefigerade substantiven kunna vi fatta oss kort om de motsvarande bildningarna i fsv. lspr. Allmänt kunna vi konstatera, att det begränsade ordförrådet väl låter inlemma sig i de grupper, som utkristalliserat sig vid behandlingen av de fvn. *ú*-substantiven, och att även frekvensen inom de olika grupperna proportionsvis är likartad, att sålunda ordförrådet i lagarna icke uppvisar någon markant skillnad i fråga om bildningssätt. Vi låta de fsv. lagarnas *o*-substantiv hastigt passera förbi och nöja oss i stort sett med hänvisningar till motsvarande eller liknande bildningar, som behandlats i det föregående. Blott vid några *o*-substantiv, som synts mig vara av större intresse, skola vi något utförligare dröja.

Adjektivabstrakter: *olyþna* f. med ssgn *olyþno man* m. [: adj. *olyþin*]; *osannind* f. med ssgn *osanninda man* m. [: adj. *osander*]; en sen abstraktbildning är fda. *urenlighed* f. (Sk.) till det i lagarna icke belagda *urenlig*. En i förhållande till det avledda adj. avancerad bet. uppvisar subst. *okynne* n. i ssgn *okynnis hunder* m. Detta ord har även för lagspr:s vidkommande utförligt diskuterats ovan i samband med fvn. *ókynni*. Jfr äv. fsv. *okynd*. Några adjektivabstrakter kunna också uppfattas som verbalabstrakter, nämligen *ohemuld* f. [: fsv. adj. *ohemol* eller vb *hemola*], *oiœmnaþer m.* [: fsv. vb *iœmna* eller adj. *iœmn*, *oiœmn*] och *osœmia* f. [: **sama-* 'en, enhetlig' eller vb *sœmia*, *osœmia* (jfr Olson, Appell. s. 427)].

På gränsen till verbalabstrakterna stå abstrakter till verbaladjektiv: *oföri* n. [: *oför*] (jfr fvn. *úfœri* n. och fsv. *oföre* n.), *oqvæþi* n. med ssgrna *oqvæþis orþ*, *oqvæþins orþ*, *uqvæþings orþ* n. och *oqveþins viter* m. 'oskäligt kreatur' eg. 'som icke kan tala' [: **qvæþer*]. Se härom sid. 111 och 186. Såväl *oföri* som *oqvæþi* förekomma i såväl passiv som aktiv betydelse.

Verbalabstrakter, där sålunda prefixet negerar verbalinnehållet, äro: *obyrþ* f. i ssgn *obyrþa[r]man* m. 'obesläktad person' [: *bœra* 'bära, föda']; *ogömsla* f. [: *göma*] 'det att icke vårda, vårds*lös*het, vanvård'; *okoma* f. [: *koma*] konkretiserat: 'ställe, där man ej kan komma fram (utan bro)'; *uskœrilse* f. [: *oskœra*] 'oskärande'; *ostyria f.* [: **styrja*, se Olson, Appell. sid. 413]; *ovili* m. [: *vilia*] 'icke-vilja', t. ex. »at *ovilia* mans», äv. i bet. 'ond vilja, illvilja'. Jfr ovan sid. 115 och 141! Ang. adv. *osini, usini* se fvn. *úsynja* f. *Ovistan* f. [: *vista sik*, se Olson. Appell. sid. 460.] 'det att icke kunna vara tillsammans (på grund av osämja)'.

Nära associerade med ett verb äro: *uböti* n. [: *böta, bota*], prim. *bot* f. Jfr fvn. *úbótr*. — *olof* n. [: *lova*] »mæþ *olovi*», »i *olovi*» 'utan lov', jfr fvn. *úlof*.[25] — *oskiœl* n. pl. [: *skilia*], jfr fvn. *úskil*, fsv. *oskiäl*. — *oþarf* f. [: *þorva*] = fvn. *úþǫrf* och fsv. *otharf*. Se Olson, Appell. sid. 209 Anm.

Beteckningar för levande väsen (grupp 2), avledda av verb äro: *omaghi* m. [: *magha*] 'människa som ej kan hjälpa el. försörja sig själv' = fvn. *úmagi* m., fsv. *ovormaghi*. Syn. härmed är *ovormaghi* m. [: *formagha*] (enl. Schlyter »af *over*, en nekande partikel, och *magha*» [!?]). Motsats *moghandœ man*.[26] *oviti* m. [: *vita*] 'en som icke vet', 'oförnuftig varelse' = fvn. *úviti* m. Motsats *vitande man*.

[25] Jfr äv. sv. dial. *o-lov* 'icke-lov' (Dalarna [Floda], Västml.): »han fick *olov*», d. v. s. 'han fick inte konfirmeras' (Västml. [Norberg]).

[26] Jfr sv. dial. *o-mage* 'omyndigt barn' (Dalarna [Älvd.]), 'övermage' (Västerbotten), *o-maga* 'underårig person' (Lappl. [Storsele]), 'övermage' (Ångerml. [Trehörningsjö]), *omaga* (Hälsl.), *omäga* 'yngling' (Jämtl.). Avledn.: »*omaglig* dräng» 'minderårig dräng och ej stark nog för de tyngsta sysslorna' (Ångerml. [Multrå]), ssgn: *omagadöme* (Lappl., Ångerml.).

Med prefixet eg. hänförande sig till en ur primatet utvecklad positiv bibetydelse (grupp 3):

oraþ n. = fvn. *úráð* n. och fsv. *oradh*, i ssgrna *oraþa maþer* m. och adv. *oraþlika*. — Den positiva bibet., som av prefixet negeras, är klart framträdande i ex. som »þæt ær okart *raþ*» 'det är vårt bästa råd, nyttigast för oss' (Schlyter), »þæt ær mæst *raþ*», »þykkia *raþ* vara», »var brysthyggia ok vart *raþ*» d. v. s. 'det som vi anse vara bäst' m. fl.

odœþi n. = fvn. *údœði* n. *úðáð* f., i ssgrna *odœdhis drœnger* m. och *udœthes man* m. - - Primärt förekommer ordet i lagarna blott Chr., men då i positiv bet. i sammanställningen »med radum eller *dadum*».

olagh, n. pl. = fvn. *úlǫg* n. pl. och fsv. *olagh*. Ordet står ofta nära grupp 5 (sid. 135 f. och 176) och kunde i viss mån lika gärna hänföras dit. Det kontradiktoriska förhållandet mellan det prefigerade och primära ordet är tydligt i ex. som »hvat þæt ær hælder lagh ælla *olagh*». Syn. uttryck äro säkerligen »æn þo at *œi se lagh*» (VM.) och »þa *œr* eþrin *olagh*» (ÖG.).

osiþer m. = fvn. *úsiðr* m. och fsv. *osiþer*.

Pejorativ funktion hos prefixet (grupp 4) måste säkert antagas i fgutn. *osoyþer* m. och *osoyþan* n. 'fäkreatur som gör skada, okynnesfä'. [Schlyter förmodar — säkerligen oriktigt — den senare formen *osoyþan* vara skrivfel liksom *oliudhan* nedan.] Ordet förekommer endast på ett par ställen i Gotl. Belysande är där växlingen mellan prefigerad och prefixlös form: »Tha en *osoyder* ier oc warder mader warader at fyri kyrckio durom oc fyri sochna mannom, oc gier sidan med ogönislu [läs: ogömslu] : tha Byti... Tha en minnj lastir warda than *soydir* ier werder, the Byti ...» (Gotl. I. Add. 3), »af *osoyþum*» (Gotl. I. 17 [rubrik]), »þa en mandr a *osoyþan* oc laupr j at laggiertum garþi. þa al [schal] mannj til segia... oc biþia *soyþ* senn hepta.» (Gotl. I. 26: 2.)

Till den grupp prefigerade subst., där det primära ordets hela innehåll av prefixet negeras (grupp 5), höra:

oliudh n. *oliudhan* n. = fvn. *óhljóð* n., *óhljóðan* n. Beläggen i fsv. lspr. bekräfta till alla delar, vad tidigare sagts: »Om then som *oliudh* gör a tinge» (Chr. Kg. 29: 1), »Gör nokor merkelikit

oliudh a t i n g e f o r r æ t t e n o m, böte...» (Chr. Tg. 43: pr), »Gör nokor *oliwdh* [flera hss.: *oliwdhan*] i n n e a r a d h s t w u e l l a v t e f o r e r æ t t e n u m, t h a b o r g h a m æ s t a r a e l l a r a d h m æ n k æ r o m a l h ö r a e l l a d ö m a,...» (St. R. 2: 5), »Gör några m ä r c k e l i g i t t *oliudh* å r å d s t u f f o n n e f ö r r ä t t e n o m,...» (St. Add. F. 2). Jfr fsv. *oliudh*, *oliudhan* nedan.

ominni n. i ssgn *ominnis hæfþ* 'urminnes hävd' är tydligen identiskt med fvn. *óminni* n. Formen »*o*-minnis» är säkerligen den ursprungligare, den i nysv. rådande »*ur*-minnis» den yngre. Flertalet hss. ha också *ominnis*, *ominnes*, *vminnis*, blott ett fåtal (vanl. yngre) *vrminnis*, *wrminnis*. Ang. växlingen i samma ord mellan *o-*, *u-* och *or-*, *ur-* jfr not 19 (Kap. IV). Jfr fsv. *ominne*.

ofriþer m., se fvn. *úfriðr*. Jfr fsv. *ofriþer*.

orætter m. 'det som är icke rätt', t. ex. »skæl mællum *ræt* ok *oræt*» (VG., U., SM., VM.). Jfr adj. *orætter* ovan sid. 78 f. Fsv. *orätter* m.

ovin m. se fvn. *ovinr* och fsv. *ovin*.

odöme n. : »han spurðþi æptir þem mannum spaklikæ. ær læghæ spiæl gördo i landi waru. han ræfsti hwarium æptir sinni giærð oc land sith fore ondom mannum frælsæðhi han oc *vdömum*» (VG. IV. 14: 11) 'elakt efterdöme' (Schlyter). Ordet är sannolikt att bedöma liksom fvn. *údómi* n. Jfr fsv. *odöme* n.

Såsom »a-n o r m a l t *o-*» (grupp 6) [enligt sid. 154 ff. ovan] bör sannolikt prefixet betraktas i

onæmne n. i SM. M. 34. hs. B: »Hwar sum andrum giwer oquæþins orþ firi kirkiu æller þinge ... kallar han agna bak þræl æn han fræls ær. æller annur ful namn. giter han sic for þy *onæmne* wart. böte...» 'skymfligt namn' (Schlyter). Väl snarast att sammanställa med fvn. *úorð*, *úorðan*. Jfr fsv. *onampn* n. Ordet kan dock uppfattas pejorativt (svagare).

ogærning f., äv. i ssgn *ogærningis man* m., »förgörning; förekommer om förgörning genom förgift l. trolldom» (Schlyter). — Redan det enkla *göra* och därav avledda positiva abstrakter ha i påfallande stor utsträckning avseende på trolldom, väl eg. i eufemistisk användning. Ur det rika nordiska materialet kan anföras: sv. dial. *gära åt* 'genom vidskepelse och hexeri söka åter-

ställa stulet gods', 'bota krämpor genom utsägande af vissa trollformler' (Rz), *göra bórt* 'läka el. häfva en genom hemliga fiender ådragen sjukdom', *göra igen* 'genom trollkonster återskaffa förlorade saker' (Rz); fsv. *gärning* f. 'trolldom' (Sdwll bet. 6) : »æller ær mik giordh aff *gerning* swik / swa at thu æst annar flores lik.» (Fl. 1430) ['jou cuit que soit enchantemens'], »en han mz *gerning* skipa swa thil» (Fl. s. 97) ['par enchantement'], i pl.: »drak georgius vtan skadha mæþ hans *gærningga*» (Bu. 494), »tro spaamannom oc manna *gerningom*» (MB. 1: 368). Fvn. *gerningar* f. pl. el. *gjörningar* 'Udøvelse af Trolddom, Hexeri' (Fritzner) och ett stort antal sammansättningar till detta ord i denna bet.: *gerningafullr, -lauss*; *gerningakarl, -kona, -kyrtill* m., *-maðr* m., *-sótt* f., *-stakkr* m., *-veðr* n. m. fl. Redan bland ex. under fvn. *úlyfjan* kunde vi iakttaga, hur *gærning* och dess sammansättningar ha samröre med allsköns trolltyg och magi. Nyno. *Gjerd* f. betyder äv. 'forgjørelse, trolldom' (Torp, Nyno. Et. Ob.). Samma eufemistiska bildning återgår i eng. *to do* 'hekse', ty. *es einem antun*. — Lika litet som t. ex. fvn. *úlyfjan* n. betyder 'icke giftdryck', lika litet betyder *ogærning* 'icke trolleri' e. d., utan prefixet understryker det a-normala i detta slags »gärning».

Samma a-normala *o-* är det naturligast att se i det gamla talesättet »vara ute e. d. i *ogjort* väder» eller som det tydligare lyder på fsv. [i GO. 1075]: »thäth dughir ey at sighla i *vgiorth* wädhir.» Med skäl sätter Sdwll frågetecken efter sin översättning för *ogiorþer* 'som icke (genom magiska medel) blifvit beredd el. gjord lämplig'. Bet. torde med all sannolikhet egentligen vara '(genom sejd el. på annat vis) förtrollad', 'avig, förgjord'. Jfr sv. dial. med sannolikt ursprungligare bet. »komma *i ogjordt väder*» = 'komma illa ut, blifva illa utsatt . . .' (Dan. Herweghrs Ordb. över Västmanlandsmålet.) »Den som näscha' sta *i ogjordt vär*» (Djurklou, Sagor och äfventyr, sid. 173). »Man bör icke spöka i *ogjordt*, rättare, *ågjordt* wäder» (Rhodin, Saml. af Sv. Ordspråk). Jfr — annorlunda — Kock, Medeltidsordspråk II: sid. 400 ff.

Ang. *ufyrmd* f. se nedan sid. 188 f.

Till *o*-subst. i fsv. lspr. hör blott skenbart *omynd* f. 'gåva som gives åt brud av hennes giftoman eller närmaste släkting, hemgift', vilket eg. är (och vanligen skrives) *ur-mynd, or-mynd*.

C. Fornsvenska (utom fsv. lagspråk).

C. 1. Adjektiv- och verbalabstrakter.

Den uppdelning på olika grupper allt efter prefixets syftobjekt och funktion, som det fvn. materialet fört till, visar sig väl kunna appliceras även på de fsv. *o*-substantiven.

Såsom är att vänta dominera liksom i fornvästnordiskan adjektiv- och verbalabstrakterna. Båda dessa grupper äro emellertid ur vår synpunkt av underordnat intresse, varför en förteckning utan kommentar (där icke någon oväntad eller avancerad betydelse särskilt motiverar en sådan) torde vara tillfyllest.

Adjektivabstrakterna uttrycka som regel ett *o*-adjektiv i nominal form (och ha sålunda intresse snarast i samband med adjektiven). Ett antal abstraktbildningar, som vi förut stiftat bekantskap med bland de fvn. adjektivabstrakterna, äro att nämna:

Fem. *-in*-stammar: *oblipe* [: *obliper*] 'ogunst, vrede', *oglädhi* [: *ogladher*] 'det att vara el. bliva icke-glad, sorg', *ohylle* [: *ohulder*] »oc [kesarin] hafdhe honom sinnä *ohylle* gifuit» (Småst. på Fsv. 3), syn. med *ohyllist* f. 'ogunst, onåd', *okyske* [: *okysker*], *osnille* [: *osniälder*] »thz synis världina sniällo mannom vara *osnille* at ey älska rikedoma» (Bir. 3: 228), fda. *usnilde*.

Fem. stammar på *-ipô: afräghþ* [: *frägher* 'känd, ryktbar'], avledn. *ofrägdha* vb, *ospäkt* [: *ospaker*], *osäld*, *usæld*, *ysæld* (omljud?) [: *osäl*], *otrygdh* [: *otrygger*].

Hit hör väl sannolikt även *okynd* f., i likhet med *okynne* n. bildat till **kunþa*, fsv. *kunder* 'bekant etc.' Oprefigerat är ordet ej belagt, formen *okynd* blott MD[S]. 206 och 243. Ang. *kynne* — *okynne* se utförligt ovan under fvn. *úkynni* n. Betydelsen 'icke-samvaro, ostadighet, otro[gen]het' kunde passa till MD[S]. 243 v. 1331 ff.: »han mwnde sina hustrw fraa sik skilia / thy hon ey wille fölia hans wilia / — — — hustrunes *okynd*.» Omöjligt är det inte heller, att den 'ondska' (Sdwll) som en enformig sysslolöshet kunde leda till och som ifrågavarande »schacktavels-lek» (MD[S]. 206 v. 210 ff.) ville förhindra, just består i

'ostadighet, otrohet': »Jak mena the ädela ok the rika / ffrwr riddara ok swena ok teras lika» måtte ha tidsfördriv av denna »lek», ty den som finner tiden lång, »han faller j läti ther nest j synd / ok sidan j marga handa *okyndh*». Jfr no. dial. *kynne* 'vane til at holde sig til et sted el. person, fortrolig forhold, fortrolighet' (Torp: Nyno. Et. Ob.). Det kan i detta sammanhang påpekas, att de sv. dial. känna *okynne* företrädesvis i samband med varelser (djur), som inte hålla sig till sina marker utan »flöjer». [»När kor inte går kvar i stängningen ... dom gör *okynne* el. dom är *okynnuga*» (Västml. [Fläckebo] ULMA).] Jfr fsv. lspr. *okynnis hundær*. Det kan här erinras om ett sådant bildligt nysv. uttryck som »hoppa över skaklarna».

F e m. *-ôn*-s t a m m a r: *obliþa* [: *obliþer*] = *obliþe* f., *ohöviska* [: *ohövisker*], *olyþa* [: *olydher*], *olyþna* [: *olyþin*], *omänska* [: *mänsker*], *orätvisa* [: *orätvis*], *oskötna* [: *oskötin*], *osämia* [: **sama-* 'en, enhetlig'. Se Olson, Appell. 427], fda. *usæm[j]e*.

N e u t r a l a *ja*-s t a m m a r: *ofrälse* [: *ofräls*], *oföre* [: *oför* 'icke farbar', äv. aktiv bet.] 'det att vara icke farbar, väglag, som gör det omöjligt att färdas', t. ex. »Her ær och alzs inthe tiil spisningh, och kan inthe inkomma för *oföre* skwldh». (BSH. 5: 141 [1507]).

I övrigt föreligger en stor mängd yngre abstraktbildningar. Jämte det suffixlösa *osan* f. [: *osander*] finnes *osannind* f. [jfr fvn. *ósannindi*] och *osanning* f. Bland abstrakter på *-leker* märkes *orenleker* m. [: *oren*], bland dem på *-skaper otroskaper* m. [: *otror*], vilket dock även kan fattas som utvidgning av subst. *otro* f., på *-nadher* är att anteckna *oskötnadher* m., sannolikt till *oskötin* (liksom *oskötna* f. (jfr dock Olson, Appell. 492), samt *othäknadher* m. 'otacksamhet', som av betydelsen att döma snarare associerades med *othäkker* 'otacksam' än vb *thäkkias* (Olson, Appell. 490).

Särskilt talrika äro adjektivabstrakterna på *-het* f.: *obestandelikhet* 'skada, förtret' [: **obestandeliker* till prim. *bestandeliker* = 'beståndande, gagnelig'], *oblyghelikhet* [: *oblygheliker*], *oblyghhet* [: *oblygher*], *odristoghet* [: *odristogher*], *odödhelikhet* [: *odöpeliker*], *ofornuftoghet* [: *ofornuftogher*], *ofruktsamlikhet* [: *ofruktsamliker*], *ofulkomlikhet* [: *ofulkomliker*], *ogudhlikhet* [: *ogudhliker*], *ogönstoghet* [: *ogönstogher*], *ohöviskhet* [: *ohövisker*], *ohövisklikhet* [: *ohöviskliker*], *okunnoghet* [: *okunnogher*],

okyskhet [: *okysker*], *olaghlikhet* [: *laghliker*], *oloflikhet* [: *oloflikker*], *omildelikhet* [: *omildeliker*], *omildhet* [: *omilder*], *omätelikhet* [: *omäteliker*], *omättelikhet* [: *omätteliker*], *onytlikhet* [: *onytliker*], *onyttoghet* [: *onyttogher*], *oqvämelikhet* [: *oqvämeliker*], *orenlikhet* [: *orenliker*], *orolikhet* [: *oroliker*], *oräthet* [: *orätter*], *orötelikhet* [: *oröteliker*], *osikerhet* [: *osiker*], *oskiällikhet* [: *oskiälliker*], *oskyldoghet* [: *oskyldogher*], *oskynioghet* [: *oskyniogher*], *ostadhlikhet* [: *ostadhliker*], *ostadhughet* [: *ostadhugher*], *ostraffelikhet* [: *ostraffeliker*], *osällikhet* [: *osälliker*], *otallikhet* [: *otalliker*], *otrohet* [: *otror*], *otrolikhet* [: *otroliker*], *otholughet* [: *otholuger*], *othäkkelikhet* [: *othäkkeliker*], *ovishet* [: *ovis* 'ovis, elak'] 'ovishet, elakhet', *ovisselikhet* [: **ovisseliker*, utvidgn. till *ovis*] 'ovisshet', *ovärdhelikhet* [: *ovärdheliker*], *ovärdhoghet* [: *ovärpogher*].

Ett prefixnegerat adjektivabstraktum är slutligen *otholughmodh* n. 'det att ha ett otåligt sinne, otålighet'. I det synonyma *otholomodh*, fda. *utålemod*, hänför sig prefixet sannolikt till verbet *thola*, eg. 'det att vara så beskaffad till sinnet, att man icke tål, icke uthärdar'. I det nysv. *tålamod* ligger som vanligt den logiska accenten på sista sammansättningsledet, varför **otålamod* också försvunnit ur språket.

De något mindre talrika verbalabstrakterna uttrycka som regel det negerade verbalinnehållet i nominal form. Bland produktiva verbalabstraktbildningar märkas subst. på *-ilse* : *oatskötilse* f. [: *atsköta*] 'det att icke giva akt på, oaktsamhet'[27], *obrytilse* n. pl.? [: *bryta*] 'det att icke bryta, d. v. s. att obrottsligt hålla' (t. ex. gudz lagha), *oliknilse* f. [: *likna*], *oskirilse* f.? [: *oskira* till adj. *oskir*], äv. *oskärilse* f. [: *oskära*], *oskodhilse* n. pl.? [: *skopa*].

Substantiv på *-an* f.: *oatvaktan* f. [: *atvakta*] 'det att icke giva akt på, bristande uppmärksamhet, vårdslöshet', *oforhughsan* f. [: *forhugsa* 'förut övertänka, betänka'] 'det att icke betänka före, bristande förutseende', *otröstan* f. [: *trösta*] (MP. 4: 41), *ovissan* f. [: *vissa* 'avgöra, bestyrka, tillförsäkra'] 'ovisshet' (Sdwll), sannolikt associerat med *ovis* 'oviss'.

Substantiv på *-ning* f.: *ovyrdhning* f. [: *virdha* 'värdera, akta, vörda'].

[27] Jfr t. ex. ä. nysv. *oskötsel* f., *orykt* f.

Några på *-[n]adher* m. äro säkert bildade till verb: *ofaghnadher* m. [: *faghna* 'glädja sig över ngt', t. ex. »thu skal thz halla litith fäghna» (Al. 8448)] 'sorg, olycka', *ohughnadher* m.[28] [: *hughna* 'uppmuntra, glädja'] 'bedrövelse', *otronadher* m. [: *troa*].

Äldre abstraktbildningar äro fem. på *-ipô*: *odygdh* f. [: *dugha*] 'det att icke duga, oduglighet', äv. med bet., som närmar sig nysv. 'odygd' (ang. ordets senare betydelseutveckling se den nysv. avdelningen!), *othyld* f. [: **þul-* i *þola*] 'det som icke kan tålas, uthärdas, outhärdlighet (om olidligt kval)', *ovist* f. [: **wesan* 'vara, fsv. *væra, vara,* (se Olson, Appell. 469 f.)] 'det att icke kunna vara, vistas (på grund av osämja, oenighet)', kanske associerat med vb *vista sik*? Jfr fvn. *úvœrð* f.

Mask. på *-an: ovili* m. [: *vilja*] 'det att icke vilja, ovillighet' »haffwir iak ... stundom thz førsummat, oc stundom *mz owilia* thz giorth» (VNB. 31) [= »vtan vilia»]. Jfr fvn. *úvili* m. Liksom fvn. *úvili* uppvisar det fsv. subst. därjämte bet. 'nysv. ovilja, illvilja e. d.' Det är svårt att avgöra, huruvida denna betydelse bör tillskrivas en pejorativ funktion hos prefixet eller huruvida den eg. är en negering av den positiva bibetydelsen i *vili* = '»godvilja», lust, tillgivenhet, kärlek'. Fda. *uvilge.*

Fem. *-ôn-* stammar: *ohyggia* f. [: *hyggia* i bet. 'uppmuntra, trösta'] 'obehag, förtret', *oidhna* f. 'overksamhet, tröghet' [: *idhna* 'idka, utöva', se Olson, Appell. s. 412]. Av bet. att döma är det sannolikare att ordet är avlett av adj. *oidhin* 'overksam, trög'. *Olämpa* f. [: *lämpa*], fda. *ulempe,* är kanske lån från mlty. *limpe. Oredha* f. [: *reþa* 'göra i ordning'], *ostyra* f. 'oväsen' [enl. Olson, Appell. (sid. 413) till *styra* 'bråka, kiva' el. lån från mlty. *unsture* f.] och *ostyria* f. 'oväsen, våldsamhet' [enl. a. st.: **styria* 'bråka, kiva']. Dessa båda subst. böra snarare sammanställas med *styra* 'betvinga, hålla tillbaka'. Jfr nedan *ostyris man,* sv. dial. *ostyring, o-styrjig* (Västmanl. ULMA) 'bråkig, bullersam' etc. Hur Olson tänker sig betydelseutvecklingen är svårt att förstå. *Ovilna* f. [: *vilnas* 'vänta sig, hoppas'] 'hopplöshet'.

Neutr. *-ja*-stam: *ostyri* n. [jfr fvn. *ústýri*] i ssgn *ostyris man* m. 'oregerlig människa' sannolikt till *styra* i bet. 'betvinga, hålla tillbaka'. Olsons sammanställning med *styra* = 'bråka, kiva' (Appell. sid. 395) måste väl förutsätta en prefixet vid denna tid främmande intensiv funktion.

---

[28] Sv. dial. *ohugnad* m. (Dalarna, ULMA).

Till *magha* 'kunna, förmå' är bildat *omäghin* n. 'det att icke förmå, kraft*lös*het, vanmakt', t. ex. »gat ey talat for *vmæghne*» (Bil. 117).

De återstående verbalabstrakterna äro bildade utan särskilt avledningssuffix. Prioriteten mellan substantiv och verb är stundom icke klar. Ur vår synpunkt är det emellertid blott de levande associationerna mellan subst. och verb, som äro av betydelse, samt den omständigheten, att substantivet uttrycker det negerade verbalinnehållet i nominal form, varför dessa suffixlösa *o*-subst. här förtecknas i ett sammanhang utan hänsyn till den historiska prioriteten.

oaterhald n. [: *aterhalda*] 'det att icke återhålla, styra sig, brist på återhållsamhet, omättlighet'.

obestand n. [formellt till *bestanda*], eg. bildat direkt till *bestand* 'gagn, nytta', är lån från mlty. Jämte neutr. genus kan ordet också ha tyskans mask. genus bevarat. Jfr t. ex. »oss tiil s k a d h a o c h *inthe beestandh*» (RK. 3: 1186) och »skulle ther födis mykith *obestondh* o c h s k a d h e vtaff» (HSH. 19: 69 [1504]).

ofordärf n. [: *fordärva*] »görandes mith *ofordœrff*» (BSH. 4: 237 [1498]) väl ung. = 'undgå mitt fördärv'.

oförrätter m. [: *oförrätta,* mlty. *unvorrechten* 'förorätta'] 'oförrätt'.

oforstand n. [: *forstanda*].

olit f. [: *lita* 'lita på'] 'det varpå man icke kan lita', t. ex. »Gudh see förkært, att man skal slaa *liith* tiil *oliith*» (BSH. 5: 178 [1507]), »at i sætie *liith* tiil *oliith*» (ib. 319 [1508]), *olit* f. 'Det som ej är att lita på' (Dahlgr. Gloss.): »görs behoff ath granneliga wetha hwad sacher ware ther man wille fota oppaa. Swa wij sette icke *liith* til *ooliith*» (HSH. 20: 211 [1507]) fda. *ulid*.[29]

omiskun f. [: *miskunna*].

oskiäl n. pl. [: *skilia*] fda. *uskœl*.[30] Jfr fvn. *úskil*.

osät f. [: vb *osätta* eller adj. *osätter*] fda. *usœt*.

otröst f. [: *trösta*], »t r ö s t h e engin vppa *otröst*» (Hel. män 134). Jfr ä. nysv. *otröst* f. 'Något som ej är att förtrösta på, någon som är utan makt och förmåga att gifva beskydd eller

[29] Jfr sv. dial.: »Litär du på mej, så litär du på *olita*.» (Södermanl., Gust. Ericsson, Bidr. t. Sdml:s ä. kulturhist. I: 72).

[30] Sv. dial. *o-skäl* n. (Dalarna).

hjelp' (Dahlgr. Gloss.) »lijtandis til ewentyrs på någhon *otröst*, der j med förrådher idher sielffue» (Gust. I Reg. 7: 134).

otharf f. [: *porva*] fda. *utarv*. Jfr fvn. *úþǫrf*.

othol n. [: *pola*] 'det att icke kunna tåla, otålighet' (= Sdwll bet. 1), 'det som icke kan tålas' (= Sdwll bet. 2 'vånda'),[31] fda. *utål*. Jfr fvn. *úþol*.

ovit n. [: *vita*] 'medvetslöshet, ovetenhet', äv. 'ursinne', fda. *Uvid*.[32] Jfr fvn. *úvit*.

ostund f., som förekommer Iv. 5173 (ed. Noreen 5811): »mykin *ostund* tha var thænnæ / thz hwarghin vara skulde annan kænna . uppfattas tydligen av Söderwall ss. *o-* pejorativum + *stund* ('tid') och översättes 'olycklig stund, olycka'. En sådan bildning vore långt mindre naturlig vid ifrågavarande tid än den nu synes oss utifrån vår språkkänsla. Sannolikt bör ordet liksom det fvn. *ústund* (ovan sid. 118) sammanställas med vb *stunda* 'åstunda, intressera sig för, sträva efter' och översättas ung. 'något föga önskvärt' eller möjligen rent av 'den vårds*lös*het, underlåtenhet e. d. [»thet hwarghin vara skulde annan kænna»]'. Möjl. kunde ordet tänkas vara en (pejorativ) analogibildning efter *otime* o. d. i den senmedeltida psalmen (MD. 172 d): »gud göme os j dagh fra skadho oc skam. oc swa fra alla *ostunder* / gud göme os j dagh fra värlsins hinder». [Jfr dock t. ex. »skulom wi . . . s t u n d a til himerikis ro oc hwilo» (MB. 1: 69)].

othak f. [: *thakka*]. Jfr »haffue han *otak* for sit ärinde» (Di.

---

[31] Jfr sv. dial. *o-tål* n. 'värk och svullnad i sår' (Dalarna [Älvd.]), *otold* 'värk och brand i sår' (Lappl. [Storsele]), *o-tålda* f. 'kallbrand' (Ihre, Sw. Dial. Lex.), 'hetzigheet, oppslagen i händer eller annorstädes' (Jämtl., Ångermanl.), *otålde* f. (Jämtl.).

[32] Betydelsen 'ovetenhet, vett*lös*het' kvarlever länge i nysv., t. ex.: »Barndomen (är) full af *ovett*» (Columbus, Poet. skr. O 2 b, Dahlgr. Gloss.), »Förthenskul sender han them sådant rät prädika, At vi af *oveet* ej ifrån hans villja vika» (Spegel, G. verk 283), »Emedlertid måste man emottaga domt folks *owet*, som sielfwa ej kienna curbma, mycket mindre wetta des art». (Linné, Bref I, 2: 40 [1744]). — Jfr sv. dial. *u-vet* 'okunnighet, oförstånd' (Västergötl., Hälsl.), »Gu bäre mek, ja vesste inte bätter; dä vållde mett *uvett* dä» (Västergötl.); *ovett* '(icke-förstånd), dumhet' (Kalén, Fageredsmålet); *o-vett* 'tillstånd av yrsel, av omedvetenhet om vad man gör el. säger' (Dalarna [Li., Tra., Mal.]); *ovisslig* 'medvetslös' (Ångerml. [Sidensjö]).

26) med »... weta mik ther fore e n g a t h a k» (ST. 346), fda. *Utak* (Psb. I. 177, Kalkar, motsvarande ty. 'kein Dank'). Avledning: *othakka* vb.

C. 2) Beteckningar för levande väsen.

Bland *o*-substantiv, som beteckna levande väsen, vilka förekommo ganska talrikt i fvn. i sht i poetiskt språkbruk, är blott att nämna

ovormaghi m. fgutn. *oformagi*, eg. *o-for-maghi* 'som inte[t] förmår'. Se Olson, Appell. sid. 13. Substantivet, ensamt i sin grupp, synes påfallande tidigt vara löst från associationer med det verb, varav det är avlett. Därom vittna väl talrika tidiga skrivningar som *ughurmaghi* m. fl., t. ex. RK. 1: 206: »Tho ware the barn ok *ouer magha*». Jfr nysv. *övermage*.

C. 3) Prefixet negerar en etymologiskt icke ursprunglig positiv bibetydelse.

I följande *o*-substantiv torde prefixet egentligen negera en positiv bibetydelse, som (enl. sid. 122 ff. ovan) utvecklat sig ur det primära substantivets etymologiskt ursprungliga betydelse.

oar n. *oaran* n. till primärt *ar* n. i bet. '(god) årsväxt', t. ex. »än gud gaff *aar* aa land oc siö» (MD. 338). Sv. dial. *oår* 'missväxtår' (allm. t. ex. Lappl., Norrb., Finl., Vb., Närke, Ögtl., Vgtl., Gottl.). Jfr fvn. *úár* n.

obyr m., t. ex. »han far ij räghn ok all *obör*» (Al. 1862).' Oväder' (Sdwll) torde icke vara en adekvat översättning. Det primära *byr* m. användes om 'vind, som är lämplig för segling', i sht 'god vind, medvind', t. ex. »är retho at sighla nar *börin* bläser» (Bir. 2: 172), »them blæste b ö r fra stranda» (Fl. 315), »lagho ther ok biddo b ö ö r» (RK. 1: 1648), »æn wi *bör* faa» (Fl. 654). *Obör* bör sannolikt förstås: 'vind som icke duger att segla i'. Jfr *bör[s]löse* 'vindstilla' (BSH. 5: 52, 72, 73). Jfr ä. nysv. »*obör* m. Vindstilla?» (Dahlgr. Gloss.): »*oböhr* och ändring i väderleken» (Lindestolpe, Fross. 13), *obör* 'ventus adversus' (Linc. 1640).

ofarar f. pl., ex. »hednan man en som hafde lönt sik j härenum sa til *ofara* sinna ok hugde roland wara dödan» (Prosadikter 323), och *ofärdh* f., ex. »Jak tror at the Ryssa foro ena

ofärd» (RK. [Hadorphs uppl.] s. 62), »Sääl är the siäl... som vardher var af annars *ofärdh*» (Su. 410), böra väl till sitt upphov ses i samband med fvn. *úfarnaðr, úfarir, úfarar.*

Ang. *olagh* n. pl. och *olagha*? f. [Olson, Appell. s. 407] jfr fvn. *úlag, úlǫg.* Ex. »*olagh* mz *lagh* fordriffua» (MD[S]. 241), »at wii aff legge then *olagh*, som Byorn Nielsson pa lagda» (BSH. 4: 231). Ordet kunde måhända lika gärna föras till grupp 5 (typen *'friðr — úfriðr'*). Om det kontradiktoriska motsatsförhållandet mellan primatet och det prefigerade ordet vittnar väl ett ex. som »hvar som giver ælla stæþer *lagh*, ok æru þön ei almoghanum til friþ ælla þarva *þæt æru olagh*» (KS. 73).[33]

olidh n. 'skada, förtret' »han forstodh wel ath honom giordis *oliidh*» (MD. 33) till primärt *liþ* n. 'hjälp, undsättning'. Jfr fvn. *ólið.*

oradh n., likartat med fvn. *úráð*, samt fsv. *oradhan* n. (MP. 5: 141) [fvn. *úráðan* n.]: »*radh* ær ey bætra æn *oradh* wtan thæth taks i tidh» (GO. 51, ib. 140), »hans män sighia, at thz war mykith *oradh*» (MB. 1: 315), »Her warda finnas *raadh* til *oraadh*» (BSH. 5: 303 [1508]) m. fl. med *o-* sannolikt negerande den positiva bibetydelsen i *radh* n., t. ex. »huath bäst til *radha* vardha ma» 'vad som bäst kan hjälpa' (Sdwll), »taka til *radha*» 'företaga sig (ss. hjälp el. utväg)' (Sdwll),» þy at þær æru goþ *raþ* at finna *raþ*» (KS. 18), »allom thykte thz *radh*» (MB. 1: 175), »jach weth ekke om thz är *radh*» (passim) 'råd, det som är rådligt el. lämpligt' (Sdwll).

osiþer m. = 'osed, oskick' (Sdwll), t. ex. »thungir oc ondir *osidhir*» (Bir. 2: 68), »nye *osidhi* äru optakne aff ildz anda ingiutilsom» (ib.), 'last, synd' (Sdwll), t. ex. »fran syndom ok *osidom*» (Bir. 1: 285). Ordet har väl samma betydelsehistoriska ursprung som fvn. *úsiðr*, ehuru prefixet åtminstone i yngre fsv. säkerligen tillmättes pejorativ funktion. — Synonymt

[33] Kontradiktoriskt motsatsförhållande kommer väl till synes i t. ex. följande ä. nysv. ex.: »Öffuerheten moste jw haffua vpseende medh the lagh, som hoos theras vndersåter äro j brwk, och förweta sigh, om the ock så j sanningenne äro, som the hetas, nemligha *lagh* och icke *olagh*» (L. Petri, Dahlgr. Gloss.), »Vesterårs recess är ecke *Olag*, vtan leggia *olag* nid med. — *lagen* haffue thet wpsått och mening med siig, att *olag* och orett niderleggias skal» (Gust. I Reg. 5: 176).

med *osiþer* användes i pejorativ betydelse ofta *ovani* m., vilket ord sålunda övergått från att betyda 'brist på vana' till att företrädesvis brukas i bet. 'dålig vana, osed'.[34] Ex.: »ey thes heller lät han aff sinom gambla *owana*» (Lg. 3: 198) syn. med »at hin skulle bort kasta sin *osidh*» (ib.), »Oc alla godha gambla sidhanna förlidhnigh, oc nyya *osidhanna* oc *owananna* intaking» (Su. 68).

otidh f., fda. *utid*, 'otid, orätt tid': »hwa som i *otiidh* athir [för: äthir] han skal fasta ætande *tiidh*» (GO. 434) till prim. *tidh* i bet. 'tid, rätt tid, lämplig tid' (Sdwll bet. 5). Jfr fvn. *útíð*.[35]

otime m. äv. i ssgn *otimelika*. Utveckling och betydelse som *otidh*. Ex.: »dödborin eller i *otima* föder» (GU C 20 s. 3), »komma i *otima*» (LfK. 143), »som tala wille i *otimom*» (ib.), bildat till *time* i bet. 'tid, då något bör el. kan göras, rätt tid, lämplig tid' (Sdwll bet. 6) : »ii talaþen v t a n t i m a» (Bu. 23). Jfr fvn. *útími*.

othykke f? och *othykkia* f. 'obehag, fiendskap o. d.' till primärt *thykke*, *thykkia* [: vb *þykkia*] 'tycke, mening', varav med positiv betydelse 'tycke, behag, gunst, kärlek', t. ex. »koma j thins herre *tycke*» (MD[S]. 305). Ex.: »Oc iac ... maghe wardha thäkkast vtan alla *othykio*» (SvB 361). Fda. *utyk[ke]*. Jfr fvn. *úþykkja* f.

På liknande vis *othokke* m. samt genom inflytande av det syn. *othykkia* (Olson, Appell. 411: not 1) *othokkia* f. till prim. *þokke* m. 'tycke' senare: 'behag, välvilja, tillgivenhet, vänskap'. Jfr fvn. *úþokki* m.

---

[34] Samma dubbelhet i betydelsen, som ju ännu råder i nusv. *ovana*, rådde länge i det liknande *obruk*: 1) 'icke bruk, obruklighet': »komne i *obruk* och förgiätenheet» (Stiernman, Com. 1: 732 [1619], Dahlgr. Gloss.), 2) 'dåligt bruk, missbruk': »Intet är gott, som icke genom ... *obruuk* kan blifva värre» (U. Hiärne, Surbr. 34, Dahlgr. Gloss.). — Jfr också nysv. *oskick* 1) kontradiktoriskt negerat 'icke skick': »komma thet til retta och lag igen, som i hafwe hulpet til at förderfwa och i *oskick* komma» (Hertig Karl, Hist. bild. 2: 344 [1599] SAOB:s saml.), »1 d:o [gammalt] cylinderur i *oskick*» (Bouppteckn. fr. Växjö [1878] SAOB:s saml.), 2) pejorativt 'dåligt skick': »... en generation af ämbetsmän, som väl ej alldeles frigjort sig från de gamla *oskicken*» (Odhner, G 3 I: 325 [1885] SAOB:s saml.).

[35] Jfr ä. nysv. »galnas icke, at tu icke döör j *otijdh*» (GVB Pred. 7: 18), »*otijdigh* född» (NT 1 Kor. 15: 18), »eenne quinnos *otijdhigh* börd» (GVB Psalt. 58: 9). Jfr äv. sv. dial. »i *oti* sa en tröll dräpa» (Västergötl.).

C. 4) Ev. pejorativ funktion hos prefixet.

Att just sådana ord, där prefixet ursprungligen negerar en positiv, värderande bibetydelse, som tillkommit utöver den indifferenta betydelsen, lätt kunde omtydas så, att prefixet uppfattades såsom hänförande sig till ordets hela (indifferenta) betydelse men med pejorativ funktion, har förut framhållits, likaså att vi i detta förhållande torde ha att söka en viktig källa till uppkomsten av ett »produktivt» pejorativt *o-*, som sålunda kunnat bildas direkt till diverse indifferenta ord. Att med någorlunda säkerhet draga gränsen mellan dessa båda olika syftobjekt och funktioner hos prefixet torde icke vara möjligt. Därtill fordrades, att man kunde tränga in i en förgången tids språkkänsla på ett helt annat sätt än det bevarade litteraturspråket skapar möjlighet till. Man får emellertid en bestämd känsla av att prefixets omtydning till pejoriserande funktion är starkare utvecklad i fsv. än i fvn., i synnerhet tycks detta gälla den yngre fsv:s religiösa litteratur. Jfr t. ex. *ofärdh, osiþer, ovili* m. fl. ovan.

Betydelseutvecklingen av *ovani* m. ovan belyser, hur denna funktion hos prefixet sedan griper omkring sig. *Vani* i bet. 'vana, bruk, sed' var väsentligen synonymt med *siþer* m., vilket emellertid därjämte uppträdde med en bibetydelse av 'god, förebildlig vana'. När nu ett *osiþer,* eg. = 'sed, som icke är god, förebildlig' kunde omtydas till 'dålig sed' så låg det ytterligt nära till hands att också bilda *ovani* = 'dålig vana'.

Bland de ovan nämnda substantiven har, som nämnts, säkerligen den pejoriserande betydelsen i många fall tillskrivits prefixet, men den betydelsehistoriska utvecklingen har, som jag sökt göra sannolikt, varit en annan. I vissa fall ha *o*-substantiven varit fullständiga analogibildningar i likhet med *ovani* till *osiþer,* kanske fvn. *úǫld* till *útíð, útími* m. fl., i vilka sålunda likheten omfattat även de icke-prefigerade ordens betydelse.

De fall, där ett »produktivt» pejoriserande *o-* otvetydigt är satt direkt till ett primärt substantiv med indifferent betydelse äro i fsv. mycket sällsynta. [I nysv. är *o-* pejorativum på ett helt annat sätt produktivt.].

ogräs n. — Ordet saknas i fvn. Det är belagt först från sen fsv. tid: förutom en gång GU. 8 [senare hälften av 1400-talet] »lolium, ogres» blott i MP. 5: 107, 132, 138, 142, 166,

där det mest uppträder i den »pejoriserande» [se sid. 144] formen *ogräsan* n. Ordet tycks på allvar ha vunnit burskap i vårt språk först genom NT och GVB. Såväl i bibeln som i MP. 5 förekommer ordet blott i samband med den bekanta liknelsen om ogräset och vetet. I ä. nysv. användes ordet påfallande gärna i bildlig bemärkelse, i sht »det påviske ogräs», sannolikt med utgångspunkt från nämnda liknelse [»men ogräset är ondskans barn»]. Då den tyska bibelöversättningen på motsvarande ställen regelbundet har *vnkraut,* ligger det nära till hands att förmoda ett »översättningslån» från tyskan.

osmaker m., äldre da. *usmag,* är väl naturligast att uppfatta som pejorativt = 'dålig smak, osmak'[36] i t. ex. »gömer hon winit ath thz wardhir eey swrt oc aff allom androm *osmak*» (LB. 3: 92), ehuru den positiva bibetydelse, som alternativt finns i nysv. »det smakade!» = 'det smakade gott, utmärkt' är gammal, t. ex.: »vm min snille *smakadhe* honom älla thäktis» (Bir. 1: 68).[37] Jfr med liknande bet. fvn. *úþefr, úþefan, úþefjan.*

C. 5) Prefixet negerar det primära substantivets hela betydelseinnehåll.

I följande *o*-substantiv torde prefixet betydelsehistoriskt sett hänföra sig till och negera hela nominalbegreppet, det primära substantivets hela betydelseinnehåll, såsom för fvn:s vidkommande ovan behandlats (kap. IV, A. 5).

odöme n. 'icke maken, något makalöst, exempellös el. oerhörd sak, styggelse, skändlighet': »iak stygdes viþ þolikt *odöme*» (Bu. 136), *odöme* (MB. 1: 430).[38] Jfr fvn. *údømi,* fsv. lspr. *odöme.*

---

[36] Jfr *osmaak* 'malus sapor' Linc. 1640.

[37] Jfr nysv. *osmak* 'afsmak' (Dahlgr. Gloss.), väl via bet. 'icke-smak', t. ex. »de orimligaste seder ... hafva gifvit eder *osmak* för naturens rena och enfaldiga nöjen» (H. C. Nordenflycht), »ranunculi, för hwilka kor dock gemenligen hafwa *osmak*» (Gadd, Landtsk. 2: 214 [1775]). »Min musikaliska *osmak*» (1838, SAOB:s saml.) = 'icke-smak', 'bristande smak'? Jfr sv. dial. *osmaklig,* förutom 'vämjelig' äv. med bet. 'varken salt eller surt' (Norrb. [Nederluleå]).

[38] Jfr sv. dial. *odöme* (Västergötl., passim), t. ex.: »dä va ett *udöme*» 'det var ett spektakel' (Kulling), 'det var för galet' (Kålland), »det var ett förfärligt *odöme*; när det var något svårt, då sade man det» (Barne); *odymä* (G. Rz), »*Udömme* (= uting)» (Hof, Dial. vestr.). — Jfr med liknande bet. ä.

ofriþer m. Ex.: »togh kan ey f r i d h e r bliiffua / ffor vtan friiheet är ther när / som f r i d h och frelse vppe bär / oc *ofridh* maa fordriffua» (MD. 391). Jfr utförligt fvn. *úfriðr*.

ogaman n. Se fvn. *úgaman* n. Ex.: »thzta *gaman* vardh thom *ogaman*» (Bil. 877).

ohel f.? Jfr fvn. *úheill*. Blott RK. 2:7625: »tha fik konung eric mere *oheel*».[39]

ohelsa f. 'icke hälsa' till prim. *helsa* i bet. 'hälsa, sundhet[s-tillstånd], välbefinnande'. Ex.: »Ok þæn mater ælla dryckker sva taghs, han varþer hanum giærnt til *ohelsu*» (KS. 46).[40]

okärleker m. betyder sannolikt »kärleks*lös*het». Ex. »wräkkia ällir vpröra ... thär osämio *okärlekir* ällir oroo maghe aff koma som tha war öffuerfarith oc mädh k ä r l e c h oc sämio a f f l a g h t vppa alla sidhor» (Bisk. Nils' vis-st. 194). Äv. i ä. nysv. (se Dahlgr. Gloss.).

oled f. 'icke [far-]led': »skipped ... myste styred, oc mast oc raa sönderbrwsto och foor sedan for wynd oc wag j *oled*» (Troj. 74).

oliudh n. *oliudhan* n. (Sdwll uppger »f.?») betyder liksom det fvn. *óhljóð, óhljóðan* 'icke tystnad, uraktlåtenhet att iakttaga [äskad] tystnad'. Ex: »Nw tha brödher h a l d h a s t e m p n o tha skulu alla sithia spaklika a bänkiom huilkin vp star a golff ok gör *olyudh* böthe ...» (SO. 24), »Hwilkin som gör *olyudh* äpther ath werkmestara b y u d h a a l l a s i t h i a böthe ... (ib.), »Huilikin broþer ellä syster *olyudhan* gör t h a a l d e r m a n (s)k a l t a l a fore minniskarum ...» (SvGst 67) etc., alltid i fråga om liknande situationer, »a setto tinge», »j kirkiona»

---

nysv. *olike* m. 'som ej är ens like' (Schroderus J. M. kr. 66, Dahlgr. Gloss.) och sv. dial. *omake* m. 'sak, som ej är make med annan' (Västml. ULMA).

[39] Jfr: »Den som julaftonen icke bredde sitt golv med julhalm hade icke att vänta sig någon äring av det kommande året, ty enligt folktron skulle det då bli *ohell* på grödan» (Rig 1921 Bd 4:44), ».... från den stunden kom en förfärlig *ohäll* på deras kreatur ... så de måste söka 'klokt'» (E. Wigström Sv. Landsm. VIII 3:310), »[trollen] troddes med sina trollkonster bringa *ohell* öfver folk och boskap ...» (Hyltén-Cavallius, Vär. och Vird. 1:15). Sv. dial. »det kommer *ohell* på krittera» (Söderml. ULMA), *o-häll* 'andeväsen, som man råkar möta och som vanligen tillfogar en något ont' (Västergötl.) etc.

[40] Sv. dial. *o-hälsa* (Dalarna [Älvd.], Uppl.).

etc.[41] Äv. i fda. förekommer ordet enbart i liknande sammanhang. — Även den icke-tystnad som susning i öronen innebär, betecknas med *oliudh*, en betydelse som vi också mött i fvn. Ex.: »Malörth ... smör ther öron mädh thz wrakär borth *oliwd*» (LB. 7: 5). — Även till det primära *liudh* i bet. 'ljud = ton, samljud, »konsonans»' förekommer *oliudh* = 'icke samljud, dissonans'. Ex.: »Oc hwar een syster haffui siin psaltara ypnan fore sik, at ey warde märkelikin willa ällir *oliwdh* j chorenom» (Bir. 5: 65), »Än hwilkin en syster sik kan ey mz androm sämia j sangenom, Tha är henne bätra thia ällir saktelika sionga, än mz ropande röst allom göra *oliwdhan*» (Bir. 5: 63). Jfr ä. da. »Mange stemmers sammenliud er behagelig, men deris *ulyd* u-teckeligt» (Com D § 774, Kalkar).[42]

olive n. i ssgn *olivis hovudhsar* 'dödssår i huvudet' (Bil. 717) liksom fvn. *úlífi*.

ominne n. [=fvn. *úminni* n.] till prim. *minne* 'förmågan att minnas' äv. konkretiserat: 'det som kan minnas': »g(l)ømdis ok gik swa f r a n m i n n e» (Bil. 53). *ominne* = 'oförmåga att minnas, det som icke kan minnas', t. ex. »hwa ma slikt *ominne* mona» (Iv. 4231), i sht i ssgn *ominnis häfdh* f. 'urminnes hävd', »gamwl krono godz aff *ominnes hæfdh*» (BSH. 2: 63 [1399]). — Fsv. *ominne* användes dock framför allt till *minne* i betydelsen 'samtycke, tillåtelse' sålunda = 'icke-samtycke, utan tillåtelse': »som mz *ominne* dierfwes fara fra sin hosbonde» (SO. 162 etc.); jfr t. ex. »enghin man matte ... kirkio byggia v t a n biscops m i n n e» (Bil. 567). Denna senare och vanligare betydelsen av ordet torde vara en av orsakerna till att *ominnis häfdh* med *ominne* i den äldre betydelsen snart nog uppträder i ett stort

[41] På samma sätt också i nysv. t. ex. »förbrödth ... sigh jnne på ehn fridh rustuffuno och giordhe *olydh*» (Tb Lödöse 133 [1589]), »... giör *olydh* jnne på råstuffunenn för rettenn ...» (ib. 197 [1590]), »*oliudh* i kyrkian ...» [1596], »Then som olydoger ähr och gör *oliudh* i Stempno, när Åldermannen till *liudt* klappar, böte ...» (Handl. fr. 1622, Medd. fr. Nord. Muscet 1898: 74), »*oliudh* åå tinget» [1628, 1629] etc.

[42] Jfr nysv. »Symphonij är mångas [stemmors] Sammanliwdh: Hwilkas melodij ... är behageligit: Men theras olååt (*oliudh*) är strefft (otäckt, illaliwdande)» (Schroderus, Comenius 774 [1639]). »Somblige psalmer äre i den ene psalmboken annorledes tryckte än i den andre, .., hwilkit förorsakar en stor misshällighet och *oliud* i sången» (J. Svedberg [1691]). — Jfr sv. dial. *o-ljuder* n. 'ojämn, icke normal takt vid slagtröskning' (Dalarna [Orsa]).

antal variationer och missuppfattningar, såsom *vhrminnis, ordmin[des], ormyndes, wrmindz häfdh,* t. o. m. *ohäffdis min!* Jfr fsv. lspr. *ominni* n.

orätter m. ursprungligen med kontradiktorisk motsatsbetydelse [jfr fsv. lspr. *orætter* m.] till prim. *rätter* m. [»thz ær engin rættir» (Bil. 328)]. Ex.: »at næfnden hanum *vrætt* gyor» (SD. 5: 378 [1344] avskr.), väl synonymt med »at næfnden hawer þem e g h r æ t t gyort» (SD. 5: 605 [1346]).

osigher m. fda. *usejer,* liksom fvn. *úsigr.* Ex.: »haffua hyna fongit *sigher eller osigher*» (Di. 222).

oskuld f. 'det som icke är skuld, tillgångar' (Sdwll): »kændis at the winligha ok sattelica aatskild æra vm al stycke vm thæt arfuit swa at hon tok til sik s k u l d ok *oskuld* løst ok fast» (SJ. 67 [1437]).

ovin m. ssgn *ovinskaper* m. och den säkerligen yngre avledningen *ovina* f. (Bo. 125). Ang. den sannolika ursprungliga betydelsen se fvn. *ovinr.* Den kontradiktoriska motsatsbetydelsen är i fsv. sällan säkert påvisbar, och vi böra nog räkna med att ordets betydelse ofta kommer ett konträrt nysv. *ovän* nära. *Ovin* användes som bekant ofta som beteckning för djävulen [»*owinsins* rådh ok lukkan» (KS., Bil., Lg., LfK.)] men detta vittnar snarare om eufemistisk kontradiktorisk än om konträr b e t y d e l s e av ordet.

Ett gammalt *o*-substantiv är *ovädher* n. På grund av ordets ålder böra vi knappast i första hand räkna med en ursprunglig pejorativ funktion hos prefixet, vilket från vår tids språkkänsla väl låge närmast till hands. Den kontradiktoriska motsatsen till *vädher* 'vind, segelvind', d. v. s. = 'icke-vind, vindstilla', en betydelse som måhända också finnes i fvn. [se sid. 153 f.], avses möjligen i »...ware thet oc sua, at i i s æ l l a *vwæther* kunne them hindra... sua at the ey kunno brathelika hem komma...» (BSH. 1: 187 [1386]). Hur det gamla ordspråket »Saman liggia w æ d h i r o k *owædhir*» (GO. 992) egentligen bör förstås, är väl osäkert. Vi kunna inte vara alldeles säkra på att översättningen »*turbo* coit b l a n d o v e n t o *vehemens* aliquando», som gjordes på 1400-talet, träffar det rätta, ty vid denna tid förekommer redan *ovädher* ofta i en betydelse, som knappast skiljer sig från den nysv. (t. ex. ST. 150, 158, 198). Den starka betydelse som ordet — stundom uppfattat *of-vädher* (ST.

269) — vanligen (och ännu) har, tyder kanske på ett ursprungligt »a- normalt» ursprung (jfr fvn. sid. 161), t. ex. »Tha then tymen kom at barnit föddis wardh ofwir alla matto stoort *owädhir* iordh skielfning thordön oc lyongeeld haghil oc rägn, Oc natten forlängdis fram til middaghin» (ST. 513). Jfr sv. dial. »imot *oväder* va ho på vin(den) å dansa.» (Västergötl. [Kålland] ULMA), *oväder,* syn. *kus*väder (Västmanl. ULMA).

C. 6) »A-normalt» o-.

Prefixet i den funktion, som jag ovan kallat »a-normalt *o-*» och där närmare utvecklat, kan med sannolikhet tänkas föreligga i följande *o*-substantiv:

Ang. *ovädher* se ovan.

odödhe m., *odödher* m. — Ordet är icke spegelbild till *olive,* fvn. *úlífi,* i så fall med en betydelse 'icke-död' e. d. Ej heller har prefixet pejorativ funktion, 'dålig död' e. d. Exemplen utvisa tydligt, att ordet betecknar 'död, som icke är en normal död', 'död, som icke är i enlighet med naturens lagar', d. v. s. en hemlighetsfull, plötslig död, som varken är en naturlig följd av svår sjukdom eller av att man riskerat sitt liv t. ex. i strid, 'onaturlig död'. Ex.: »tha döör man opta för än timen komber antiggia i watn ellir i annan *odödha*» (Sv. Kyrkobr. 117), »the swa giört haffua ... gingho aff werldena med *odödha* och fore til heluitis» (Thomas Varningsbref 4 [1436]), »ginstan fik han tolkin *odödh* som the twe for honum fingo» (Hel. män 202), »han skal ekke döö j braddödh äller annan *odödh*» (Lg Manfr 287). — Fda. *udød:* »skall ieg giffue hannum so dan *wdhød,* ath thet skall spørges» (RD. III: 112, 6 Kalkar), »hand vil gerne faa en *wdød* eller dø heden foruden skel oc scrifftemaal» (PIV 9, 31, Kalkar), »tyranner faa gerne en *wdød* aff verden» (PlSk g 6, Kv v 323, Kalkar).[43]

ogärning f. Om det betydelsehistoriska ursprunget till detta ord se utförligt *ogœrning* f. i fsv. lspr. I sin fsv. användning närmar sig ordet ofta betydelsen i det nysv. »ogärning». Det bör

[43] Jfr nysv. »Tro giffuer brödh, falskhett (otroo) giffuer (gör) *odödh*» ([1541, 1604, 1665] SAOB:s saml.), »Den som högg ned det trädet, skulle få *'odöd'*» (Ahnlund, Oljob. 27 [1924]). — Sv. dial. *o-död* 'våldsam död' (Dalarna [Soll.]).

emellertid observeras, att ännu det nysv. *ogärning* har en helt annan valör än t. ex. *osed, oskick, olater* o. d.

I ssgn *ogärningis man* m. förekommer det företrädesvis som judarnas anklagelseord om den fängslade Jesus: »Tak tak oc korsfäst thän... *ogärnigges mannen*...» (Su. 29). Det torde vara vilseledande att utan vidare översätta ordet med det nysv. *ogärningsman*. Någon »ogärning» i vår bemärkelse kunde de ju knappast tillvita honom, men väl »ogärning» i bet. 'ung. trolleri, sejd, magi, underverk e. d.' Vi böra kanske förmoda, att det var denna betydelse, som föresvävade en fsv. läsare eller hörare i ifrågavarande sammanhang, t. ex. »Judhane sagdho honom. han är en *ogärningis man* oc koklare [i sht om 'trollkarl' o. d.] ok han wtkasta diäfla mz diäfla höfdhingans belzebubs krapt. ok al thing äru honom vndirgifuin.» (KL. 378).

okladhe m. — Enda belägg: »skal thin wsle kropper... wardha plagadher mz egipto landz plaghom, iämwäl thiin hemelik oreen thing mz *okladha*, swa at thik giter ängin läkt» (MB. 1: 428). Att med Sdwll förmoda egentligen ett *ofkladha* är säkert alldeles onödigt.

Med »a-normalt» *o-* förklaras rimligast också det likartade *osar* (MP. 5: 82): »han skulle ok ville alla wärldhina hela, ok hylbrigdo göra fran gamblom *osarom* [sarom] ok fula dyäffwolsins bythi».[44] Hur nära det o-naturliga ofta ligger det övernaturliga och underjordiska har förut påpekats och bringas gång efter annan i erinran av exemplen.

»Hvat nampne thet helzt nämnas kunna», »hwariohanda nampne thet hälst nämpnas kan» är ett stående uttryck i juridisk stil. Uttrycket erinrar oss om den vikt, som åvilade ett ord, ett namn, en benämning, om den realitet, som ett ord eller ett namn ofta innesluter. Ovan sid. 155 f. har detta i samband med fvn. *úorð* understrukits. Från det fornnordiska personnamnskicket känna vi vilken kraft och betydelse som förmodades följa med ett namn, eller rättare: som låg i namnet. Hur t. ex. en som blivit föremål för någon skymflig benämning, sökte (och väl alltjämt söker) »kasta tillbaka» skymfordet med ett »det kan du vara själv» e. d., känna

[44] Jfr ä. nysv. *osår* 'ondt sår' (Dahlgr. Gloss.; hos L. Petri [jfr Nat. Lindqvist, Nysv. Stud. 1928: 239]) och sv. dial. *o-sar* 'ond sår' (Gottl. [Ihre, Sw. Dial. Lex.]), *o-sår* 'elakt sår' (Finl. [Vendell]).

vi från de fsv. lagarna och det nysv. livet. Vilken makt mot trolldom och djävulens försåt det innebar att taga Guds eller helgonens namn i sin mun är ofta omvittnat. Kort sagt: namn liksom ord hade ofta en realitet, som vi lätt äro benägna att förbise.[45]

Bland tillmälen finns det några, som kallas för *onamn*. I den mån begreppet *onamn* exemplifieras märka vi att därmed som regel avses de grövsta tänkbara invektiv, såsom »härinson» ('skökoson, djävulsson, niding' [Sdwll]), »skökiuson» (t. ex. SO. 65), »horansson», »hwndsywieson» (d. v. s. son av en hynda) (t. ex. SO. 109); riktade till kvinnor ligga invektiven inom samma sfär: »HWilken broder misfirmer sin embetz[broders] hustru mz noger *vnampn* h o r a o k s u a d a n a v n a m p n . . .» (SO. 113). Orsaken till att såsom i sista ex. betydelsesfären angives (genom »hora») men att en närmare exemplifiering uteblir och ersättes med »ok sua dana *vnampn*», torde med stor sannolikhet just ligga i begreppet *onampn*, d. v. s. 'namn, benämning, som ligger utanför det som normalt skulle kunna tänkas in i begreppet »namn»', 'ett rysligt namn, som inte kan nämnas'. Jfr Peder Svart (Gust. I Krön. s. 33) ». . . ropade the och skrålade på the Swenska, b r u k a d e s k ä n n e l i g e m u n n e n, kallandes them all *onampn*.» Jfr fsv. lspr. *onœmne* n.[46]

På liknande sätt torde fsv. *oordh* n. böra fattas: »Hwar som kallar annan o q w e m s s o r d *o ord*» (SGG. 127), varom som nämnts utförligt sid. 154 ff.[47]

Huruvida *otanke* bör uppfattas »a-normalt» eller pejorativt är svårt att avgöra av det enda mig kända fsv. belägget MP. 4: 156: »fran thät ath hon [människan] . . . lärer först nagat betänkia ok forsta födis j henne hiärta genstan en *otanke* ok kärlek til wärldena Ok henne lostelika vmgangha.»

---

[45] Om namns och ords makt se äv. t. ex. Nordisk Kultur XIX: 65.

[46] I ä. nysv. påträffas ett avlett verb *onampna* (Ärkeb. Abrahams räfst 4, SAOB:s saml.)

[47] Jfr sv. dial. *otal*: »*otaal* och ofogh» (='ord och gärning, smädelse och våld') (Västmanl. [Ljusnarsberg] ULMA).

onampn och *oordh* förekomma omväxlande med de i stort sett synonyma *oqvädisordh* och *oqväms ordh* och dessas talrika varianter, och i samband härmed möta vi ofta vb *misfyrma,* varmed fsv. lspr.:s för olika tolkningsförsök utsatta *ufyrmd* f. säkerligen måste sammanställas. Då dessa fsv. ord framstå tydligare, om de ses i sammanhang med varandra och de föregående, ägnar jag dem på denna plats någon uppmärksamhet, även om de betydelsehistoriskt icke ha hemortsrätt under rubriken »anormalt *o-*».

Det fvn. *úkvæði* n. behandlades ovan sid. 111. Betydelsen torde såsom där framhölls vara 'det som icke kan, icke får, »kvädas», uttalas, sägas', 'det som är otillbörligt att säga.' Härmed är naturligtvis det fsv. *oqvädhe* n. i allt väsentligt identiskt. Ex.: »tha fæste matis j boo edh sælf sætte for ingewal smidh for *oqwædhe*» (ATb. 31 [1455]).

Ordet förekommer dock vanligen i ssgn *oqvädhis ordh,* d. v. s. 'ett ord, som icke får uttalas, sägas'. Att denna form av ordet är den ursprungliga, kan knappast betvivlas.[48] I fvn. är ordet gängse under denna form. Formen förekommer i fsv. lspr. (sid. 165) och i övrig fsv. t. ex. *oquædis oordh* (ATb. 9 [1452]), *oqwædis ord* (ib. 116 [1459]), »Kallar man annan *vqvädis ordh.* tyfh, härienson eller annar *oquädis ordh*» (MEG. red. B 59). Äv. i äldre och yngre nysv. är denna form av ordet alltjämt rikligt dokumenterad; den förekommer sålunda t. ex. hos O. Petri, Tänkebok 1: 138 [1527]; BtFinlH 2: 64 [1548]; Protokoll fr. Växjö rådsturätt 1617; Konsistorieprotokoll fr. Örebro 1638; ÄngermDombRenov. passim 1642—1645; EkenäsDomb. 1: 98 [1645]; ÅngermDomb. passim 1647; Widekindi KrijgH. 271 [1671]; OfferdalKArk. 1715 etc. [de nysv. ex. enl. SAOB:s otryckta samlingar], ja, ännu t. ex. hos Topelius [Fältsk. ber. III:262 (1858)] och alltjämt i svenska dialekter, t. ex. *okvädesord* (Uppl.).

Sannolikt har ordet också länge associerats med vb *qvädha;* därom vittnar väl ett ex. som »at... ther qwæde sik sin i mællin mæþ *vquædthins ordthom*» (SD. 1: 669 [1285 yngre hs.]) och ännu tydligare ett ex. från y. fsv.: »Jerle mattisson iij mark för thät han lagde sin broder son *oqwädendis ordh*» (Uppl. Lag-

[48] Jfr Sophus Bugge, Arkivet 4: 139.

mansdomb. 69. Ex. fr. Lyhundra 1493), där det äldre ordet ersatts med ett modernare, likabetydande gerundivum [»passivt pres.-part.»] av vb *qvädha.*

Hur sedan ordet kommit att anta former som *oquädins ordh, oqwädhinx ordh, oqwädhans ord* och *oqvædz ordh* är något som ligger utanför ramen för detta arbete. Att efter språkets vanliga lagar förklara de skiftande formerna av ett ord, där eufemistisk förvrängning och maskering legat så nära till hands, torde lika litet lyckas som att lagenligt förklara, hur t. ex. »*gråben*» (för vargen) i dalsl. blivit *gróbben, ofä* i bet. 'mygg' *ofö* (»ofön ä så stögg i da» Västergötl.), *den elake* (om djävulen) i Fageredsmålet *ə̀ləkə* eller *ə́ləkə* etc.

Det är sannolikt, att också en ömsesidig påverkan ägt rum mellan former av detta ord och det likabetydande *oqvämda ordh, oqvämdis ordh, oqwendis ordh, oqväms ordh.* Första led är säkerligen substantivet *oqvämdh* f. av adj. *oqvämber.* Det oprefigerade *qvämber,* eg. 'som kan komma[s]' förekommer ofta i opersonlig konstruktion, t. ex. i fvn.: »er öngum yðrom manni *kvæmt* í Noreg at svá búnu» (OH. 58, 23). Jfr t. ex. »mart reynist ǫðru vísu, en o r ð i v e r ð r á k o m i t» (Fm. VI. 96, 5). Det är väl sannolikt, att de fsv. *oqvämder, oqvämd, oqvämda ordh* etc. ha bevarat åtskilligt av den ursprungliga verbala betydelsen 'som icke kan komma[s] (med ord)', 'som icke kan nämnas med ord' o. d. och att ordet sålunda även betydelsehistoriskt är nära parallellt med *oqvädhes ordh.* »Otillbörligt ord» (Sdwll) återger nog alltför svagt ordets innebörd, en skärpning till 'omöjligt ord, ord som icke kan nämnas' vore sannolikt adekvatare, t. ex. i följande ex. från fda.: »køthzeæns syndær oc andræ gærninghær, thær *vquæmt* ær o u æ n b a r l e g h a f f a t s y æ» (Luc. 38—39, Kalkar).[49] — Det »*oqwendis ordh*», som Sdwll

[49] Jfr ä. nysv. *obekväm, obekvämlighet,* dels med en betydelse, som ligger nära det ursprungliga verbet, 'som icke kan komma, vanför', t. ex. »Siukestugorne ... thijt the som helt *obeqvemme* ärè ... f l y t t a s måghe» (Stiernman, Riksd. 2: 1009 [1642], Dahlgr. Gloss.), dels och i synnerhet i en användning, som ligger på linje med *oqvämdis ordh* etc., t. ex. »konung Magnus gaff sich til löösachtigheet och til sådana *obeqwemligheet* ... at i bland Christit folk icke war lofflighit sådana tenka eller tala, mykit mindre at bedriffua.» (O. Petri Kr. 128, Dahlgr. Gloss.).

upptar under uppslagsordet *oqvämdis ordh* är väl snarast att fatta som *oqvä[dhe]ndis ordh,* jfr *oqwädendis ord* [ovan sid. 186].

I samband med *oqvädhes ordh* o. d. förekommer ofta vb *misfyrma,* nysv. 'missfirma, okväda'. Ordet är dunkelt [Hellqu. Etym. Ob.[2]], men sett i detta sammanhang kan måhända en plausibel förklaring skönjas.

I Skånelagen [IV: 4, hs. N; IV: 47; IV: 48; IV: 51, hs. Q 48 a: IV: 53; V: 9] liksom i övrigt i fda. förekommer substantivet *ufyrmd* f. : ett vb *fyrma* med en betydelse, som av sammanhanget att döma måste vara 'misshandla' e. d. [Med denna översättning räknar t. ex. Schlyter (Ordbok), Kock (Förklaring af fornsvenska lagord, Lund 1880, sid. 15 f.)]. Emellertid måste tydligen *ufyrmd, ufyrma* samt *misfyrma* likaledes betyda 'misshandla' e. d. Detta föranleder Kock att antaga, att formen *fyrma* är skrivfel. Att det enkla verbet *fyrma* till sin betydelse skulle kunna överensstämma med det fda. *ufyrmæ* (misshandla), som börjar med »den upphäfvande partikeln», vore enligt Kock högst underligt.

Ex. antyda, att det icke är en vanlig, »normal» misshandel, som åsyftas med *fyrma,* utan en misshandel av vederstyggligt och sedlighetskränkande slag. Ordet förekommer VM. I. B. 48: »Hwar sum *fyrmir* fælaþi manz. stækkir ['stympa', jfr *horstakka*] ella stywir...» [»I allmogespråket brukas d. o. ännu i bem. att skära öron l. svans af ett kreatur...» (Schlyter, Ordbok sid. 607)]. Kanske avser fortsättningen ett brott, som ligger inom samma vidriga sfär: »Skiutir man vxa. ella ko. ella hæst. ella skiut. ella annat fælaþi millan lars oc bogh», om det senare uttrycket är att förstå som en eufemistisk omskrivning för genitalia (resp. juver). I den yngre VM. II. B. 28: 2 har ordet *fyrma* liksom det senare här citerade momentet utelämnats, sannolikt icke helt tillfälligtvis.

Vb *fyrma* har sammanställts med fvn. *þyrma* 'skona'. Betydelseförskjutningen är onekligen anmärkningsvärd, men den blir mindre underlig, om vi få antaga en eufemistisk kontamination av *þyrma* 'skona' och det fsv. *firnar orþ, firnarværk* [jfr Kock, Alt- u. neuschw. acc. sid. 205, n.], vilket just användes såsom »smädeord, varigenom ngn beskylles för vederstygglig gärning» resp. benämning för »blodskam, sodomi och tilläfven-

tyrs några andra grofva brott» (enl. Schlyter Ordb.). Övergången *þ* > *f* får så också en naturlig förklaring. — Kanske har omvänt stundom *fyrma* lånat sin vokal till *fyrnæ[r]orþ, fyrnæ-, fyrnuværk.*

Om nu *fyrma, fyrmd* kom att vara beteckning för 'misshandel, våldsdåd, förgripande' av antydd art, låge det väl mycket nära till hands att — liksom ovan utvecklats i fråga om *oordh, overk, onamn* m. fl. — beteckna detta slag av »fyrmd» såsom *ofyrmd,* det vill säga med »a- normalt» *o-.*

Att man alltjämt känt en viss skygghet inför ordet, kan kanske utläsas av de talrika varianter och omskrivningar, som påträffas, t. ex. fda. *uførmd, uførm, ufirmd, ufirm, uferme, uform; v ræt, wfreth, vfrith.* Det är alltjämt i ovan antydda sfär, som ordet förekommer: »hwylkæn man nogher quynæ w o l d t a g h e r elder *ufyrmelich* weldæ gør» (Rsv* V 221, Kalkar), »vilde hennæ *vfyrmæ*» (H Kv 77, 29, Kalkar), »*ufyrme* nogen mand». Att vi sedan till *fyrma* och det vanligare *ofyrma* också får *missfyrma,* vilket i sin tur egentligen är en eufemism, liksom *misslyckas* är svagare än *olyckas, missvårdad* än *ovårdad* etc., kan väl inte anses särskilt förvånande. Ex.: »Om thens brot som *mysfermer* nagrom synom embetz broder m z v n a m p n» (SO. 98), »HVilken broder som kastar androm synom broder sin hwstrv fore o t u c h t e l i g a eller *mysfirmer* fore nagra zacher...» (SO. 118), »med ordhom æller gærningom *mysførmæ*» (SD. 5: 606 [1346]).

* * *

Till det fsv. *o*-ordförrådet höra slutligen ett antal ord, som bära tydlig prägel av att vara inlånade från mlty. Då deras betydelsehistoria sålunda tillhör fsax. och mlty. falla de utom ramen för denna undersökning men skola för fullständighetens skull här förtecknas i samband med det övriga fsv. ordförrådet. I en stor del av dessa lånord kunde prefixets funktion uppfattas som pejorativ, och det är sannolikt, att detta tillskott från mlty. ytterligare bidragit till att utvidga och befästa det pejorativa *o-* i svenskt språk.

obilde m? f? mlty. *unbilde* n. 'otillbörlighet, otillbörligt beteende'; *ofogh* n. mlty. *unvoch; ofornuft* f. mlty. *unvornuft; ofornumst* f. mlty. *unvornum[p]st; ofögha* f. mlty. *unvoge; ogönst* f. mlty. *ungunst; ohyr* f. och n., *ohyra* f. och n., *ohyre* f? 'vidunder, trolskhet, vidunderlighet' mlty. *de un[ge]huren* 'demoner', fhty. *ungihiuru,* eufemistisk bildning till mlty. *hure* 'angenäm, mild'; *olat* n. mlty. *unlat[e]* 'otillbörligt beteende'; *oläte* n. till föreg.; *olykka* f. mlty. *unlukke* n.; tyskt genus är bevarat i *olykke* n. i ssgrna *olykkis fal* n., *olykkis man* m.; *omak* n. mlty. *un[ge]mak; omaki* m. utvidgn. av föreg. [Olson, Appell. 422]; *omära* f. och n. mlty. *unmære; onadhir* f. pl., sannolikt lån från fsax. el. mlty. (enl. Hellqu. Etym. Ob. art *nåd*); *onytta* f. 'onytta, det som är onyttigt', enl. Hellqu. a. a. sannolikt en blandningsform av fsv. *nyt* f. och mlty. *nutte; oordhna* f. torde vara inhemsk bildning till ett från mlty. inlånat *orden, ordin* (blott Ber. 280); *oro* f. är sannolikt lån från mlty. *unro[u]we* f.; *osakt* f. »thz giorde konungenom *osakt*» (RK. 1: 4043), jfr mlty. *sanft* m. *senfte, unsenfte* f.; *otukt* f. mlty. *untucht; othet* f. och n. mlty. *undiet; oära* f. mlty. *unere.*

»Lån» i ännu högre grad äro *onardh* f. mlty. *unart; onardhoghet* f. mlty. *unardicheit; onfälle,* jfr mlty. *unval; onradh* n. mlty. *unrât.*

Ang. citerade arbeten och förkortningar.

Liksom detta arbete tillkommit under flitigt utnyttjande av resp. ordböcker, torde det väl också komma att läsas i nära samband med dessa. Av praktiska skäl har jag därför citerat efter samma utgåvor och tillämpat samma förkortningar som de vanligaste ordböckerna.

Den fornvästnordiska skaldediktningen är citerad efter Finnur Jónsson: Den norsk-islandske Skjaldedigtning. I—II. B. København 1908—1915. Förkortningarna äro i enlighet med Egilsson, S. — Jónsson, F.: Lexicon poeticum etc. 2. Udg., København 1931 [Lex. poet.]. »Skald.» efter källförkortningen anger att citatet hämtats ur skaldespråket.

Eddan har citerats efter G. Neckels utgåva, 2. Aufl., Heidelberg 1927, med där tillämpade förkortningar av sångerna. »Edda» efter källförkortningen understryker citatets ursprung.

Den fornvästnordiska prosalitteraturen citeras där ej annat särskilt angives efter de av J. Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog. 2. Udg., Kristiania 1886—1896 [Fritzner] använda editionerna, förkortade i överensstämmelse med ordboken.

För att underlätta läsningen ha de fvn. prosacitaten normaliserats i huvudsaklig överensstämmelse med den av Fritzner tillämpade normaliseringen. Dock skrives ǫ för ö, ǿ för œ. De smärre inkonsekvenser som kvarstå, torde vara utan betydelse i en undersökning som denna. Växlingen ú- ~ ó- i prefixet har som regel bibehållits efter utgåvorna.

De fornsvenska lagarna ha citerats efter C. J. Schlyters edition av Sveriges Gamla Lagar, 1827—1877 [Schlyter]. Förkortningarna äro bragta i likhet med dem som där användas.

Förkortningarna av övrig fornsvensk litteratur överensstämma med K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. 1—2. Lund 1884—1918 [Sdwll] och supplement härtill, 1925 ff. och hänvisa till där använda utgåvor.

Av forndanska citeras Skånelagen [Sk.] efter Schlyter: Sveriges Gamla Lagar. I övrigt efter O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog, København 1881—1918 [Kalkar].

Andra sporadiskt citerade ordböcker, vilkas källförkortningar övertagits, äro:

F. A. Dahlgren: Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde. Lund, 1914—1916. [Dahlgr. Gloss.].

Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. Lund 1893 ff. [SAOB].

Övrig citerad litteratur har i vidaste utsträckning fullständigt eller i genomskinliga förkortningar angivits i texten. Några förkortningar, som utöver vad ovan sagts kunna tarva en förklaring, meddelas här:

Märta Ahlberg, Pres.part. i fsv. (= Presensparticipet i fornsvenskan. En syntaktisk studie. Ak. avh. Lund 1942).

Arkivet = Arkiv för nordisk filologi, 1 ff. Christiania, Lund 1883 ff.

Brugmann-Delbrück, Grundriss² = Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzgefasste Darstellung der Geschichte etc. von Karl Brugmann und Berthold Delbrück. Bd 1—5 (1—2: 2. Bearbeitung), Strassburg 1893—1916.

Cl.-V. = Cleasby, R. — Vigfusson, G.: An Icelandic-English dictionary. Oxford 1874.

Falk-Torp, Da. no. Syntax = Hjalmar Falk og Alf Torp: Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling. Kristiania 1900.

Falk-Torp, Et. Wb. = H. S. Falk und Alf Torp: Norwegisch-dänisches etymologisches wörterbuch, 1—2, Heidelberg 1910—1911.

Feist: Vergl. Wb. d. Got. Spr. = Sigmund Feist: Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache. 3. Aufl. Leiden 1936—1939.

find. = fornindiska.

Gering, Eddakomm[entar]. = Kommentar zu den Liedern der Edda von Hugo Gering, hrsg. von B. Sijmons. 1—2, Halle a. S. 1927—1931.

Gering, Edda Wb. = Hugo Gering: Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda. Halle a. S. 1903.

Grønbech = Vilh. Grønbech: Vor Folkeæt i Oldtiden. 1—4. København 1909—1912.

GVB = Biblia 1541 (Gustav Vasas Bibel).

Hesselmans Uppl Ob. = Ordbok i manuskript över Upplands dialekter av Bengt Hesselman.

KS. (Um Styrilse kununga ok höfþinga) är citerad efter D:r Robert Geetes utgåva, Stockholm 1878.

Linc. = Petri Gothus, J.: Dictionarium latino-sveco-germanicum. Lincopiæ 1640.

NDA = Nya Dagligt Allehanda.

Neckel, Glossar² = Edda hrsg. von Gustav Neckel. II. Kommentierendes Glossar. 2. Aufl. Heidelberg 1936.

Nj. (Njála) är citerad efter Altnord. Saga-Bibl. 13, hrsg. von Finnur Jónsson. — Siffrorna hänvisa till kap., vilka i stort sett överensstämma med den utgåva (Havniæ 1809), som Fritzner använt.

Noreen, Aisl. Gr. = Adolf Noreen: Altisländische und Altnorwegische Grammatik. 4. Aufl. Halle a. S. 1923.

NT = Nya Testamentet 1526.

Nysv. St[ud]. = Nysvenska Studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning. 1 ff. Uppsala, 1921 ff.

Olson, Appell. = Emil Olson: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Lund, 1916.

PBB = Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Hrsg. von H. Paul und W. Braune. Halle 1874 ff.

SAOL = Ordlista över svenska språket. Utg. av Svenska Akademien. 8. uppl. 1930.

SAOS = SAOB:s otryckta samlingar i Lunds universitetsbibliotek.

Torp, Nyno.Et.Ob. = Alf Torp: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania, (1915—)1919.

Torp, Ordavl. = Alf Torp: Gamalnorsk ordavleiding. Innleiding til Gamalnorsk ordbok ved Marius Hægstad og Alf Torp, Kristiania 1909.

ULMA = Landsmålsarkivet i Uppsala.

Wackernagel, Syntax = Jakob Wackernagel: Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch. I—II. 2. Aufl. Basel 1926—1928.

Ordförteckning.

En samlad alfabetisk förteckning över det behandlade nordiska *ú-*, *o*-ordförrådet torde böra anstå, tills den kan bifogas den andra delen. För att underlätta studiet av föreliggande del förtecknas emellertid nedan alfabetiskt med sidhänvisningar behandlade och omnämnda 1) fvn. *ú*-adjektiv, 2) fsv. *o*-adjektiv, 3) fvn. *ú*-substantiv och 4) fsv. *o*-substantiv. (Sammansättningar med *o*-substantiv ha här i regel icke förtecknats.)

Fvn. *ú*-adjektiv:

úáfenginn 62
úafskiptinn 62
úágjarn 60
úákafr 76
úáleitinn 62
úargr 60
úárligr 78
úárvænn 78
úástfolginn 76
úauðigr 68

úbeiðull 62
úberr 59
úbilgjarn 77
úbjartr 72
úblauðr 60, 70
úblíðr 59
úblindr 63, 68
úbreytiligr 61

údauðahræddr 77
údrápgjarn 77
údauðr 59, 63, 65
údrekkr 62
údyggðarfullr 78
údýrr 72
údœll 72
údökkr 66

úeinsligr 72
úeirarfullr 78
úeirinn 62

úfagr 59
úfalr 72, 76
úfár 70
úfastr 66, 76
úfeginn 72
úfégjarn 77
úfeigr 75
úfjǫllóttr 62, 63
úfljótr 72
úforn 63
úforvitinn 62
úfóthvatr 77
úframr 70
úfrekr 76
úfriðarvænn 78
úfriðsamr 62
úfróðr 59, 72, 76
úfrýnn 71
úfrægr 76
úfrókn 76
úfúgjarn 77
úfullr 63, 66
úfúss 72
úfylginn 62
úfœrr 62, 68
úfölr 66

úgengr 62
úgeyminn 62, 63
úgildr 76
úgladr 76
úgliminn 62
úglöggr 60
úgnógr 66
úgóðr 63, 69
úgreiðr 77
úgrimmr 63, 72
úgrunnr 59, 63, 68, 70
úgœfr 72
úgœfufullr 78
úgœtinn 62

úhagvirkr 78
úhaltr 63, 65, 77
úhappafullr 78
úhappalauss 78
úhapplauss 73
úhefnisamr 62
úheill 59
úheyrinn 62
úhlífinn 62
úhlutdeilinn 62
úhlutvandr 72
úhlýðinn 62
úhraustr 68, 70
úhræddr 67, 70, 75, 76
úhræðinn 62
úhýrr 60
úhœfr 62
úhœttr 77
úhógr 68

újafn 59, 71

úkaldr 69
úkátr 69
úkerskr 72
úklárr 76
úkunnigr 67
úkunnr 72
úkviðinn 62

úlauss 66
úléttr 70
úlífhræddr 77
úlíkligr 74, 75
úlíkr 67, 68, 76
úlítill 63, 68, 69
úljóss 59, 63, 66

úmeinn 60, 68
úmerkiligr 72
úmerkr 62
úmildr 59

úmjór 66
úmóðr 70

únáðalauss 78
únauðigr 77
úneisinn 62
úneiss 60, 70
úngr 63
úngtr 62

úprettóttr 62

úrammr 59
úreiðr 63, 65
úreykblindr 77
úrífligr 72
úríkr 63
úrókinn 62

úsaltr 63, 66
úsambærr 62
úsannr 60, 66
úsáttfúss 77
úsjúkr 60, 63, 65, 72
úskakkr 63
úskeinisamr 74, 75
úslær 72
úsmár 69
úsnjallr 59, 72
úsnotr 67
úspakr 70
úspurall 62
ústerkligr 77
ústerkr 71, 77
úsundrlægr 62
úsúrr 63, 66
úsviðr 67
úsvífinn 62
úsvífr 70
úsvikall 62
úsýniligr 71
úsæll 59
úsómr 76

útamr 70
úteitr 69
útómr 59, 63, 66
útregr 60
útrúfastr 77
útrúfullr 78
útryggr 59, 70

úvandr 72
úveitull 62
úvíðr 63, 66
úvæginn 62
úvænn 60, 71, 77

úþarfr 72
úþerrisamr 71
úþingfórr 77
úþolinn 62
úþrifinn 62
úþrœtinn 62
úþýðr 71

úœtr 62

úóll 62

úǫlmosugjarn 77

Fsv. *o*-adjektiv:

obegrundeliker 81
obliþer 93, 102
oblygher 98

odelaktogher 83, 87, 93
odristogher 91
odöþer 78, 79

ofadhurliker 81
ofals 82, 89, 90
ofegher 83
oforsumin 82
ofrir 96
ofräls 80
oför 83

ogen 81
ogilder 75
ogladher 94
ogutnisker 80

ohaiþverþer 81
ohelsosamber 102
ohulder 94

oidhin 102
oiämn 99, 102

okristin 83, 98
okunnogher 83
okysker 102
okär 80, 94

olagha 100
oleidhogher 83
olidhugher 83, 87, 91
oliker 83, 99, 102
oliuver 88. 90, 102
olydhogher 98
olytter 82, 93
olätter 78, 81, 83, 88, 90

omilder 94
ominnogher 83
omiuker 83, 89, 90, 102
omoin 83, 96
omyndogher 83
omäktogher 83, 93
omätter 78, 79, 81, 83, 88, 90

oren 102
orädder 82, 84 ff., 98
orätter 75, 78, 79, 97

osaker 82, 87, 93
osakta 83, 90
osalter 83, 93
osander 78, 99
osar 83
osatter 78, 91
osen 87
osiuker 78, 80, 82, 89, 90
oskulder 82
oskylder 83, 95, 96
oskyldogher 82, 97
oskäggiotter 83, 93
osniälder 78, 91
ospaker 91
ospar 83, 87, 92
ostadhugher 100
ostridher 82

otamber 83, 94
otidhogher 101
otroin 100, 102
otror 100
otrygger 94
otöker 83
othrötter 83, 87, 94
othyrster 83
othyrstogher 83, 94
othäkker 101
othäter 83

ovan 83, 99
ovildogher 82
oviliogher 99
ovis [= ovis] 80
ovis [= oviss] 87
ovärdher 87, 92

oädhla 101
oäkta 101

Fvn. *ú*-substantiv:

úár n. 126, 139, 144
úáran n. 144

úátan n. 118, 144
úauðna f. 106, 131
úbergan n. 144, 163
úbíðingr m. 120
úbindandi f. 112
úbindendi f. 112
úbirta f. 106
úbliða f. 106
úbyggð f. 113, 114
úbýli n. 140
úbyrja f. 119
úbón f. 154, 161
úbótr f.pl. 116

údáð f. 130
úduði m. 130
údaunan n. 141, 144, 160
údaunn m. 141, 144
údrengr m. 127
údrengskapr m. 127
údygð f. 114
údœði n. 130
údœldarmaðr m. 105
údómi n. 149, 152, 153

úefni n. 139
úeinǫrð f. 108
úeirð f. 114

úfagnaðr m. 113
úfall n. 127
úfarnaðr m. 128
úfimleikr m. 108
úfjǫt n.pl. 129, 130
úflokkr m. 140, 141
úforsjá f. 115
úforsjó f. 115
úforsynja f. 106
úfrelsi n. 108
úfremd f. 105
úfreski f. 104, 105
úfreskja f. 106
úfríðleikr m. 108
úfriðr m. 147, 148, 149
úfrjálsleikr m. 108
úfrjóleikr m. 108
úfróðleikr m. 108
úfrægð f. 106
úfrœleikr m. 108
úfróði f. 104, 105, 108
úfyrirleitni f. 104
úfóra f. 106
úfǫrðir f.pl. 114
úfóri n. 108
úfǫr f. 128, 129

úgá f. 115
úgagn n. 142
úgagnsmaðr m. 142
úgaman n. 151, 152
úgangr m. 129
úgangsmaðr m. 129
úgildi n. 108
úgipt f. 130, 131
úgipta f. 130, 131
Úgladnir m. 120
úgleði f. 104
úgreiði m. 107, 114
úgrynni f. 104
úgrynni n. 109
úgróðir m. 120
úgœfa f. 106, 130, 131, 149
úgǫzka f. 106
úgǫfugleikr m. 108

úhagr m. 137, 139
úhamingja f. 131
úhapp n. 143, 144
úháttr m. 139, 144
úheill n. (och f.) 150
úhelgi f. 104
úheppni f. 104, 105
úheyrisverk n. 112
úhljóð n. 145
úhljóðr m. 121
úhlutr m. 134, 139
úhlýðni f. 104
úhóf n. 142, 149
úhreinandi n. 108
úhreinendi n. 108
úhreinsa f. 115
úhreinsan f. 112
úhreinsi f. 115
úhrósi n. 118
úhugnaðr m. 113
úhugr m. 145, 146
úhófa f. 115
úhófð f. 114
úhófi n. 115
úhǫgð f. 106
úhǫgindi n. 108
úhǫverska f. 106

újafnaðr m. 113

úknáleikr m. 108
úknytni f. 104
úknytnir m.pl. 164
úknytti n.pl. 164
Úkólnir m. 120, 153
úkostr m. 135, 152
úkunnandi f. 112
úkurteisi f. 104, 105, 108
úkvenska f. 106
úkvirrleikr m. 108
úkvœði n. 111, 155
úkvœðisorð n. 111, 112
úkynjan n. 144, 153, 154
úkynni n. 109, 110, 111
úkyrrleikr m. 108
úkæti f. 104
úkónska f. 106

úlag n. 135
úland n. 150
úleyfi n. 115
úlið n. 129
úlífi n. 147, 149, 150
úlíkan n. 144, 154
úlíki m. 108, 114
úlíkindi n. 108
úljós f. 153
úlof n. 116
úlund f. 140
úlyfjan n. 144, 159, 160
úlykka f. 131, 164
úlýzka f. 106
úlǫg n.pl. 135, 136, 144

úmagi m. 119
úmak n. 164
úmaki m. 108
úmakindi n. 108
úmannan n. 124, 144
úmáttan n. 144
úmáttr m. 118
úmegð f. 114
úmegin n. 118
úmegn n. 118
úmenska f. 106
úmetnaðr m. 113
úmildi f. 104
úmildleikr m. 108
úminni n. 146, 147, 154
úminnisveig f. 147

únáð f. 164
únattúra f. 164
únenning f. 112
úný́ta f. 106
úný́ti n. 108
úný́tja f. 106
únytjungr m. 121

úorð n. 144, 154, 155, 156, 157
úorðan n. 144, 156

úprýði f. 104, 105

úráð n. 124, 125, 126, 139, 144

úráðan n. 126, 144
úrekki f. 104, 105
úró f. 164
úrói m. 108
úrór m. 121
úrúm n. 153, 154
úræðismaðr m. 126
úræsi n. 119
úræst f. 119
Úrókja m. 119
úrǫkt f. 114

úsannindi n. 108
úsátt f. 117, 144
úsáttan n. 117, 144
úsekja f. 106
úsiðr m. 137, 139
úsigr m. 152
úskap n. 131, 132
úskapaverk n. 132, 133
úskepna f. 106, 134
úskil n. 117
úskjóti m. 108, 114
úskundi m. 114
úskyti m. 158, 159
úskytja f. 159
úskœrleikr m. 108
úskǫp n.pl. 132
Úskǫpnir m. 121, 133, 134, 153
úslétta f. 106
úsnild f. 105
úsnilli f. 104
úsómi m. 108
úsorg f. 153
úspeki f. 104
úspekt f. 105, 106
ústilling f. 112
ústjórn f. 112
ústund f. 118
ústǫ́ri n. 115
ústyrkleikr m. 108
ústyrkr m. 108, 144
ústyrkt f. 106
úsvífrungr m. 121
úsvipr m. 162
úsynja f. 106, 107
úsynjudrykkr m. 107
úsætt f. 117
úsætti n. 117
úsǿmd f. 106

útal n. 116
útið f. 137
útiðindi n. 138
útili m. 108
útími m. 138
útrú f. 149
útrúa f. 115, 149
útrúleikr m. 108
útrúnaðr m. 113
útrygð f. 105

úvandi m. 108
úvani m. 108, 141
úveðr n. 153
úveðran f. 161
úveðrátta f. 141
úvegr m. 113
úvendismaðr m. 104
úvenja f. 106, 141
úverk n. 144, 154, 156, 157
úverkan n. 144, 156, 157
úviðan n. 141, 144
úvili m. 115
úvingan f. 112
úvinr m. 150, 151
úvirðing f. 112
úvísa f. 106
úvísleikr m. 108
úvit n. 117
úvitand f. 112
úviti m. 119
úvitra f. 106
úvitrleikr m. 108
úvizka f. 106
úvœgi f. 104, 105
úvœni n. 111
úvœrð f. 105, 106
úvœri m. 108
úvœri m. 121
úvættr f. (äv. m.) 157, 158

úyndi n. 118

úþefan n. 141, 144
úþefjan n. och f. 141, 144, 160
úþefr m. 141, 144
uþekt f. 105
úþjóð f. 140, 162
úþokkan f. 112
úþokki m. 136
úþol n. 117
úþoli f. 116
úþoli m. 114
úþoran f. 112
úþoran n. 144
úþrifnaðr m. 113
úþurft f. 117
úþveri m. 115
úþykkja f. 136
úþykt f. 136
úþyrmir m. 119
úþœgð f. 105
úþǫkk f. 117
úþǫrf f. 117

úœfi f. 139, 144
úœra f. 164
úœti n. 111, 144

úǫld f. 138, 144

Fsv. *o*-substantiv:

oar n. 175
oaran n. 175
oaterhald n. 173
oatskötilse f. 171
oatvaktan f. 171

obestand n. (m.) 173
obestandelikhet f. 170
obilde m? f? 190
obliþa f. 170
obliþe f. 169
oblyghelikhet f. 170
oblyghhet f. 170
obrytilse n. pl? 171
obyr m. 175
obyrþa[r]man m. 165
oböte n. 165

odristoghet f. 170
odygdh f. 172
odädhi n. 166
odädhis dränger m. 166
odödhe m. 183
odödhelikhet f. 170
odödher m. 183
odöme n. 153, 167, 179

ofaghnadher m. 172
ofarar f. pl. 175
ofogh n. 190
ofordärf n. 173
oforhughsan f. 171
ofornuft f. 190
ofornuftoghet f. 170
ofornumst f. 190
oforrätter m. 173
oforstand n. 173
ofriþer m. 167, 179
ofruktsamlikhet f. 170
ofrägþ f. 169
ofrälse n. 170
ofulkomlikhet f. 170

ofyrmd f. 168, 186, 188, 189
ofärdh f. 176, 178
ofögha f. 190
oföre n. 165, 170

ogaman n. 180
oglädhi f. 169
ogräs n. 178
ogräsan n. 179
ogudhlikhet f. 170
ogärning f. 167, 168, 183, 184
ogärningis man m. 167, 184
ogömsla f. 165
ogönst f. 190
ogönstoghet f. 170

ohel f? 180
ohelsa f. 180
ohemold f. 164
ohughnadher m. 172
ohyggia f. 172
ohylle f. 169
ohyllist f. 169
ohyr f., n. 190
ohyra f., n. 190
ohyre f. 190
ohägdhom adv. 55
ohöviska f. 170
ohöviskhet f. 170
ohövisklikhet f. 170

oidhna f. 172
oiämnaþer m. 164

okladhe m. 184
okoma f. 165
okunnoghet f. 170
okynd f. 169, 170
okynne n. 164, 169, 170
okynnis hunder m. 164
okyske f. 169
okyskhet f. 171
okärleker m. 180

olagh n. pl. 166, 176
olagha ? f. 176
olaghlikhet f. 171
olat n. 190
oleþ f. 180
olidh n. 176
oliknilse f. 171
olit f. 173
oliudh n. 166, 167, 180, 181
oliudhan n. 166, 167, 180, 181
olive n. 181
olivis hovudhsar n. 181
olof n. 165
oloflikhet f. 171
olyþa f. 170
olyþna f. 164, 170
olykka f. 190
olykke ? n. 190
olämpa f. 172
oläte n. 190

omaghi m. 165
omak n. 190
omaki m. 190
omildelikhet f. 171
omildhet f. 171
ominne n. 149, 167, 181
ominnis häfdh f. 167, 181, 182
omiskun f. 173
omäghin n. 173
omänska f. 170
omära f., n. 190
omätelikhet f. 171
omättelikhet f. 171

onaþir f. pl. 190
onamn n. 184, 185, 186
onytlikhet f. 171
onytta f. 190
onyttoghet f. 171
onämne n. 167

oordh n. 185, 186
oordhna f. 190

oqväþi n. 165, 186
oqväþis ordh 165, 186, 187, 188
oqväþins orþ n. 165, 186, 187
oqvämd f. 187
oqväms ordh n. 186, 187
oqvämelikhet f. 171

oradh n. 166, 176
oradhan n. 176
oredha f. 172
orenleker m. 170
orenlikhet f. 171
oro f. 190
orolikhet f. 171
oräthet f. 171
orätter m. 149, 167, 182
orätvisa f. 170
orötelikhet f. 171
osakt f. 190
osan f. 170
osannind f. 164, 170
osanning f. 170
osar n. 184
osiþer m. 166, 176, 178
osigher m. 182
osikerhet f. 171
osini adv. 165
oskirilse f. 171
oskiäl n.pl. 165, 173
oskiällikhet f. 171
oskodhilse n.pl? 171
oskuld f. 182
oskyldoghet f. 171
oskynioghet f. 171
oskärilse f. 165, 171
oskötna f. 170
oskötnadher m. 170
osmaker m. 179
osnille f. 169
osoyþan n. 166
osoyþer m. 166
ospäkt f. 169
ostadhlikhet f. 171
ostadhughet f. 171
ostraffelikhet f. 171
ostund f. 174
ostyra f. 172
ostyri n. 172
ostyris man m. 172
ostyria f. 165, 172
osäld f. 169
osällikhet f. 171
osämia f. 164, 170
osät f. 173

otallikhet f. 171
otidh f. 177
otime m. 177
otro f. 170
otrohet f. 171
otrolikhet f. 171
otronadher m. 172
otroskaper m. 170
otrygdh f. 169
otröst f. 173
otröstan f. 171
otukt f. 190
othak f. 174
othanke m. 185
otharf f. 165, 174
othet f., n. 190
othokke m. 177
othokkia f. 177
othol n. 174
otholomodh n. 171

otholughet f. 171
otholugmodh n. 171
othykke f? 177
othykkia f. 177
othyld f. 172
othäkkelikhet f. 171
othäknadher m. 170

ovani m. 177, 178
ovili m. 165, 172
ovilna f. 172
ovin m. 167, 182
ovina f. 182
ovishet f. 171
ovissan f. 171
ovisselikhet f. 171
ovist f. 172
ovistan f. 165
ovit n. 174
oviti m. 165
ovormaghi m. 165, 175
ovyrdhning f. 171
ovädher n. 182, 183
ovärdhelikhet f. 171
ovärdhoghet f. 171

oära f. 190

Rättelser:

S.	35	sista r.	står:	fsv. lspr sid 26 f.	läs: fsv. lspr. sid. 26 f.
S.	40	r. 2 fr. slutet	»	*oförtänktom*	» *oførtänktom*
S.	49	r. 6 » »	»	pino	» pino»
S.	65	r. 11 » »	»	*støði*	» *stóði*
S.	72	r. 2 » »	»	eft.	» (eft.
S.	91, 92, 165, 174	noten	»	Storsele	» Sorsele
S.	115	r. 18	»	otillbörlighet'	» 'otillbörlighet'
S.	119	noten	»	*Orókja*	» *Órókja*
S.	120	r. 11	»	*ógrøðir*	» *ógróðir*
S.	122	r. 5	»	*úsvífr*	» *úsvífr»*
S.	125	r. 4 fr. slutet	»	br,ðra	» bróðra
S.	»	r. 3 » »	»	sittø	» sitt,
S.	128	r. 9 » »	»	ørist	» órist
S.	149	not 19	»	*dømom*	» *dómom*
S.	162	r. 2, 3 fr. slutet	»	*flǫg*	» *flǭg*
S.	169	r. 13 » »	»	*afräghþ*	» *ofräghþ*

Pris 7: 50.